

2217

Halla Birke

KATONA IMRE

MISKOLCI
KÖEDÉNY-
GYÁRAK

Emekül 1900

REV 92
lm

BORSODI
KISMONOGRÁFIÁK

KATONA IMRE

Miskolci köedénygyárak

HERMAN OTTÓ MÚZEUM
MISKOLC, 1977

Megjelent Miskolc megyei Város Tanácsa támogatásával

Szerkesztette: Szabadfalvi József
Technikai szerkesztő: Bodó Sándor
Lektorálta: P. Brestyánszky Ilona
Kiss Ákos
A fényképeket a szerző készítette

Felelős kiadó: Dr. Szabadfalvi József.
Révai Nyomda Egri Gyáregysége, Eger.
Felelős vezető: Bede István.
77 4240 1000

BEVEZETŐ

A miskolci kerámikusság kezdetei évszázadokra — ha nem évezredekre — nyúlnak vissza. A diósgyőri vár ásatásakor előkerült igen nagy mennyiségű kerámiaanyag nemcsak azt bizonyítja, hogy a területnek már korán kialakult a kapcsolata a különböző külföldi kerámiaközpontokkal — így többek között Itáliával is —, hanem azt is, hogy már a középkor első századaitól szinte napjainkig éltek és működtek fazekasok Miskolcon, Diósgyőrött és környékén. A XIX. század első évtizedeiben kialakult miskolci kerámiaipar azonban nem pusztán egyenes folytatása ennek, hiszen a durva és finom kőedény előállításához már nem elegendőek azok a feltételek, amelyek az egyszerű fazekasságot jellemzik. Előállításához olyan anyagokra is szükség van, melyeket pl. az üvegyártásnál használnak (pl. békasó). Ugyanakkor több olyan alkotóelem felesleges, mely a fazekasságnál nagy fontosságú (hamuzsír, ólomoxid stb.). A két kerámia-típus gyártásmódja is eltérő, mert míg a fazekasok alapanyaga a képlékeny, alacsony hőfokon kiégő vörösagyag, — a kőedények mindkét fajtáját keverékagyagból készítik. Az alaptest alkatrészeit mindig finomra őrölve, híg pépalakban keverik össze. Az alkatrészeket ugyanis (agyag, kvarc, földpát, mészpát vagy fehér márvány) a meghatározott és lemért mennyiségben mind külön malmokon őrlik, s azután lecsapolva facsatornákon át egy közös keverőkádba vezetik, ahol jól összekeverik.¹ Ennek következtében ez az anyag a hagyományos fazekastechnika módszereivel és eszközeivel (korong) nem is formálható, alakítható. Másrészt az edények szabad kézzel való mintázásának egyik hátránya éppen az, hogy a méretek sohasem egyformák. Ezért csak olyan edényeket (vizeskorsók, konyhaedények stb.) korongolnak szabadon, melyek másként nem állíthatók elő. Szikkadásuk után azonban még ezeket is esztergályozzák és dörzspapírral lesimítják, hogy az edényeknek szebb alakot és egyenletesebb méretet biztosítsanak. Ha azt akarjuk, hogy edényeink teljesen egyformák és meghatározott méretűek legyenek, azt csakis gipszformák segítségével sikerül elérnünk. E technika lényege abban

áll, hogy gipszből elkészítjük először a kívánt edény pontos méretű alakját, a modellt és erről aztán leöntjük ugyanannak gipszből a használati formáját, melyekkel az edény sokszorosítását eszközöljük.² Ezt a technikát szimmetrikus edények esetében sablonozásnak, egyébként pedig préselésnek nevezzük. Ez viszont sajátos formák és edénytípusok létrehozását, előállítását eredményezi. Lényegében ezeknek tulajdonítható, hogy a helyi fazekasság életére nincs hatással, befolyással az újonnan létrejövő kőedényüzem. A fazekasság és a kőedénygyártás nemcsak az alapanyag másneműsége miatt futott más vágányon, hanem a technikai-technológiai eljárások különbsége miatt is, ezért nem volt az egyiknek a másakra lényeges, komolyabb befolyása. Ez az oka, hogy nemcsak Miskolcon, hanem az ország más helységeiben is, így Pápán, Kassán, Telkibányán, Körömbányán, Iglón, Herenden stb. — tradíció nélküli a kőedénygyártás. Nem a helyi fazekassághoz, hanem különböző hazai és külföldi üzemekhez kapcsolódik formai és stílusbeli kialakulását, megjelenését illetően. Kivételt képeznek azok az üzemek, ahol a fajansztól eljutottak a kőedénygyártásig, mint pl. Holicson, Tatán és Budán. Míg itt a technológia tökéletesítésével, az alapanyag összetételének javításával és korszerű égetéstechnikai eljárással jutottak el a kőedénygyártásig, más helyeken a kőedényt redukálták le a rossz keveréssel és a tökéletlen égetéssel a fajansz színvonalára. Elég, ha a pápai kőedénygyárnak azokra az éveire gondolunk, amikor azt a későbbi herendi porcelángyáros: Fischer Móricz bérelte a Vinter-örökösöktől (1837—1839).³ Ennek következtében a kőedény jellege, megjelenése az említett gyárak, manufaktúrák kivételével alig hasonlít a helyi fazekasság készítményeihez, produktumaihoz. A kőedény ugyan nem valami egészen más, mint a fajansz, vagy az egyszerű cserépáru — mégis jobban eltérnek egymástól, mint a fajansz és az egyszerű cserépáru. A fajansz és a kőedény megjelenésben, külső kivitelben és előállításmódban is különböző. A fajansz, vagy majolikatechnikánál már a XV. századtól alkalmazzák a „vegyesmázás” eljárást, melynek lényege tudvalevően az ólom- és az ónoxidos, vagyis a fajansz- és az átlátszó mázastechnikák együttes alkalmazása. A durva kőedény a magas hőfokon való égetés miatt sem ón-, sem ólomoxidos mázzal nem vonható be, csak sómázzal. Még a finom kőedény mázazása és színezése sem egyszerű, ezzel szemben a fajanszon elvben átlátszó fazekasmázak is alkalmazhatók. Abban is különbözik a kőedény mindkét neme — a durva ugyanúgy, mint a finom — a fajansztól, hogy míg ezt a cseréphez hasonlóan csengő felületűvé égetik, a kőedény égetése már az olvadási, vagy az ún. kritikus hőfokon történik. Tudvalevő, hogy az egyes agyagfajtáknak ugyanúgy, mint a fémnek, van egy olvadási hőfoka. Az ezen a fokon égetett edény alkotóelemeinek egyes részei megolvadnak, s ezért olyan szilárdná alakult, hogy érintésre éreos hatá-

1. kép. A gyár képe

sú csengő hangot hallat. Ha azonban égetése nem történik megfelelő gonddal, az edény összeesik, amorf masszává olvad. A kőedény égetése különösen akkor volt nehéz, amikor még nem álltak rendelkezésre modern pirométerek, s pusztán tapasztalati úton konstatálták a kemence hőfokát. Nem véletlen, hogy Nendwich Károly éppen a kőedények égetéséről tart tájékoztató előadást az Iparműegylet helyiségében az 1840-es évek közepén.

A kőedény anyagának — a közönséges agyagétól eltérő volta miatt — egészen más jellege, karaktere volt, mint a fajansznak. A fajansznál — még a manufaktúrálisnál is — gyakoriak a korongolt áruk. A kőedénynél viszont ezek teljesen hiányoznak, s itt a tárgyak, áruk készítése, sokszorosítása inkább préseléssel történik. Ez különösen olyan készítményeknél feltűnő, ahol korábban koronggal biztosították a termelés ütemét, folytonosságát. Holicson, Tatán, Budán és más XVIII. század végi fajanszgyárak kőedénygyáraink készítményei között pl. hiába keresünk olyan korsót, mely a habának hatására készült volna. Inkább préseléssel, majd ragasztással előállítható, egyszerű lapokkal határolt kulacsfélék pótolták a korongolt technika produktumait. A kőedénygyárak terjesztették el a lakosság széles rétegei között a hullámos peremű tálak sajátos típusát, mely nemcsak a dunántúli kőedénygyárak készítményei között található, hanem a miskolci kőedénygyár készítményei között is.⁴

Az alábbiakban részletesen foglalkozunk a miskolci kőedénygyárak történetével, létrejöttük előzményeivel, közvetlen okaival és azoknak a hatásoknak elemzésével is, melyek Miskolc agyagipari arculatát évtizedekig meghatározták. Foglalkozunk az egyes típusok eredetével és a kőedénygyártás európai összefüggéseivel, valamint a technológiai és művészi kialakítás kapcsolataival, kölcsönhatásával.

I. A MISKOLCI KERÁMIA TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI

1. Miskolc a XIX. század elején és közepén

A miskolci kerámia fejlődésére, alakulására döntően hatottak a várost és környékét jellemző — a XIX. század eleji gazdasági és társadalmi viszonyok.

Miskolc, a tőle északra és északkeletre eső Bükk-hegység vonulataival és nyúlványaival, fontos láncszem az Alföld és a Felvidék között. Korán kialakult kedvező útviszonyai a környék jelentős központjává avatják, ahol nemcsak a XVIII. század végén, a XIX. század elején és a középkorban, hanem már a kőkorban is megvannak az ipar kezdetei. Az Avas és a Bükk kovakövei nemcsak a helybeli szükségletet fedezték, hanem a távolabbi vidék eszközsükségletét is.¹ Ugyancsak az őskorba nyúlik a bennünket elsősorban érdeklő miskolci agyagművesség kialakulása is. A bükki típusú és a bronzkori edények bámulatos színvonalú díszítéséről tanúskodnak, ami arra mutat — írja *Marjalaki Kiss Lajos* Miskolc ipara c. tanulmányában —, hogy nem házi készítésről van szó, hanem iparszerű és árut termelő tevékenységről. Miskolcon a Nyakavágó nevű utcában és Görömbölyön említenek a régi századokban jó fazekas agyagot. Noha a népvándorlás zavaros szakaszaiban is kellett lenni Miskolcon és környékén „valami csekélyebb ipari tevékenységnek” — Miskolc ipartörténetének szilárdabb szakasza csak a honfoglalás után, későn, a XIV. században bontakozik ki, amint erről tanúskodik a diósgyőri vár ásatásakor előkerült gazdag leletanyag — üvegek, kerámiák, ezüst-, bőr- és fémáruk — is, ez a lelet egyben utal a környék gazdag forgalmára, kereskedelmi fontosságára, továbbá arra, hogy a kereskedelem mellett már korán kialakultak a helyi iparok, foglalkozási ágak is. 1376-ban pl. a tanács vezető tagjai között két esküdt iparossal találkozunk. Ez időtől kezdve majdnem minden tanácsi névsorban szerepelnek „Kovács” és „Szabó” foglalkozású tisztviselők. Az önálló iparok közül a Molnár, Mészáros, Szűcs és Fazekas szerepel a XV. században vezetőnévként. A XVI.

század első évtizedeiben már nemcsak a mészáros céh szerezte meg a királyi szabadalmat, hanem a szabók, vargák és szűcsök is. Míg Diósgyőr a várral, mint központtal uradalmi centrum — Miskolc a megyei és a városi igazgatás központja, fóruma. Állami és megyei hivatalaiban intézik a város és a megye dolgait, problémáit. Diósgyőr s Miskolc — a feudális uradalom s a polgárváros — évszázadok óta szoros kapcsolatban állt egymással. Hol szemben álltak és versenyezve az elsőbbségért, hol egymás mellett, mintha érdekeik találkoznának. A két város: két életforma. Ezért már a középkortól — ha nem régebben — igen jelentős mozgás, fluktuáció van a két város, illetve városrész között. A jobbágysorból kiemelkedő iparosság elsősorban a város igényeit igyekszik kielégíteni. Mint céhtagok, továbbra is az uradalom utasításainak, parancsainak végrehajtói. Noha már a XIV. századtól találkozunk iparosokkal Miskolcon, számuk mégis csak a török háborúk után emelkedik jelentősen. A XVII. század 90-es éveiben az iparosok száma 120-ra tehető, a XVIII. század 30-as, 40-es éveiben azonban már a másfél százon is túl van, nem számítva a céhen kívüli csoportokat és a kisebb iparágak művelőit, akik nem meghatározott átalányösszeggel adóztak,² s így nem szerepelnek a rendelkezésre álló kimutatásokban.

A XVIII. század végén mintegy 30-féle mesterséggel találkozunk Miskolcon, köztük a fazekassággal is. E fazekasok — az ország más mestereihez hasonlóan — máz nélküli és mázas edényeket, kályhákat készítettek, sőt áruikkal nemcsak Miskolcon és közvetlen környékén találtak piacra, hanem az ország távolabbi vidékein is.

A XVIII—XIX. századból a miskolci Herman Ottó Múzeumban fennmaradt — feltehetően Miskolcon készült — kerámia céhedények semmiben sem különböznek az ország más részein készült fazekasmunkáktól. Azoktól is alig-alig térnek el, melyek a diósgyőri ásatáskor kerültek felszínre. E cserepek, különösen a máznélküliek és az agyagmázások, tehát a feltétlenül itt készült edények közt sok olyan darab található, melyeken a használatnak semmilyen nyoma sincs. Ezek anyaga ugyanaz a sovány, alacsony hőfokon égő sárgagyag, mely a vár körül, különösen az északi vízesárok és a felvonóhíd maradványainak feltárásakor — alig fél-egy méter mélyből — került elő. Ebből talán arra is következtetni lehet, hogy a XVIII—XIX. századi miskolci és a XVII. századi diósgyőri fazekasság között kontinuitás van.

A kézműiparszerű edénykészítés mellett a XVIII. században már Magyarországon is fellendül a manufaktúrális kézműipar. A XVIII. század közepén Holicson, majd Tatán, Budán, Pongyelokon, Dejtén, Modoron, Gácson és Kisbéren készítenek manufaktúrális kerámiát. A XVIII. század végétől már üzemszerűen állítanak elő kőedényáru Magyarországon (Holics, 1786).

Az általános ipari fellendülés nemcsak a kisiparra gyakorol ha-

tást, hanem az üzemi termelés alakulására és fejlődésére is. Miként országszerte, úgy Miskolcon is, a környék földrajzi adottságaira és az itt található faanyagra, valamint vasércekre támaszkodó bányas- és gyárüzemek létesülnek, melyek közül a vas- és üvegfeldolgozás alakult át igen hamar kis-, illetve középüzeművé.

Maga a kézművesipar is sokat fejlődött a XIX. század közepére. Olyan iparágak létesültek, melyek azelőtt nem voltak a városban. Ezek azonban már nem az itt található nyersanyagokra, hanem elsősorban a népes városban megnövekedett fogyasztás kielégítésére alapozták működésüket.

A kerámiaipar felfelé ívelő fejlődését az a körülmény is befolyásolta, hogy az üzemszerű fejlesztéshez kapcsolható fajansz-, vagy fehéredény-készítés céhen kívüli tevékenységnek számított. Ezért ilyen fajansz, vagy ennek minőségi variánsát alkotó kőedény készítésére az is vállalkozhatott, akinek erre nem volt képesítése. Ennek tulajdonítható, hogy kőedénygyártóink nagy része nem a kerámiaiparban járatos szakember volt, hanem közönséges vállalkozó, aki ugyan idővel elsajátította a mesterség sok fortélyát, a gyártásmenet szakszerűségét azonban „művezetők, werkführerek” biztosították. Ekkor már a kerámiagyártás annyira differenciálódott, hogy az egyes folyamatok irányítását, vezetését más-más személy végezte.

Miskolcon és környékén számos iparág nyersanyagát bányászták, s ezért lelőhelyei és energiái alapján a fejlődő magyar ipar egyik fontos centrumának tűnt. Azonban a város és megye túlnyomórészt kis- és középbirtokosainak hitelképtelensége kedvezőtlenül alakította a vajúdó miskolci ipar helyzetét. A város, sajátos fekvése miatt, elsősorban a gazdasági termékek piachelyének minősült. Ebből adódott, hogy hitelélete szinte teljesen e kis volumenű kereskedelmi tőkén alapult, mely a mezőgazdasági termelés viszonylagos intenzitása ellenére sem tudott megfelelő ipari vállalkozáshoz elegendő tőkét létrehozni. Ezek a problémák nemcsak Miskolcra és Borsod megyére jellemzőek, hanem az egész országra. A helyi energiák következtében mutatkozó szükséglet és a tőkehiány ellentmondásai alapjaiban determinálták a miskolci ipar kibontakozását. E hiányt már a kortársak is érezték, s minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a megoldás, a kibontakozás lehetőségeit biztosítsák. Az első és legjellegzetesebb törekvésük a kereskedelem forgalmának növelése, tőkéjének gyarapítása az adott földrajzi, népességi feltételek között. Ezt mindenekelőtt a társulásban rejlő lehetőségek kiaknázásával igyekeztek biztosítani. A kassai Casino Társaság mintájára 1831-ben Miskolcon is megalakult a „Casino Társaság”, a város „legjellegzetesebb Kereskedői... összeállásával.”³ A kassai Casino Társaság programja 1832-ben nyomtatásban is megjelent,⁴ így pontosan tudjuk, hogy a Casino Társaság elképzelései, céljai merre tendáltak, milyen program megvalósítását indítványozták, sürgették. A mis-

kolci kőedénygyár gondolata is e Casino Társaság tagjaiban érlelődött meg az 1830-as években.

A tőkehiány Magyarországon nemcsak 1830, hanem még 1840 körül is komoly probléma, ami nemcsak a hollóházi és a kassai kőedénygyárra nyomja rá bélyegét, ezekben az évtizedekben, hanem a miskolcira is. Alábbiakban a gyár történeti alakulása, produktumainak fejlődése és jellegzetességei mellett megpróbáljuk körvonalazni azt a társadalmi háttérrel is, mely a gyár bukásához és végleges megszűnéséhez vezetett.

2. A kőedénygyártás előzményei

A XIX. századi kőedénygyáraink között a miskolci is jelentős szerepet játszott. Nemcsak azért, mert egyike a viszonylag a korábbi alapítású kőedénygyáraknak, hanem azért is, mert évtizedekig jelentős területek edényszükségletét fedezte. Ennek ellenére története alig ismert. Ügyszólván a közelmúltig csak annyit tudtunk róla, amennyit *Szendrei János*: *Miskolc története*⁵ c. munkája alapján a különböző kézikönyvekben olvashattunk. Ezekből mindössze annyi derül ki, hogy a gyárat 1833-ban említik első ízben, bár *Csányi Károly* szerint (A magyar fajansz és porcelán jegyei) már 1829-ből van egy homályos adatunk róla.

Alapítói közül név szerint Biszterszky Imrét és Butykay Józsefet ismerjük az egykori dokumentumokból. A korabeli miskolci kőedényeken azonban csak Butykay nevét olvashatjuk. 1841-ben a gyár, illetve ennek tulajdonosa: Butykay József csődbe kerül. Gyára 1846-ban már Barkassy Imréé, akitől a Bach-korszak első éveiben a kassai Mildner Alajos Birtokába kerül. 1862-ben a gyár leég, s ezzel története tulajdonképpen be is fejeződik. *Mihalik Sándornak* a Művészettörténeti tanulmányok 1954/55-ös kötetében⁶ megjelent egyik tanulmányában érdekes vonatkozásokkal tűnik ki Miskolc. Már eddig is tudtuk, hogy Herend nem az első és még csak nem is a második művészi porcelángyáraink között, hiszen Holicson már a napóleoni háborúk éveiben állítottak elő (ha nem is nagy számmal) porcelánt. Ezen kívül Körmöcbányán, Kassán, Telkibányán, Miskolcon, sőt Pápán is készítettek Herendet megelőzően, már az 1840-es évek előtt porcelánárut.

Miskolcon 1838-ban készült először porcelán. Egy felhőkön álló, kínai alakokkal díszített porcelán tálon bukkant 1921-ben Csányi Károly, az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatója az első „Miskolc 1838”-as felíratra. Újabban két porcelánfigura is előkerült „Miskolc 838”-as évszámmal. *Mihalik* tanulmánya nemcsak megállapítja, hogy már 1838-ban készült Miskolcon porcelán, hanem arra is igyekszik választ adni, hogy az alapanyagok hogyan és honnan kerültek oda. Molnár László miskolci Herman Ottó Múzeum Évköny-

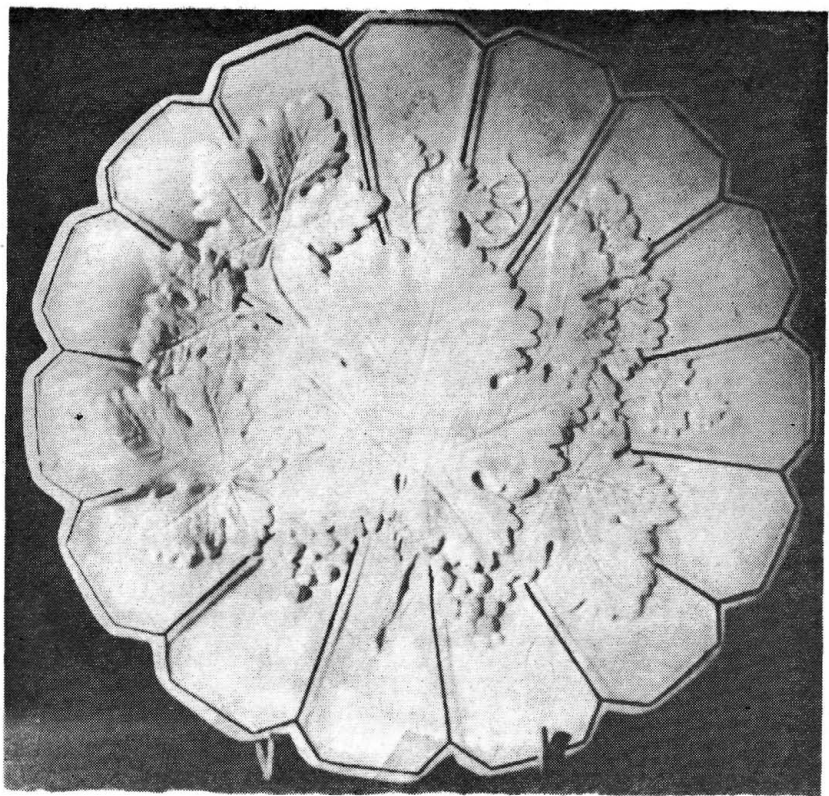

2a. kép. Sótartó álló kínai alakkal. Porcelán, 1837.

2b. kép. Sótartó álló kínai alakkal. Porcelán, 1837.

vében írt tanulmánya⁷ inkább szemelvény, mint teljességre törekvő összefoglalás abból a hatalmas adatanyagból, mely a gyárra és egykori tulajdonosaira a miskolci, a fővárosi és az országos levéltárakban fennmaradt. Újabban egyre több kőedény- és porcelánkutató fordul kisebb-nagyobb sikerrel a városi és a megyei közgyűlések jegyzőkönyveihez. A városi és a megyei hatóság számos esetben foglalkozott a város vagy megye területén létesülő kőedénygyár, illetve tulajdonosai kérdéseivel, ügyes-bajos dolgaival. Ennek köszönhetjük, hogy kőedénygyáraink története ma is rekonstruálható.

3. kép. Tálca cakkos peremmel, plastikus szőlővel és levelekkel.
Kőedény, 1838.

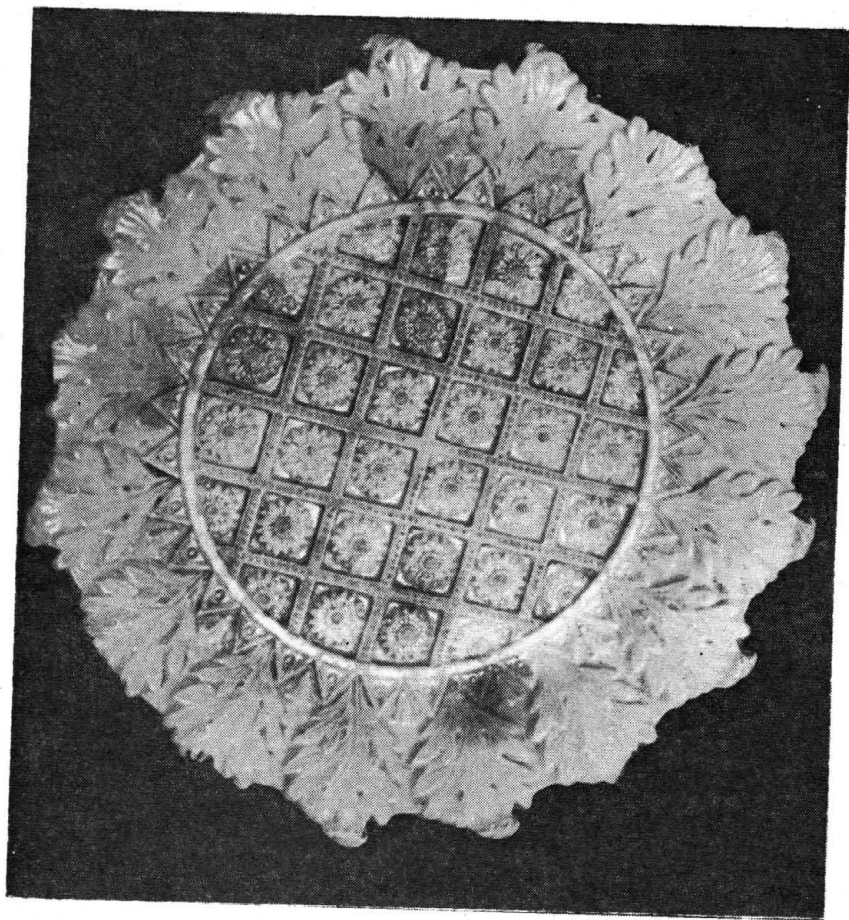

4. kép. A miskolci kőedények jegye 1837-ből

5. kép. Asztaldísz. Kőedény, 1839 körül

A miskolci kőedény- és porcelángyárnak az edények jegyeiről is ismert tulajdonosa Butykay — mint láttuk — 1841-ben csődbe jut, ingóit és ingatlanait elárverezik. A herendi kőedény- és porcelángyáros Stingl Vince életének is csak azokat a mozzanatait ismerjük elsősorban, melyből bírósági eljárás keletkezett. Míg azonban Stingl Vincéből hiányzott a megfelelő vállalkozókedv és az ahhoz elengedhetetlenül szükséges tőke, Butykay vállalkozó kedve egy percre sem lankadt. Fischer Mórnak néhány ezer forinttal sikerült Stingl vagyonából kiforgatnia, Butykay kölcsöneinek nagysága viszont még a százezer forintot is meghaladta. Érthető, ha csődpere nem állt meg az elsőfokú megyei bíróság keretei között, hanem eljutott

6. kép. Tál, peremén *plasztikus levelekkel*, peremén *négyszetbe fogott rozettákkal*. Kőedény, 1840 körül

a Hétszemélyes Tábláig. Ezzel magyarázható, hogy kimenetele közel hét évig tartott. Egy ilyen 1841-ben kezdődő és csak 1848-ban befejeződő per vád- és védírataiban, ítéleteiben a gyár úgyszólván minden lényeges, fontosabb kérdése, adata felbukkan, a létesítéstől a csődper kinyitásáig.

Az eddigiek csak az ún. Butykay-féle kőedénygyárra vonatkoznak, de már előljáróban megjegyezzük, hogy más kőedény- és porcelángyártó üzem is működött Miskolcon a század folyamán. *Leszih Andor*: Egy kis kérelem a miskolczi fajánszedények dolgában című cikkében⁸ úgy tudja, hogy „Miskolcz városában három kőedénygyár

is volt. A legrégibb, a Butykay-féle a múlt század első évtizedeiben működött”, a másodikat Mildner Alajos Ferenc alapította a XIX. század derekán. Ez a gyár a hatvanas években megszűnt. 1885-ben Koós István (!) állított fajansz gyárat. *Mihalik József* említ olyan darabokat is — írja *Leszih* —, melyeken a Miskolcz név mellett még Novothny jelzés is van, de ezekről bővebb tudomásunk nincsen. *Szendrei*: Miskolcz város története IV. kötetének 734. lapján egy másik gyárról is megemlékezik. Szerinte 1863-ban „Mindégh József miskolczi lakós gépekkel felszerelendő porcellán készítő műhely és égető kemence felállítására kér engedélyt a várostól”. A Mindégh-féle üzembről ezen az egy adaton kívül semmit sem tudunk. Úgy látszik, rövid ideig állhatott fenn, mert a Borsod-megyei Gazdasági Egylet 1871. májusi kiállításán nem szerepel a kiállítók között, noha ezen a város és megye minden rangosabb iparos, termelője kiállította munkája, termelése legjavát.

Az elmondottakból azt hihetnénk, hogy a Biszterszky és Butykay által alapított kőedénygyár támadt fel újra és újra néhány évnyi vagy évtizednyi szünet, pangás után, hiszen az eredetileg is kőedénygyár céljaira emelt épületkomplexum szinte csábíthatta a vállalkozókat edénygyár alapítására. Ezzel szemben több, egymástól független és különböző időben alapított edénygyárral állunk szemben. A *Leszih* által említett első és második, vagyis a Butykay- és a Mildner-féle gyár ugyanaz volt. A Butykay által alapított kőedénygyár került Barkassy Imre bukása után Mildner Alajos Ferenc kezébe, aki azt — mint később olvashatjuk — előbb felajánlja a városnak katonai laktanyául,⁹ majd amikor ajánlatát nem fogadják el — megpróbálja elárvereztetni. Néhány évig azonban nem sikerül eladnia, így feltehető, hogy Mindégh János helybeli lakos ebben próbálja felállítani gépekkel felszerelt üzemét. 1867-ben végre sikerül az eladás a helybeli szegényárpolda céljaira. Ennek tulajdonában marad a telek, s egy ideig az épület is, mígnem a régi, múlt század eleji épület helyett újat építenek az árpolda céljára. Legfeljebb tehát a Mindégh-féle üzem lehet kontinuitásban Butykay üzemével. Míg a Novothny-féle kőedénygyárról a *Mihalik* által említettekén kívül semmit sem tudunk, a Koós-féle üzembről már részletes leírásaink vannak. 1882. szeptember 30-án adja tudtára „a nagyérdemű közönségnek”, hogy helybeni zsolczai kapu 5 szám alatt egy üveg- és porcelánfestődét nyitott. Nemcsak „kiegészítő tárgyak” készítését vállalja, hanem „a legegyszerűbbtől kezdve a legszebb művészi kivitelű monogrammok”, betűk, arc- és tájképek festését is.¹⁰ 1884-ben még mindig „porcellán festőde”¹¹ volt a Koós-féle gyártelep, de mint a Borsodmegyei Lapokban olvashatjuk, „gyárhelyiségét már ezévben teljesen átalakítandja, nagyobb szabású majolika és porcellángyárat s égető kemenczét építtet, hogy a nagyobbodó igényeknek is képes legyen megfelelni”. Az átalakított gyár részletes leírását és az

egykori berendezéséről készült rajzokat is megtalálhatjuk a Budapesti Látogatók Lapjában (1891). Koós Miksa gyára tíz évig üzemel, közben azonban 130 000 forintnyi tőkével átkerül az Agyagipar Részvénytársaság kezelésébe, melynek Koós Miksa az igazgatója egészen 1896. május 1-ig, amikor a gyár nehézségeinek okát elemezve, benyújtja lemondását. A miskolci majolika- és kőedénygyár ugyanúgy részvénytársasággá alakul át, mint a herendi gyár, sőt még abban is hasonlít a herendi porcelángyárhoz, hogy 1896-ban sok évi eredményes működés után bezárja kapuit és elbocsátja munkásait. Több éves pangás után, 1899. december 1-én indul a gyár a teljes, 100 főnyi létszámmal. Ezt a foglalkoztatást azonban csak rövid ideig kíséri szerencse, mert Fleick Engelbert művezető minden fáradozása ellenére az 1900-as konjunktúrát váratlan hanyatlás követi. A gyár 1902-ben végleg beszünteti működését.¹²

Ugyancsak Leszih Andor közlése szerint az 1930-as években a Miskolci Gőztéglagyárban Krupinszky László és Muhits Sándor iparművészeti iskolai tanárok próbálták életre kelteni a tradíciók szellemében a miskolci kerámiát. Vállalkozásuk — bár nem maradt visszhangtalan — a helyi érdektelenségen rövid idő múlva zátonyra futott. Néhány ekkor készült miskolci cserépedény azonban még mindig felbukkanhat a műkereskedelemben.¹³

A Butykay-féle gyár 1832-től 1862-ig — néhány évnyi megszakítással — 30 esztendőn át működött. Ez idő alatt birtokosa több ízben változott, termékei azonban közel azonos jellegűek, színvonalúak maradtak. Ez azzal is magyarázható, hogy a 30 év alatt nemcsak a felhasznált anyag volt azonos, hanem technikai-, technológiai eljárások is változatlanul maradtak. Ez az időszak az edények stílusában sem hozott változást. Mindez nehezíti a gyár történetének, fejlődésének áttekintését, periodizálását.

3. Gyáralaptási kísérletek — gyáralapítás (1822—1833)

A miskolci kőedénygyár alapítását a Honművész¹⁴ — Szendrei és egyéb források — 1833-ra teszi. „Miskolczon — írja a Honművész 1833. április 4-én — Butykay és Biszterszky urak cserép és porcellánfabrikát állítanak, melynek készítményeit különös szépségűeknek és jóságúaknak mondják”. E közléssel a Jelenkorban már március 20-án találkozhatunk, amiből nyilvánvaló, hogy a Honművész közlése már másodlagos. A gyár említése első ízben 1832-ben fordul elő, ugyancsak a Jelenkorban.¹⁵ A miskolci „porcellán gyár” építése annyira előrehaladt, „hogy már örlik a masszát s a már kész minták reményt nyújtanak a mielőbb készülendő edény csinosága s tartosságáról”. Az alapítók közül nemes Butykay József ismer-
tebb, míg Biszterszkynek alig volt egyéb szerepe a gyáralapításon

kívül. Mint kőedénygyáros a Honművész és a Jelenkor idézett híradásain kívül egyszer sem szerepel. Az 1832-es híradás szerint a gyár alapítója nemcsak Butykay és Biszterszky, hanem „egy társaság” volt. Ebből nyilvánvaló, hogy az alapítók között korán megindult a küzdelem a gyár kizárólagos birtoklásáért. Ennek eredményeként a társaságból 1833-ra már csak Biszterszky és Butykay maradt, sőt, néhány év múlva Butykay egyedül vallhatja magáénak a miskolci kőedénygyárat. Ebből azonban még nem következik, hogy Butykaynak nagyobb szerepet tulajdoníthatunk a kőedénygyár létesítésében, mint Biszterszkynek, aki ugyanúgy kereskedő volt éveken át, mint Butykay. Az említett profán tennivalói mellett 1828. szept. 19-től szerepel az evangélikus egyházközség presbiteri jegyzőkönyveiben. Előbb mint consistoriumi jegyző, 1830. december 8-tól 1835 végéig pedig mint első curátor.¹⁶ E mellett a dédesi papírmalom bérlője és városi tanácsnok volt 1831 és 1841 között.¹⁷ Még a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején is Miskolcon lakik, mert itt halt meg 1839-ben Mária Johanna nevű lánya és 1841-ben Miklós Béla Viktor nevű fia.¹⁸ *Molnár László* szerint kiváló érzékkel kéri a városi tanácstól, hogy a kassai sorsjáték helyi megbízotti tisztségét elnyerhesse. Az ajánlásban szerepel, hogy „...mint aki az 1838-ki évtől kezdve az 1841-k évig városunkban tanácsnoki hivatalt dícséretesen viselt, s köz tudomásra városunk dísze emelésébe a Porcellán Gyár felállításával, a Város kivilágításával munkás részt vett, s felett magát erkölcsi tekintetbe is mindenkor mint békés Polgár... viselte...”¹⁹ E bejegyzésből már nem érződik, hogy a gyár felállításában Butykay is közrejátszott, mert annak érdemét teljesen Biszterszkynek tulajdonítja. Ez részben érthető is, hiszen Biszterszky, mint városi tanácsnok a város fontos tisztségviselője volt, ezért érdemét a városi hivatal felnagyítja. Ezzel szemben Szücs Miklós a Pesti Hírlapban 1845. március 8-án írt cikkében az alapítás érdemét teljesen és kizárólagosan Butykaynak tulajdonítja.

Semmi okunk sincs a Jelenkor 1832-es és a Honművész 1833-as cikkeiben kételkednünk. Butykay hitelezői között még 1842-ben is találhatunk olyanokat, akiknek 1832-től fogva Butykay tetemes összegekkel tartozik. Ez is mutatja, hogy a gyár alapításához szükséges tőkét hitelezők révén sikerült megszereznie. Az adósok között Biszterszky nem szerepel. Ebből, valamint más, egyéb körülményből arra következtethetünk, hogy Biszterszky nem annyira tőkéjével, mint inkább kapcsolataival járult hathatósan a kőedénygyár létesítéséhez. Az előzmények feltáráshoz Miskolc város közgyűlési és tanácsulési jegyzőkönyveinek adataihoz folyamodunk, melyek között gyakran találkozhatunk Biszterszky Imre és Butykay névvel.

Ekkoriban mindketten miskolciak. Butykay családjával s rokonaival itt élt, bár kúriájuk Tiszakesziben állt, s itt volt a Butykayak ősi temetkezőhelye. Nemcsak 1840-ben tragikus körülmények közt

elhunyt felesége, Szalay Erzsébet került ide — ahol sírköve ma is megvan —, hanem ő is.²⁰ A Butykayak Borsod megyei volta annyira nyilvánvaló volt, hogy például egy Butykay nemesi származásáról Borsod megyétől kér tájékoztatást Baranya megye közgyűlése.²¹ Iskoláit Kassán végezhetette, évekig nyilvántartott előfizetője volt a Kassán megjelenő Felsőmagyarországi Minervának. Saját bevallása szerint 1822-ben nyitott üzletet Miskolcon. Biszterszky már aligha született miskolci, vagy Borsod megyei, mert kapcsolatai még a 20-as évek közepén is a Felvidékhez, Körmöcbánya és környékéhez fűzik. 1826-ban üzlete van Miskolcon.²² 1827-ben — de talán már ez előtt is — a körmöcbányai „edény Fabrika” lerakatának vezetője. „Szabad Körmözt Bánya várossa Ns Magistratussa az iránt keresvén meg bennünket — olvashatjuk az 1827-es miskolci tanácsülési jegyzőkönyv 63—64. oldalain —, hogy az oda való edény Fabrika Hellybéli Lakós Biszterszky Imrével egy itt tartandó edény Depositoriumra nézve Contraktusra lépven mivel nevezett Biszterszky Imre a Depositoriumban annyi edényt mint a mennyi meghatározott nem tartana, de a fizetésben is késedelmeskedne ötöt a contraktus szorosabb megtartására köteleznénk . . .”²³

„Biszterszky Imre Helybeli Kereskedő Körmözt Bánya Várossa Nemes Magistratussának az oda való Porcellán Fabrika azon kérése Folytában melly szerint nevezett Biszterszky Imrét a közöttük levő Contraktus pontosabb megtartására s a hátra levő Edények árának be fizetésére meg intetni kívánnya, köllt (!) hivatalos Levelére maga Declarátioját be adván, az a tit. Magistratusnak meg küldetni rendeltetett.”²⁴ A feljegyzésből félreérthetetlenül kiderül, hogy Biszterszkynek közvetlen kapcsolata volt a Körmöcbányai Kőedénygyárral, s hogy feladatát ekkoriban már alig-alig végezte, nem küldte el az eladott edények árát, s igyekezett lejáratni a körmöcbányai kőedényt. Úgy tűnik, mintha már saját kőedénygyárának kérdései foglalkoztatnák.

Ugyanakkor Butykayról ezt nemigen mondhatjuk el, mert a 20-as évek közepén, ill. második felében lefolyt adóssági pereit azzal a vitán felüli szándékkal vitte véghez, hogy az előtte álló üzleti vállalkozásaihoz megfelelő tőkét szerezzen. Ez időben Hackenberger Sámuellel állott társviszonyban.²⁵ Egyébként 1825-ben Szalay Erzsébettel — Szalay Antal miskolci főbíró leányával — kötött házasságának is ő volt egyik tanúja.²⁶ Valószínűleg Hackenberger révén jut már ebben az időben — a 20-as évek közepén — bécsi kereskedők és vállalkozók vonzkörébe. Nemes Kun János volt Hackenberger első kereskedőtársa. 1826. május 5-én még vele áll Hackenberger üzleti kapcsolatban, ekkor azonban a köztük és Butykay között „költ kétrendbeli Szerződés” értelmében Butykayra száll Kun János bécsi házrész.²⁷ Butykay azonban nem tud mit kezdeni bécsi házrészével, ezért megbízza Hackenbergert, hogy a ház elcserélésé-

ben, vagy eladásában helyette járjon el.²⁸ Ugyanígy mindent elkövet, hogy hiteleit sürgősen és könyörtelenül behajtsa. Így pl. azért fordul Hackenbergerrel együtt 1826-ban Miskolc város tanácsához, hogy „Petróczi János Szabó Mester 1248 Rfnyi és 57 krnyi adóssága csökkentése érdekében önként átadandó vagyonát felbecsüljék.”²⁹

Butykay szoros pénzügyi összeköttetésben állott bécsi kereskedőkkel, vállalkozókkal. 1830-ban „a Bétsi Császári Királyi Policzia Fő Directiója az iránt tudósítván bennünket, — olvashatjuk a városi tanácsulési jegyzőkönyvben — hogy az e folyó Esztendőben Városunkban Lakós Ns Butykay József Ur által Bétsi Kereskedő Részére két darab 25 Forintos hamis Bankó Noták küldetének úgy szintén e folyó Esztendei Martius Hónapba a Miskolczi só háztól is némely hamis Banko Noták jöttek be... Senator Sztriberni János és Notarius Kintzli János Urak az illető feleket az említett hamis Banko Noták érént ki halgatván a' dolog miben lettéről adják be tudósításaikat...”³⁰ Ez meg is történt, mint ez a jegyzőkönyvből kitűnik: „Senator Sztriberni János és Notarius Kintzli János Urak a Bétsi Császári Királyi Policzei Fő Directiójától két 25 ftos hamisnak esmért Banko Noták tekintetiben érkezett Hivatalos Levél következtetésében tett... tudósításokat, az illető Felek, úgy mint Ns Butykay József, özvegy Bradi Károlyné declarációjukkal együtt be adván, azon declarációk, a tiszteletes Policzei Fő Directiójának írandó levelünkben in origine megküldetni rendeltetett.”³¹

Az elmondottakból világosan látszik, hogy az alapítók közül Biszterszkynek már a miskolci gyár létesítése előtt is volt kapcsolata a kőedénnyel. Nem tudjuk biztosan, de feltehető, hogy a körmöcbányai kőedénygyár elvándorolt szakembereivel, munkásaival kezdte el a munkát 1832 elején a miskolci kőedénygyár. Valószínűleg az alapítás éveiben még volt Telkibányával kapcsolatuk, hiszen Butykay József édesapját, Butykay Sámuel 1825. május 2-án, fia esküvőjén is úgy említik, mint aki „Szánton lakós”.³² Szántón a mai Abaújszántót kell értenünk, mely igen közel fekszik Telkibányához, ahol Bretzenheim hercegnek 1825-től porcelán- és kőedénygyára állt. Míg Biszterszkynek Késmárkkal, Körmöcbányával vagy közvetlen környékével lehetett kapcsolata,³³ Butykay tanultságánál fogva inkább Kassa felé orientálódott. Ezeknek az erővonalaknak ismeretében a miskolci gyár korai készítményeinek jellegére és stílusára is érdekes és értékes következtetéseket vonhatunk le.

II. A GYÁR FEJLŐDÉSE, ALAKULÁSA

1. A gyár Butykay idejében

Brosz Károly: A miskolczi céhek és a diósgyőri koronauradalom közti viszony. 1756—1848 (IV.) című cikkében¹ említett 1834-es évszám alapján jutott Szendrei János (Miskolcz története, IV. köt. (733. l.) arra a következtetésre, hogy „a gyár... nem 1833-ban, hanem 1834-ben keletkezett. Ezzel szemben két évvel korábbról, 1832-ből egy, 1833-ból pedig már két adatunk is van a miskolci kőedénygyárról, az 1834-es tüzesetet idéző adatot nem is említve. Teljesen biztosra vehető, hogy a gyár állítólagos 1834-es keletkezése félreértésből adódott. Viszont az az álláspont sem tartható, mely szerint az 1-es és a 4-es számot a nyomda felcserélte, tehát nem 1834-ben, hanem 1831. április 13-án kelt volna az az adásvételi szerződés, mely szerint a két derék miskolci vállalkozó, Biszterszky és Butykay kereskedők 805 váltó forintért megveszik a diósgyőri koronauradalomtól azt a telket, melyen a szóbanforgó vízumalom állt. Ugyanis a szerződés szerint nemcsak az évi 20 forintot kell víz és adó fejében (1834-től 1840-ig) kifizetniök, hanem az eddigi használatért járó 330 forintot is. Ebből nyilvánvaló, hogy a malmot már 1834 előtt is használták Butykayék. Nem vitás, hogy az 1834-es szerződésben arról a város felső végén álló gubacsórló s egyszersmind búzaórló vízumalomról van szó, melyet 1814-től Unrein Jakab tímár bérelt 3—3 évi időtartamra. Ezt azért fontos tisztázni, mert a későbbi szegényápolda volt a Mildner-féle kőedénygyár épülete. Ettől pedig jó távolságra volt az említett malom. Ebből egyesek arra következtettek, hogy „oda tehát később kerülhetett a gyár, s első helye ott volt a gubacs-malomnál, annál is inkább, mert a szegényápolda mellett malom és malmot hajtó víz nem volt és nem is lehet elképzelni, hogy a malom távol volt a gyártól.” A szerződés szövegéből félreérthetetlenül kitűnik, hogy a kőedénygyár ekkor már működőképes, tehát épülete már régen áll, s így még elképzelni is lehetetlen, hogy 1834-ben vett, s még ekkor sem teljesen szabad telken emelhatték tulajdonosai.

Hogy ilyen szándékuk lehetett, az valószínű, különben alig kötötte ki volna 1834-ben a koronaauradalom, hogy a malom területén „semmiféle épületet emelni nem szabad, csak ami az edénygyártáshoz szükséges.” Utoljára 1830-ban Bereczky Ferenc vette bérbe a vízimalmot, úgy látszik azonban, egy év után felmondta a bérletet, mert Butykayék által 1834-ben fizetett 330 forint bérleti díj alapján legalább három évi használatot feltételezhetünk. 1832 májusában már ők használják, ezen „örlik szüntelen a szükséges masszát, hogy a folyamatos termelés mielőbb megindulhasson”.²

A Jelenkor 1832. május 2-i közleménye szerint a miskolci gyár négy kemencével épül. Ebből akkora gyárra kell gondolnunk, mint a pápai, melynek 1819-ben szintén 4 kemencéje volt. Herenden alig 1842 előtt — talán 1840-ben — épült fel az ún. „hármaskemence”, mely a porcelán égetésére alkalmas. Ezenkívül az 1842-es híradás szerint még 2 kemencét építenek a közeljövőben. E szerint a már meglevő, még Stingl által használt kemencén kívül — tíz évvel a miskolci után — még mindig csak 3 kemence áll Herenden.³ A miskolci gyár tehát már építésekor egyik legnagyobb kőedénygyárunk volt.

Indulását eddig 1833-ra tették. Legújabb adataink szerint azonban már 1832 elején áll, sőt a május 2-i híradás szerint „szüntelen örlik a szükséges masszát és a már kész minták reményt nyújtanak a minél előbb készülendő edény csinosága- s tartósságáról”. Sorsát, alakulását azonban már az induláskor, sőt korábban determinálta az alapító helyzete, célja, „ki a gyáralapításban ugyanúgy, mint egyéb vállalataiban is a legrosszabb kiviteli tapintatot tanúsította, midőn már fülíg volt az adósságban, akkor állítá föl gyárát, hogy az őt fenyegető veszélyben mentőszerül szolgáljon, de lehetetlen vala, hogy egy ilyen vállalat, kivált a kezdet legtöbb nehézséggel járó éveiben, azonkívül, hogy magát saját erejével önállásra, sőt hasznos állapotra felküzdötte, még máshonnan eredett terhek halmazát is elviselje” — írja Szűcs Miklós névtelenül a Pesti Hírlap 1845. március 6-i számában „A miskolczi porcellán gyárról” szólva. Ezek az adatok nemcsak az alapítás okaira mutatnak rá, hanem egyúttal utalnak a gyár sorsára is.

A gyár a Jelenkor 1832-es híradása szerint⁴ „Diós-Győr felé, a fás kert előtt, az úgy nevezett Benkókertben” állott. A Miskolczi Értesítő 1845. június 17-i (24. sz.) számban hirdeti k. Mathäide Károly, „hogy itt helyben tulajdon házában Sváb-soron a' kő-edénygyár szomszédságában egy... keményítő-gyárt létesített...”. Az ún. Sváb-sor mögött „a 13 város utca” húzódott, melynek 665 és 666-os telkei (Viedemann Antal ingatlanai) „a porcellán gyár háta-megett” feküdtek.⁵ 1863-ban árverésre kínált „gyár telkével” együtt „a diósgyőri országút mentiben a fáskerttel átalellenben” állt, vagyis ugyanott, ahol a 30-as, 40-es években említik.

A gyár építése 1832 tavaszán közel állhatott a befejezéshez, hiszen ekkor már örölték a masszát, hogy a kész minták alapján a munkát mielőbb elkezdhessék. 1833 elején javában folyik Miskolcon az edények készítése. 1834-ben a gyárban tűz keletkezett. A kemence üregében tárolt tűzifa kigyulladt. A „támadható tűz veszélynek meg akadályozhatása tárgyában készített javallatok”-at a városi tanácsülés napirendjén felolvasták. A szűkszavú jegyzőkönyvből is kiderül, hogy a gyár létesítése nem váltott ki városszerte osztatlan elismerést, mert voltak, akik úgy vélték, hogy a gyárat nem is lett volna szabad a tűzveszély miatt felállítani. A hatékony javaslatok és intézkedések miatt azonban „a Gyárnak fel nem állhatása eránt fen foroghatott kérdés elenyésztetvén a tett Tudósítás tudomásul vétetik.”⁶

A gyár tulajdonosait a jegyzőkönyv nem említi. 1833-ban még Butykayhoz hasonlóan Biszterszky is tulajdonos. 1836-ban azonban már nem szerepel a kőedénygyár tulajdonosaként. Ebből is arra következtethetünk, hogy 1834 és 1836 között válhatott meg Biszterszky a miskolci kőedénygyártól. Egy 1835-ös jegyzőkönyvi bejegyzésben Biszterszky már úgy szerepel, mint „Fü Szer Árus”. Ez is mutatja, hogy ekkor már nem volt Biszterszky érdekelt a kőedénygyárban. 1835-ben említi a közgyűlési jegyzőkönyv, hogy Biszterszky volt „Fü Szer Árus”⁷ tanulója Kubassy Mihály erkölcsstelen magatartása miatt vasbaverve várja a városi tanács börtönében sorsa beteljesülését. Ez a Kubassy Mihály ugyanannak a családnak a tagja, mint Kubassy Júlia, aki a Telkibányáról 1838-ban Miskolcra költözött Hüttner József kőedénygyári „Werkführer”-nek lett a felesége.⁸ Ez talán arra mutat, hogy Biszterszky Imrének 1835-ben még lehetett, vagy akkoriban szakadhatott meg a kőedénygyárral és személy szerint Butykayval a kapcsolata. Ugyanekkor mondott le kurátori tisztéről is. Az egyházügyi jegyzőkönyvek (1821—1844) egyik bejegyzése szerint⁹ „ámbar a N. Eklésia Tagjai ezen hivatalnak folytatására tisz. Curator Urat (Biszterszkyt!) szíves kérések mellett (!) fel szólították, mind az által tulajdon *házi körülményei miatta* azt tovább nem folytathatna, eképpen ... ezen megürült hivatalnak be töltése követ. kezvén, ...”.

A gyár első éveiből fennmaradt egy-két adat még közvetve sem kapcsolható Butykayhoz, aki csak 1834—35-ben lehetett kizárólagos tulajdonosa a kőedénygyárnak. Szücs Miklós tíz évvel később írt állítása szerint, Butykay azzal a nyilvánvaló szándékkal létesítette a porcelángyárat, hogy nehéz anyagi helyzetében „mentőszerűl” használhassa.¹⁰ A fejlemények igazolták Szücs Miklóst, mert alig egy-két évvel az alapítás után már jelentkeznek az adósságokból, illetve pénzügyleteiből adódó problémák. 1834-től kezdődően gyakran szerepel a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben, mint kölcsönző, illetve hitelező.¹¹ Ez is mutatja, hogy gazdasági erejét és adottságait

meghaladó vállalkozásai már ekkor majdnem csődbe sodorták. Az ellene indított keresetek száma és összege 1836-ban olyan nagy volt, hogy vagyonát a nádor zároltatta. Miután a zárlatkor 5685 ft és 7 xr értékű vagyont és 874 frt. 23 xr készpénzt találtak nála, ami tetelesen nagyobb volt, mint hitelezőinek keresete, a vagyoni zárt feloldották.¹³

1836 más miatt is nevezetes dátum Butykay életében. Nemcsak azért, mert ekkor került először csődveszélybe, hanem azért is, mert ekkor fűzte szorosra kapcsolatát Götz és Bähr pesti kereskedőkkel. Ettől kezdve nemcsak anyagilag támogatják, hanem könyvelését is átnézik és korrigálják.¹⁴

A Borsod megyei törvényszék szerint az 1838-as pesti árvíz miatt rendült meg előbb Götz és Bähr, majd Butykay József vagyoni helyzete. Ugyanis Götz és Bähr kereskedők Steiner bécsi bankár anyagi segítségével tartották fenn magukat éveken keresztül azzal, hogy Steiner pénzből rendszeresen fizették a saját és Butykay hitelezői tőkéjének kamatait. Az árvíz miatt Steiner megijedt és megszűntette Götz és Bähr pesti kereskedőknek a kölcsönzést.¹⁵ Götz és Bähr kereskedők előbb reagálnak Steiner hiteleinek elmaradására, mint Butykay. Ez érthető is, hiszen míg Götz és Bähr közvetlenül élvezték Steiner hitelét, Butykay csak közvetve, közvetítésükkel jutott Steiner támogatásához. 1838 nyarán — alig néhány hónappal az árvíz után — már erősen megrendül Götz és Bähr anyagi helyzete, akik ellen már 1838. augusztus 6-án elrendelik a vagyoni zárlatot. Mint láttuk, Butykay is mindent elkövet, hogy társait megmentse a bukástól. 1840 január elején (jan. 28-án) már a bécsi bankáros Steiner is megmozdul, hogy a Götz és Bähr ellen elrendelt vagyonzárt feloldják.¹⁶ Butykayt érintette leginkább a vagyonzár, ezért — mint ez a Borsod megyei törvényszék 1842. április 7-én hozott ítéletéből kitűnik — „minden cselekvő követeléseit feljegyeztette,¹⁷ s ezt Götz és Bähr tömegének javára s kifizetésére ajánlotta”, sőt még gyárát is átadta a két pesti kereskedőtársnak. Közben Götz és Bähr ellen változatlanul folytak a betáblázási porók.

1841 augusztusában — a hitelezők ismételt rohama elől — vagyonzárt kérnek maguk ellen a Pesti Törvényszéken. Augusztus 6-án jelentik be fizetéseptelenségüket és kérik, hogy a bíróság rendelkezzen el ellenük vagyonzárat. Adózóiik között szerepel — többek között Pausenberger József borkereskedő is, akivel a későbbi miskolci köedénygyáros, Barkassy Imre is kapcsolatban állt, sőt évekig pereskedett, melynek végére csak az 1850-es évek elején tesz pontot a Pesti Törvényszék.¹⁸ Itt most azzal nem foglalkozunk, hogy mi történt Miskolcon időközben, pusztán Götz és Bähr társak perének alakulását követjük.

2. A gyár első bukása

Mint láttuk, Götz és Bähr kereskedők tanácsaival és segítségével Butykaynak sikerült 1836-ban a csőd elől kitérnie. Ettől kezdve Götz és Bähr üzlettársa, akik viszont Steiner bécsi bankárostól felvett hitellel segítik magukat és Butykay üzletét. Többek között vállalják, hogy áruikkal kielégítik Butykay adósságát. Számításaik azonban nem váltak be, mert az 1838-as pesti árvíz miatt Steiner felmondta Götznek és Bährnek azt a hitelét, „mellyet ezek a Butykay adóssága kiegyenlítésére fordítottak”. Erre Götz és Bähr „hitelezőiktől megtámadtatva, vagyonukat Bírói Zár alá vétetni Kintelenítették...” Butykay mindent elkövetett, hogy üzlettársait a csődből kisegítse. 1839. január 2-én a köedénygyárat is nekik adta. Amikor azonban úgy látta, hogy ez sem segít üzlettársain, Steinernek, majd alig három hónappal később, 1840. szeptember 2-án Povoszky Jánosnak adta köedénygyárat. Ily módon tehát az alapítástól 1839. január 22-ig volt Butykayé a miskolci köedénygyár.

Másrészt az iratok szerint Butykay bajba jutott üzlettársai kiségitésétől remélte helyzete jobbra fordulását. Sikerült is ezekkel a mahinációkkal majdnem két évig tussolnia Götz és Bähr kereskedők és a maga fizetésektelenségét. Götz és Bähr csődjét csak 1841. november 26-án mondta ki a Helytartótanács, 1841/29839. számú határozata alapján a Pesti Városi Törvényszék.¹⁹ Pergondnokul Hengelmüller Mihály helyettes ügyészt jelölte ki a törvényszék.

A Götz és Bähr társak bukása miatt Butykay helyzete is elromlik. Végül is — a számtalan huzavona, mahináció ellenére — a hitelezők zaklatásai elől 1841. augusztus 21-én „tartozási és a követelési állapotának fel fedezésével, mint értékében megbukott, ön maga ellen a' Csődöt meg nyittatni kéri”.²⁰ Az eset a városi és megyei közvéleményt egyaránt foglalkoztatta. Nem csoda, ha Szücs Miklós naplójában is megörökíti az eseményt. „21-kén A' gyűlés utolsó napján Butykay hitelezői, az általa kiadott kötelezvényeket betábláztatták, Butykay pedig Csődöt kért maga ellen, ámbár azt állítja — írja Szücs Miklós —, hogy vagyona vagy 20 000 frt-tal p.p (pengő pénzben) haladja meg tartozását, ezt azonban maga sem hiszi, annál kevésbé hitelezői, bár mennyire szeretnék hinni.”²¹ A megyei törvényszéken még a 20 ezer forintnál is magasabb követelési állapotot tüntetett fel, amikor azt állította, hogy 119 640 forint tartozásával szemben, nemcsak a kereskedési könyveiben található 142 121 forint követelés különbségével kell számolni, hanem még azzal a mintegy 3200 forinttal is, mely az „égetésre készen álló edények” értékéből adódik, s így — a jegyzőkönyv szavaival — „még 22 481 ft 16 krok. lehetnének javára számítandók”. Butykay kifejtette annak okait is, hogy miért kéri maga ellen a vagyonzárt. Bevallja, hogy „számos hitelezői kielégítésére szolgálандó gyára mun-

kálódása megakadásától” feltételez hívta össze augusztus 14-én — egy héttel ezelőtt — helybeli hitelezőit, akik előtt igyekezett őszintén, minden szépítés nélkül feltárni helyzetét, azokat az erőfeszítéseit ecsetelve, melyeket gyára folyamatos működtetéséért hosszabb idő óta kifejtett; „...hitelezői nagy része, szándéka tisztaságát által látva, 's fen álhatása eszközlésétől meggyőződve; a rögtön kívánt 1400 pengő forint segedelmet kezéhez adták, 's magok közzül — a gyárnak mikénti fenttarthatásáról, s az öszves hitelezők mimódoni kielégítéséről tervet készitendő választmányt rendelének.” Néhány hitelezője azonban mindenáron be akarta hitelét tábláztatni, s ezért fellármázták bécsi és pesti hitelezőit, „kik’ eddig azért valának csendben, mert a helybelieket békében lenni látták”, így jutott arra a megállapodásra, hogy vagyonzárt kér maga ellen és kéri a csőd kinyitását. Ezzel megindul hitelezőinek áradata és kéri követelésük betáblázását.²² A csőd kinyitásával „minden ingó és ingatlan Javai Bírói zár alá vettetni... rendeltetik.”²³ Miközben megindulnak az előkészítő munkálatok, megérkezik a csőd kinyitását engedélyező okirat. Götz és Bähr hitelezői csődjének kihirdetése után alig egy héttel, december 4-én, Butykay József csődkinyitási kérelme is megérkezik. A csődöt Miskolcon, Borsod megye törvényszékén mondják ki a helytartótanács 1841/31224. sz. határozata alapján. Ideiglenes tömeggondnokul Gáspár Imre városi albirót, perügylővé pedig Szücs János tiszti ügyészt nevezik ki.²⁴

Közben megindul a csődöt kimondó megyei törvényszék ítéletének teljesítése. A csőd kinyitásával „minden ingó és ingatlan Javai Bírói zár alá vettetni, 's követelése és tartozási állapotának hit alatt leendő letételére határnap szabatik, 's a’ Hitelezők által ideiglenes tömeggondnok és perügylő választani rendeltetik.”²⁵ Két nappal később, augusztus 23-án, már kinevezi a Borsod megyei törvényszék „a’ Hitelezők által ideiglenesen megválasztott tömeggondnokot Gáspár Imrét és Perügylőt Szücs János tiszti alügyészt”, kik Butykay József „mindennemű” javainak számbavételét, összeírását kiesszközlük.²⁶ Miután nemcsak helybeliekből, pestiekből és bécsiekből adódnak Butykay hitelezői, „a Hitelezőket öszve hívó végzés az egész Megyébe közhírré tételni annak külföldön, jelesen Bétsben és országszerte leendő köz hírré tétele végett az illető Fő Kormány Székek megkerestetni rendeltetnek.”²⁷ ...kik a Nemes Butykay József csődületi Tömegéből bár melly jog czímmel valamit követelnének — olvashatják a hirdetésben — Borsod Vármegye részéről Miskolcz városában folyó Év Karácsony hava 4-én tartandó Törvényszék, mint Csődületi Bírótság előtt, szükséges bizonyítványokkal támogatandó keresetőknek személyesen vagy képviselőjük általi beadására olly hozzá tétellel hívatnak fel, hogy később beadandó követeléseknek hely nem adatik...” Az összeírás végrehajtására ki-rendelt középponti szolgabíró Sebe József és rendszerinti esküdt,

Vadnay Bertalan feladatává teszi a törvényszék, hogy Butykay József porcelángyárának Povovszky János, lakóházának pedig Dominikovits Erzsébet „által zálogba lett bírása felől” a tömeggondnokot tájékoztassák, „s a dolognak mint lett kifejtéséről vagy eligazításáról tegyenek az eljáró Törvényszéknek jelentést”.²⁸ (Ez meg is történt, de a „beadott tudósítás még bővebb tárgyalás végett vissza adatik a törvényszékről”.²⁹) Miközben a porcelángyár és a lakóház status quójáról vitatkoznak, az érdekeltek s a törvényszék képviselői, zavartalanul folynak a csődper első aktusai. Előbb Butykaynak „követelési és tartozási állapotját” kell felfednie,³⁰ majd az egészet írásban is meg kell ismételnie a törvényszék utasítására.³¹ Közben a szolgabíró és a rendszerinti esküdt elkészíti a törvényszéknek benyújtandó részletes tudósítást. Ebben nemcsak az érdekeltek vallomásait rögzítik, hanem „Butykay József Hitelezői és Povovszky János között a’ Miskolczi Porcellán és kő edény gyár tulajdonossága eránt” is tudósítanak.”³² Povovszky tulajdonképpen nem kér semmi mást, mint annak írásos rögzítését, hogy Butykay gyárának ez idő szerint ő a zálogtulajdonosa. Míg folyik a kötélfűzés Butykay hitelezői, Povovszky János és a tömeggondnok között, megkezdik Butykay József tartásbérének tisztázását és a csődtömeghez tartozó ingók és ingatlanok összeírását, valamint „némely vagyonok mennyiben lett eladása tekintetiben” intézkednek.³³ Amikor nyilvánvaló, hogy Butykay, valamint Götz és Bähr társak tömege összefonódik, mivel kereskedési társasviszony áll fenn kettőjük között, kapcsolatot alakít ki a két tömeggondnok egymással és kölcsönösen tájékozódnak követeléseik miébenlétéről. 1842 elején még 75-en formálnak keresetet Butykay csődtömege ellen,³⁴ a bíróság azonban csak „44 rendbeli Hitelezők által beadott Keresetek valóságát” ismeri el.³⁵ (1842/1994.) Butykay hitelezői közül Götz és Bähr társak emelkednek ki; akiknek Butykay csődtömege ellen benyújtott követelése az összes többi hitelezőkének többszöröse. A Borsod megye törvényszéke 1842. április 7-én hozott ítéletében némely hitelezők — köztük elsősorban Holecz András vallomása és írásos bizonyítékai — alapján elutasítja a Götz és Bähr társak csődtömegének Schiller Károly tömeggondnok által benyújtott 109 000 vfrt.-os keresetét. Úgy látszik, e keresettel hónapokig foglalkozott Butykay tömegének hitelezői válaszmánya, mert már hónapokkal az ítélet meghozatala előtt arra kényszerül Schiller Károly, hogy „Butykay József megbukott Kereskedő Csődtömege ellen némelly Hitelezők által tett észrevételekre” „a maga észrevételét” benyújtsa.³⁶ 1842 nyarán sem pihen a bíróság, mert előbb a tömeggondnok számadásait, majd a hitelezők követeléseit osztályozza.³⁷ 1842. június 30-án elrendelik — többek között —, hogy „a Tömeghez csatolt Miskolczi Porcellán és Kőedény gyár” értékeit becsüljék föl,³⁸ s hogy a „gyárnak árverés útján eladására rendelt határnak nap országszerte köz hírré leendő”

tétele kieszközöltessék.³⁹ Közben folyik az elkészült tömeggondnoki számadások megvizsgálása, az osztályzat- és sorozatbeosztások végleges eldöntése.⁴⁰ Ez első fokon a hitelezői választmány feladata, csak miután itt jóváhagyatott, kerül a bíróságra.⁴¹ A bíróság a tömeg ellen már megítélt keresetek sorozata és osztályozása tekintetében ítéletet hoz.⁴² Következő lépésként Szücs János perügyelő „a Tömeghez tartozó, még be nem szedett adósságok eránt tett lépései felől szolló tudósítását be adja” a bíróságnak.⁴³ Az 1842. április 7-én hozott ítéletet többen megtámadják. Előbb „a keresetek valósága és mineműsége”, majd az osztályzattal kapcsolatban hozott ítéletek ellen nyújt be 17 hitelező fellebbezést, ezzel azonban még az első fokú bíróság foglalkozik, csak akkor kerül felsőbb bíróságra, a Váltófeltörvényszék elé a csődügy, amikor Götz és Bähr csődtömeg-perügyelője, az Egri Alapítványi Pénztárak Gondnoka és Glanz János hitelezőinek választmánya benyújtja feljebbviteli folyamodását.⁴⁴ Az 1842. április 7-én hozott ítélettel és indokaival következő fejezetünkben foglalkozunk, itt csak annyit tartunk fontosnak és szükségesnek megjegyezni, hogy a fellebbezés elfogadásától 1842. november 5-től, már alig találkozunk a közgyűlési iratokban Butykay József csődperével. Ily módon Butykay pere „a Csődületi eljárást illető minden Irományokkal együtt felsőbb megvizsgálás végett a váltó Feltörvény Székre” kerül, ahol csak a felküldéstől számított két esztendő múlva születik az ügyben jogerős döntés. Közben a Butykay-féle csődtömeg ingóit és ingatlanait elárverezi a bíróság, a porcelán- és kőedénygyárat azonban a zálogtulajdonos, Povovszky kezeli.

Közben folyik a Váltófeltörvényszéken 1844-ben hozott ítéletnek megfelelő bírósági felterjesztés előkészítése. Már Barkassy Imrée a gyár zálogjogon, amikor „Butykay József Csődtömeg gondnokának, Gáspár Imrének számadása beadását sürgető választmányi folyamodásra be adott nyilatkozata be adván a’ Pernek a Váltó Feltörvényszéken leendő felvételeit sürgetni kérvén, a Tömeggondnokságról le köszönt”.⁴⁵ Az ügy azonban a tömeggondnok többszöri érélyes sürgetése ellenére sem került a Váltófeltörvényszékre, mert ennek kiadott ítéletei között csak egyszer, 1844-ben szerepel. 1848-ban, az egyik megyei közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzésből kiderül, hogy a Váltófeltörvényszék a Váltótörvényszékhez utalta vissza végleges döntéskiegészítés miatt az évekig húzódó ügyet.

Az eddigiekből azt hihetnénk, hogy az 1848–49-es forradalmi események következtében Butykay mindent megtett, hogy érdekein esett kellemetlen csorbát kiküszöbölje. Tudjuk, hogy a Butykay-féle csődtömeg perügyelőjét, Szücs Jánost halálra, majd kegyelemből életfogytiglani börtönre ítélte az osztrák haditörvényszék, mert a forradalmi események kirobbanása előtt fenytőbíró volt. Nincs tudomásunk arról, hogy Butykay megpróbált volna bosszút állni azokon, akik különböző kérdésekben szerepet vállaltak az ellene meg-

indult és évekig tartó csődperben. Ellenkezőleg; legidősebb fia, az 1828-ban született József, önként beállt vörössipkásnak és a szabadságharc számos csatájában részt vett.

3. A gyár a 40-es években

1842. április 7-e és 1842. november 5-e között folyik Miskolcon az elsőfokú bírósági per,⁴⁶ mely ugyan Butykay összes ingó és ingatlanaira kiterjedt, az edénygyár azonban rövid ideig mentes azoktól a zaklatásoktól, melyeket a csődhelyzet hoz magával.⁴⁷ Ez éppen annak tulajdonítható, hogy a gyár hivatalosan nem Butykayé, hanem ekkor már Povovszky Jánosé, Butykay egyik kezeséé volt. Miután azonban kiderül, hogy Butykay nemcsak Povovszkynak, hanem előbb Götz és Bähr kereskedőknek, majd Steiner bécsi bankárosnak is átadta kőedénygyárát, ezt is a csődtömeghez kapcsolják. Götz és Bähr, valamint Steiner, nem is tiltakoznak a gyárnak Butykay csődtömegéhez való kapcsolása miatt, Povovszky azonban nem hagyja ennyiben a dolgot. A törvényszék körültekintő vizsgálata tisztázza, hogy Povovszkynak „...nem valóságos zálog gyanánt adott által a gyár...”, hanem egyedül biztosításra szolgáló speciális hypothecaként. Ettől kezdve a helyzettel járó zavaros viszonyok a gyárra is kihatnak, és bénítják a termelést.⁴⁸ A per, az ügy komplikált, újabb és újabb helyzeteket támasztó alakulása miatt azonban csak 1842. november 5-én, a Borsod megyei törvényszéken fejeződött be, a feljebbviteli fórumokon, mint a Váltó Feltörvényszéken⁵⁰ és a Hétszemélyes Táblán még 1843-ban, sőt 1844-ben sem, hiszen Gáspár Imre, a Butykay-féle csődtömeg gondnoka, még 1846-ban is kéri a pernek „a Váltó Feltörvényszéken leendő felvételét...”⁵¹ A hitelezők között két tábor alakult, egyiket a helyi, vagy a környékbeli hitelezők, a másikat a volt üzlettársak, Götz és Bähr, valamint Povovszky alkották. Povovszky egyik keze volt Butykaynak ugyanúgy, mint apja, Butykay Sámuel és testvére, Butykay János is, akik azonban nem szerepelnek a perben.

Borsod megye törvényszékén 1842. április 7-én hozott ítéletben⁵² érdekesen — de nem elfogulatlanul — bontakozik ki a „Miskolczi Porcellán és kő edény gyár” kérdése és Butykay helyzete, szerepe.

A bírósági érvelés szerint Butykay József már 1835-től összeköttetésben állt Götz és Bähr pesti kereskedőkkel, akik vállalták, hogy Butykay József adósságát 100 forintonként, 25 forinttal kifizetik, egyes hitelezők felmondott tőkéi pedig portékáikkal kiegyenlítik. „— A szorgalommal folytatott gyári munkálódásoknak kedvezőbbnek hitt reményét azonban a pesti 1838-ki árvíz elenyészvén, miután Steiner Bécsi pénzváltó Göcz és Bährnek azon hitele, melyet ezek a Butykay József adóssága kiegyenlítésére fordítottak fel-

mondotta, ámbár ezen pénz váltó házát megnyugtatni iparkodvák, Butykayt is hasonló tetterre felszóllíttatták; mind a mellett miután Göcz és Bähr hitelezőiktől megtámadtatva vagyonukat Bírói Zár alá vétetni kintelenítettek — Butykay József üzletét fenyegető veszedelmét által látván, minden cselekvő követeléseit feljegyeztette, s ezt Göcz és Bähr tömegének javára s kifizetésére ajánlatta: s ezen felül a gyárt is Steinernek lekötötte, s által adta; azonban a gyár Steiner részére bíróilag által nem adatott, az ajánlott követelések Göcz és Bähr részére be nem szedettek, s miután Göcz és Bähr Pesti könyveiből ezeknek Butykay József ellen 81 000 pengő forint követelések ki tétzik ezen összegnek fedezésére, a közöttük költ egyezség szerint 30 000 ftok elengedésével, az 1841-ik évi Boldog Asszony hava 15-én Butykay József által 51 000 pengő frul a törvényes bizonyosság előtt költ és jelenleg 49 700 ft erejéig követelésben vett váltók adattak ki; — megjegyezvén azt, hogy ezen 2-ik védíratban felhívott azon jegyzék, miszerint Göcz és Bähr azt állítyák, mintha a Butykay József hitelezőit — 186 335 ft erejéig kielégítették — azon védírat hátán szemlélhető Elnöki megösmerés szerint, ahhoz kapcsolva nem volt.”

Az ítélet szerint Schiller Károly által a Götz és Bähr csődtömeg részére a Butykay József csődtömege ellen követelt 49 700 pengőforint — mint alaptalan követelés — elvettetett. Ezzel szemben Borsod megye törvényszékén egyes hitelezők — mint Holecz András és mások — részéről az is elhangzott, hogy Butykay 112 052 pengőforint és 39 krajcárnyi tartozását 1839. január 22-én, 72 262 forint 8 krajcárnyi árucikkal és a gyárnak 30 000 pengőforintban történt átengedésével annyira lefaragta, hogy nem 49 000, hanem csak mindössze 9810 forint 31 krajcár maradt fenn. Azonban egyik összeg ugyanúgy irreális, mint a másik. A 49 700 pengőforint adósság Götz és Bähr pesti üzleti könyvein kívül más forrással nem bizonyítható. Ezek, s még az ítéletben szereplő tények, mozzanatok mutatják, hogy Butykaynak szoros és komplikált kapcsolata volt Götz-cel és Bährrel.

Tehát Butykay első akciójaként Götz és Bähr kereskedőknek próbálta gyárát átjátszani, továbbá Steiner bécsi bankárostól remélte előbb Götz és Bähr, majd a maga kisegítését. Miután egyik sem vezetett megoldáshoz, harmadik lehetőségként Povoszky Jánoshoz fordult. Neki hivatalosan is átadta a gyárat, tehát úgy látszik, tőle, illetve kölcsöneitől várta reménytelen helyzetéből a kibontakozást. 1842-ben végre első fokú határozat született arról, hogy meg kell tenni az első lépéseket a gyár elárverezésére. A fenti első és másodfokú bírósági ítéletből az is kitűnik, hogy a hitelezők közötti véleményeltérés váratlan, furcsa helyzetet támasztott a csődper évekig nyúló folyamatában. Noha a gyár készítményeinek és felszerelésének összeírása, sőt felbecsülése is megtörtént, mégsem ta-

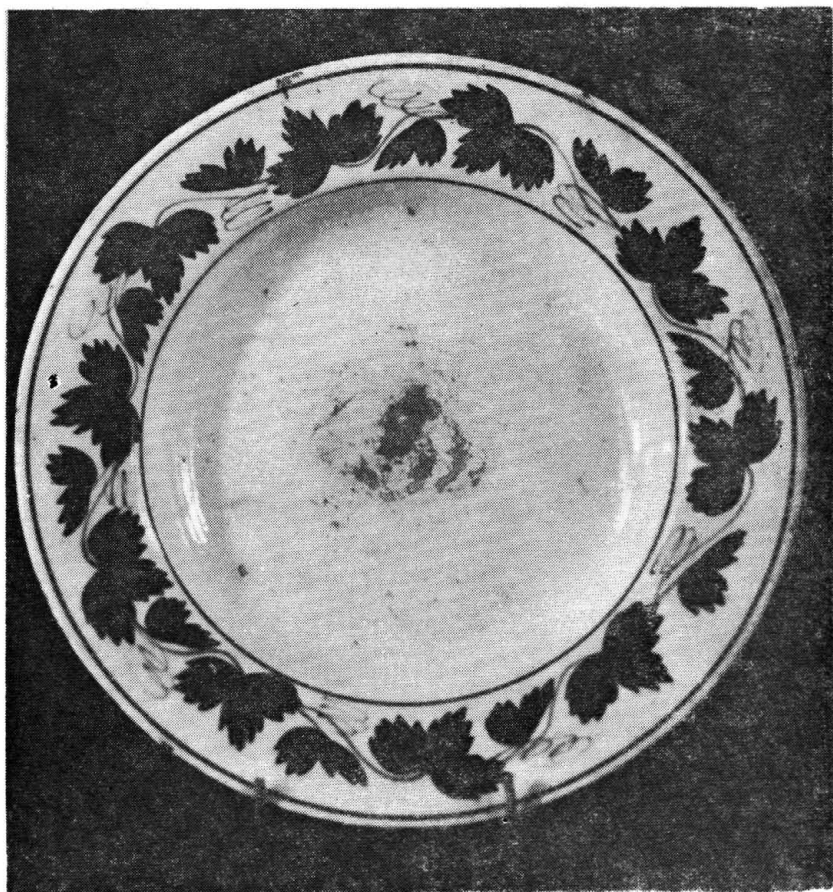
lálkozhatunk elárverezésével. Az első olyan adatokat, melyek szerint is megtörtént volna az árverés, 1843 őszéről találjuk. A Miskolczi Értesítő 1843. aug. 8-án megjelent hirdetése szerint, a „Miskolczi kő-edény a legújabb gyártásból” származó darabjai Furman Ferdinándnál már nagy mennyiségben kaphatók. Ebből, de a következő hirdetésből még inkább nyilvánvaló, hogy a gyár termelése hosszabb időre leállt. A szeptember 5-i hirdetésben már kereken kiírják, hogy a miskolci kőedénygyárban „az égetés folytatván, a legújabb gyártás a legfeszültebb várakozásnak is megfelel.” Miután ns. Butykay József hitelezőinek válaszmánya a megyei törvényszékhez intézett folyamodása szerint 1843. március 6-án sereglik össze a hirdetés szerint, mely többek között a Világban is megjelent, a fenti adatok és ennek alapján arra gondoltunk, hogy a gyár időközben talán árverésen eladatott. Ez azonban nemcsak 1842-ben, hanem még 1843-ban sem történt meg, különben alig jelent volna meg a Miskolczi Értesítőben 1844. július 12-én, hogy „a’ miskolczi portcellán és kő-edény gyár folyó év Aug. 1-ső napján fog árverés útján a többet ígérőknek eladni”. Molnár szerint meg is történt a hirdetési árverés, amit a Miskolci Áll. Lt. Megyei Közgyűlések 1844/4270. sz. jegyzőkönyvének mutatóiból állapít meg, melyben a jegyzőkönyv és az akta tartalmát a „Miskolczi Porcellán gyár eladása” címmel foglalja össze. A jegyzőkönyvből és az aktából azonban kiderül, hogy szó sincs az eladás megtörténtéről, ellenkezőleg: az idézett jegyzőkönyvben Schiller Károly jogtanár, a Götz és Bähr-féle csődtömeg gondnoka tiltakozik az ellen, „hogy Nemes Butykay József Csődtömegéhez öszve írt, s a nevezett bukott fél tömege nagyrésztét tevő Miskolczi porcellán és kő edény gyár fojó Évi Augusztus 1 ső napján árverés útján el adadni *czéloztatik*”. Az eladás ellen bizonyít a Pesti Hirlap 1845. III. 6-i cikke is, mely érdekes adatokat közöl „a miskolczi Porcellángyárról”. Azt tartom, ha hasznot nem, de kárt sem fogok az ügynek tenni — olvashatjuk — ha a’ nagyközönség előtt tudtomra még kikürtölve nem levő, miskolczi porcellángyár ismertetése végett néhány sorokat közrebocsátok, s azoknak, kik e gyárat nem igen ajánló oldalról ismerék, némi fölvilágosításokkal szolgállok. Igaz, hogy ezen gyár most harmadszor van csőd alatt, de ez tőle senkit vissza ne rettentsen, mert habár ebből azt lehet is gyanítani, hogy múltja nem igen kecsegtető lehete, tagadhatatlan mégis, hogy mindenkor magában hordta egy szebb jövő’ magvát, hanem mindeddig hiányzottak ápoló kezek, melyek azt létre fejlesszék. Mert közmegelegedést nyert készítményei Miskolcz’ vidékén sőt távolabb is, jó keletet vívtak ki magoknak’ s’ a gyár boldogabb napjaiban igen szépen jövedelmezett.” Nemcsak azt tudjuk meg a közleményből, hogy a gyár „most harmadszor van csőd alatt”, hanem azt is, hogy „a bukottnak zavaros pénzügyviszonyaiba bonyolult egyik kezeze ragadta magához a gyárat, ideiglenes czímmel”. Noha

úgy tűnik, hogy ez a tranzakció 1844. augusztus 1-e és 1845. március 6-a között mehetett végbe, s talán az árveréskor cserélt a gyár gazdát, más adatok mégis azt bizonyítják, hogy már 1843 őszén a kezes Povovszkyé Butykay üzeme. Erre következtethetünk egyebek mellett azokból az adatokból is, melye „a legújabb gyártás”-ról számolnak be, vagy arról, „hogy az égetés folytatódván, a legújabb gyártás a legfeszültebb várakozásnak is megfelel”.

4. A gyár 1840—1845 között

Butykay tulajdonképpen 1839. január 22-ig volt a miskolci kőedény- és porcelángyár tulajdonosa. Az ekkor kelt szerződés szerint, a gyárat Götz és Bähr pesti kereskedőknek adta át. Götz és Bähr kereskedők már 1838. augusztus 6-án zároltatták vagyonukat, hogy a hitelezők zaklatásaitól mentesüljenek. Így nem valószínű, hogy az átadás befolyásolta a gyár tevékenységét. Ugyanígy Steiner bécsi bankár is csak fiktív tulajdonosa volt a miskolci gyárnak, Az első tényleges tulajdonos Povovszky János volt, aki az eddigieken túlmenően, 1840. szeptember 2-től hivatalosan is a gyár tulajdonosának vallhatta magát, hiszen az átvétel—átadás hivatalosan is megtörtént, mint Povovszky papírokkal bizonyította.

Povovszky János egyik győri kereskedőcsalád tagjaként élt a XIX. század közepén Miskolcon. Már az 1820-as években Miskolcon van István nevű testvérével és kiterjedt rokonságával együtt. Míg Povovszky János kereskedő, 1831-től pedig városi tanácsnok volt, Povovszky Istvánt ügyvédként említik egykori forrásaink.⁵³ Szűcs Sámuel naplóíró és publicista szerint Povovszky István, haláláig aktív közeleti tevékenységet fejtett ki. 1863. márc. 23-án temették el a görögkeleti egyház szertartása szerint. Nekrológját Léway József költő írta. Povovszky Jánost, mint kereskedőt említik jegyzőkönyveink. Egyik városi tanácsülési jegyzőkönyvi bejegyzés szerint tőle vásárolják a városi hajdúk ruháinak posztóját.⁵⁴ Mint ügyes kereskedő, jelentős bevételi forrásokra tett szert, s felhalmozódott tőkéjét kölcsönadta. Azonban, ha üzleti érdeke úgy kívánta, különböző hitelek is felvett. Számos szállal kapcsolódott Butykayhoz, akinek egyébként ő volt a keze is. Ez csak azzal magyarázható, hogy mindenáron meg akarta szerezni Butykaytól a kőedénygyárat. Egy ideig úgy látszott, hogy törekvése sikertelen marad, mert a Butykay javait összeíró középponti szolgabíró, Sebe József és a rendszerinti esküdt, Vadnay Bertalan mindenáron a csódtömeghez akarják kapcsolni a gyárat.⁵⁵ A vizsgálat szerint Povovszky nem zálogképpen, hanem „sajátos hypothéka”-ként birtokolja a gyárat, s hogy a gyár értékeként szereplő 20 498 pengőforintot Povovszky kezességével vette fel különböző hitelezőktől 1838—39—40-ben Butykay. A Borsod megye közgyűlési jegyzőkönyveiben olvas-

7. kép. Tál mély öböllel. Peremén máz felett festett zöld szőlőlevelekkel.
Kőedény, 1842—40 körül

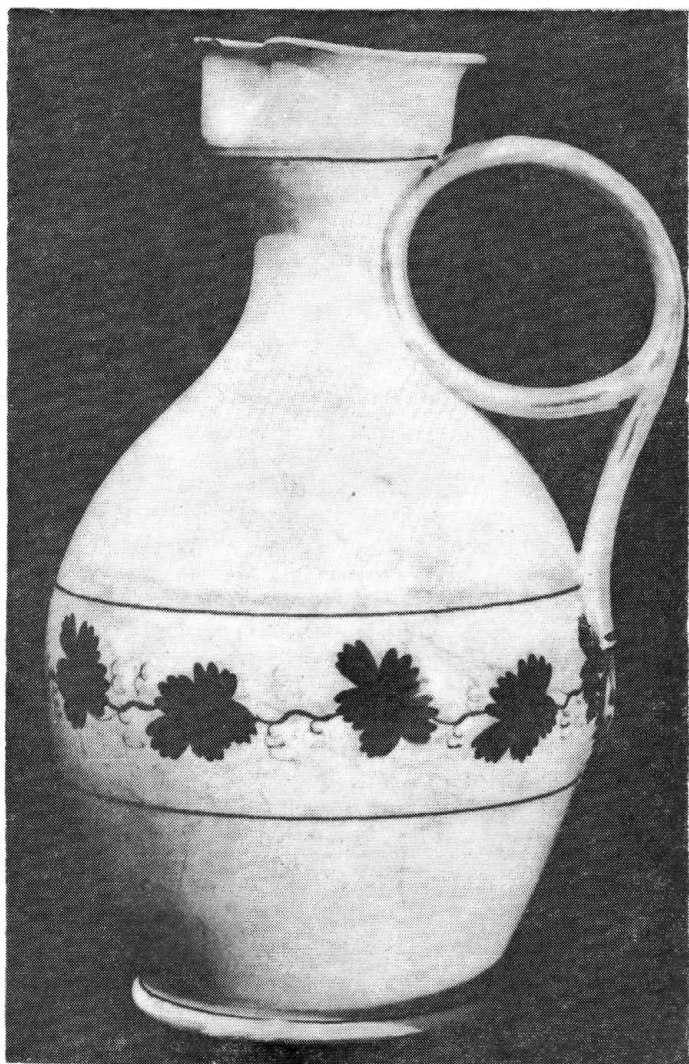
ható kivonatot Molnár is megtalálta,⁵⁶ azonban, mivel nem vette figyelembe, hogy a kivonat a Butykay-féle csődper hatósági eljárásakor keletkezett, és ezzel áll összefüggésben, az ügynek további folytatását nem sikerült megismernie.⁵⁷ A valóságban tisztán bontakozik ki Povovszky János alakja és követelése. Így az előbbi ügy folytatásaként pontosan tudjuk, hogy a helyzetet megítélő, illetve felülbíráló perügyelő a hitelezői választmány tanácsára a gyárat úgy tekinti, mint hitelezői követelést és árverezésétől eláll.⁵⁸

Míg az első Butykay-féle időszakot az árubőség, a változatosság jellemezte, Povovszky idejében a termelés akadozott. Nem fizették

rendszeresen a gyár dolgozóit, szakembereit, ezért azok Hüttner József „Werkführer”-rel az élen, elköltöztek Miskolcra és Apátfalván telepedtek le, az ott levő kőedénygyár szolgálatába szegődtek. A gyár ekkor már nem Butykay tömegéhez tartozik, hanem Povovszky Jánosé, zálogképpen. Povovszky azonban, hogy a csődveszélyt elhárítsa, elhatározza a gyár elárverezését. Az árverési hirdetmény a Pesti Hírlap 1844. július 14-i és 18-i számaiban jelent meg.⁵⁹ A hirdetés szövegéből kitűnik, hogy „Povovszky János a . . . gyár zálogos tulajdonosa által tüzetett ki f. évi augusztus első napján tartandó árverésre a miskolci porcellán- és kőedénygyár”. A gyár hovatarozása elsősorban azért vitatott, mert Götz és Bähr különböző fellebbviteli fórumokon folyó csődperükben Butykay hitelezőivel állandó követelésben vannak és nem tudják tudomásul venni hogy a porcelángyár ne képezze Butykay csődtömegét. Schiller Károly, a Götz- és Bähr-féle csődtömeg gondnoka ennek értelmében mond ellent 1844. július 31-én „a Butykay József csőd tömegéhez összeírt Miskolci Porcellán és kő edény gyárnak tzelba vett el adásának. . .”⁶⁰

A gyár elárverezése azonban nem történt meg, ami valószínűleg annak is tulajdonítható, hogy 1844 januárjában a Hétszemélyes Tábla Váltófeltörvényszéke megsemmisítvén az első fokú, Borsod megyei Törvényszék 1842. április 7-én hozott ítéletét és elismerte Götz és Bähr társak csődtömeg követelését. Mindenesetre Povovszky-nak nem sikerült a csőd elől kitérnie. A Pesti Hírlap 1844. december 5-i számában⁶¹ megjelent hirdetés szerint: „Borsod vm. jelentése szerint Miskolcz mezővárosa tanácsa ottani lakos Povovszky János ellen csődületet határozván, az illető hitelezők megjelenésére 1845dik évi február 1sőjét határnapul tűzvé ki, 's ideigleni tömeggondnokká Szücs Sámuel, perügyelővé pedig Csabay József hites ügyvédet nevezvén. Mindszent hó 29dikén 1844”. A tömeggondnok Szücs Sámuel közismert alakja a múlt századi Miskolcnak. Apja, Szücs Sámuel, ugyancsak ügyvéd, anyja pedig Barkassy Klára volt. Személyes kapcsolatban, sőt rokonságban álltak Butykay Józseffel, akinek apja szintén ügyvéd Miskolc „Fő Fiskálisa” volt. Szücs Sámuel és Miklós nevű öccse naplójukban számolnak be Miskolc és Borsod megye múlt századi eseményeiről, életéről. Adataikat mi is felhasználtuk kutatásainkban. Szücs Sámuel szerint már 1844 októberében folytak a Povovszky-féle csődper akciói. „Oct. 25. 27-én, mint Povovszky János gondnoka, a tömegnek kis ágazati hetvennégy kapás szőlőjét szedtettem, lett huszonnyolc és egy negyed rész hordó bor”.⁶² Az év fontosabb eseményeit összefoglalva is megemlíti Szücs Sámuel, hogy hivatalos működési köre „leginkább a' Tatár Béla és Povovszky János' tömegei gondnokává lett »választása« által nevezkedett”.⁶³

Povovszky János és Tatár Béla csődügye csak úgy függ össze, hogy mindkét csődper tömeggondnoka Szücs Sámuel volt. Egyéb-

8. kép. Korsó, széles szájrésszel; kalligrafikus füllel. Peremén körbemenő zöld szőlőlevelekkel, 1844 körül

ként, míg Povovszky János csődjét 1845. február elsején mondta ki Miskolc város tanácsa, Tatár Béla tömege elleni csődper már 1844-ben megindult, hiszen 1844. november 4-re tűzték ki a hitelezők megjelenésének határnapját.⁶⁴

A leállt üzem csak 1843 nyarán folytatja a termelést. Mint az egykori hirdetésekben olvashatjuk, készítményei „a legfeszültebb várakozásnak” is megfelelnek. Povovszky azonban járatlan volt a kőedénygyártás technikai-technológiai részletkérdéseiben, s az időközben leállt, s a régi szakembereitől elhagyott gyár beindításához nem volt elegendő tapasztalata, szakismerete és tőkéje. A csőd körüli huzavona és a tulajdonos fizetéseképtelensége következtében előállt helyzet a gyár további működésére és sorsának alakulására is hatással volt. Így nem csoda, ha az üzemeltetés megindulása után alig egy, másfél évvel — immár harmadszor — a gyár ismét csődbe jut.

A gyár 1845-ben ismét új tulajdonosnak néz elébe. Mint az első esetben is, a tulajdonos rántotta magával a gyárat a bukásba, Povovszky is arra akarta használni, hogy „adósságaiban mentőszerül szolgáljon”. „De a baj itt is nagyobb volt — olvashatjuk a Pesti Hírlap 1845. március 6-i számában —, mint hogy az illy mostoha események által hányatott, s e miatt műfolyamában akadozó gyárral kívánt czélt érhetett volna. A gyár ezen birtokosa is el nem kerülheté a' csődöt. Rövid időn eladó lesz tehát a' gyár s nem csak a belefektetett pénz özvege, de mostani nyomorult helyzetében folyvást szép hasznot hajtó voltához aránylag is, alkalmasint igen *jutányos áron lesz megszerezhető.*”

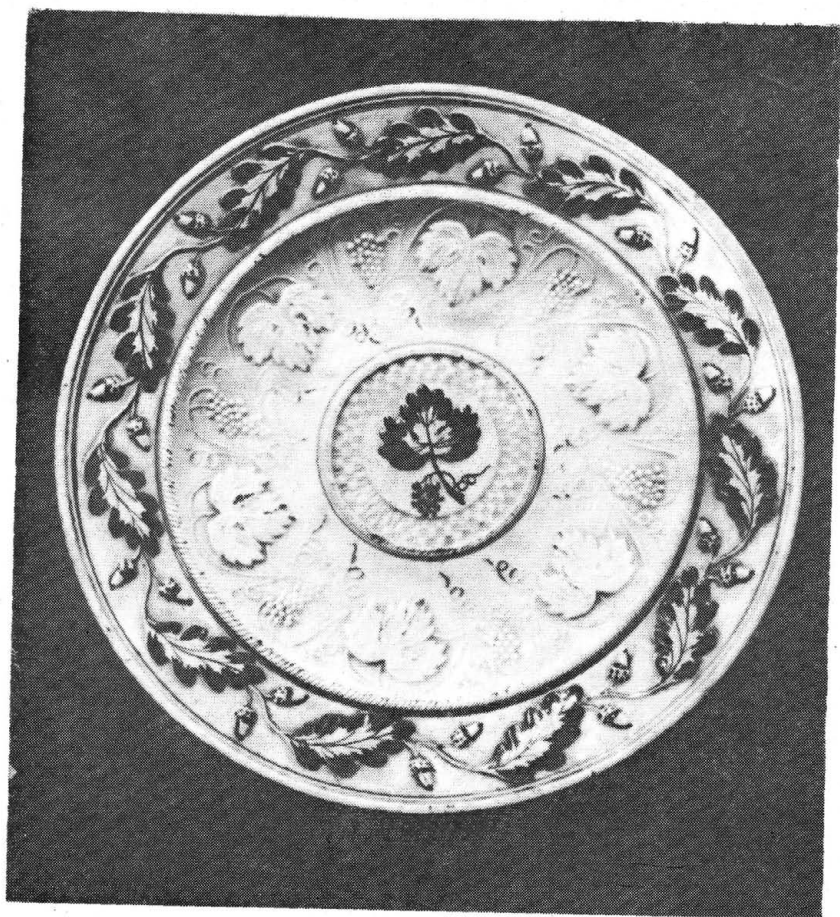
1845 augusztus, szeptember hó fordulópont Povovszky csődperében, miután „hitelezői, Pesten, a János fővételi vásáron (aug. 29.) kiegyezvén a' csődper megszüntetett, 's én Sept. 2-dik, 4-dik, 6-dik napjain minden javakat, mellyek felügyeletem alatt valának, — olvashatjuk Szücs Sámuel naplójában — Krandy László úrnak, mint P. J. engedményesének általadván, tömeggondnoki hivatalomból kiléptem. A' felmentő levelet Sept. 6-án kelt, városi kiküldött tanácsnok Debreczeny László és Major József urak nevök és pecsétjök alatt.”⁶⁵

5. Az 1845—1848 közötti időszak

Barkassy Imre, a miskolci kőedénygyár új tulajdonosa, Miskolcon született, 1803-ban. Apja ugyancsak Barkassy Imre, táblabíró s megyei főügyész, egyben a református egyház kurátora 1824. október 9-én, 50 éves korában halt meg.⁶⁶ Fia az 1840-es években bécsi ágens. Még 1845-ben is Bécsben van, itt látogatja meg októberben a naplóíró, ugyancsak miskolci Szücs Miklós (1820—1886). „Ebédnél Barkassy Imre úrnál valék, nőjét ekkor látam először, Kálmán 5 éves, és Béla nevű kisebb fiai vannak”.⁶⁷ Felesége Tüköry Hermina pesti lány volt, aki azt a pert, „mellyet megboldogult ipa Tüköry József úr, néhai Veninger Anna ellen kezdett — az ítélet alá bocsájtottak közül — 1843. január 29-én magának kiadatni kéri

a Pesti Törvényszéktől".⁶⁸ Időközben ifj. Tüköry József zárgondnoka volt. Ezért, és felesége rokonsága miatt sokat tartózkodott Pesten, ahol, mint ifj. Tüköry József tömeggondnoka járt el a per különböző stádiumaiban.⁶⁹ 1846 elején „mint Tüköry Hermina meghatalmazottja 's kiskorú Tüköry Sándor gondnoka folyamodására a M. Ud. Cancellaria által »osztzkodó bírónak« Pest megye neveztetett ki".⁷⁰ A peranyag átküldése azért vált szükségessé, mert már előbb Pest megyéhez tétetett át ifj. Tüköry József csődpere, melynek a Tüköry-örökösök révén maga is részese.⁷¹ A csődperben a Götz és Bähr kereskedők hitelezői közt is megtalálható Feszl-örökösök is szerepelnek.⁷² Ebből úgy tűnik, hogy Götz és Bähr kereskedők is segíthették a gyár megszervezésében, bár mint miskolci lakos, Gáspár Imre tömeggondnokon és Szücs János perügylőn keresztül is megtalálhatta az utat a gyárhoz.⁷³ Barkassy Imrét 1846. január 2-án már a miskolci köedénygyár tulajdonosaként említi Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyveinek egyik tétele: „T. Barkassy Imre a' helybeli kő jó edény (!) és porcellán gyár műveinek nagyobb bets és kelet tekintetiből Pesten is állandó raktárt szándékozván állítani, ezen célja kivitelére arról, hogy a' nevezett gyárban most is valóssággal és Folytonosan dolgoznak hiteles bizonyság levelet kér. Folyamodó méltányos ezen kérelme Folytába a' kívánt alakbani bizonyság levél részére kiadatni határoztatott.”⁷⁴ A bizonyságlevelet sikerült megtalálnunk a Fővárosi Levéltár pesti tanácsi iratok között.⁷⁵ Barkassy, hogy kérésének még nagyobb nyomatékot adjon, 1846. február 7-én újabb beadványt intézett a pesti tanácshoz. Ebben — mint írja többek között — „a készítményeknek kelendőségét akarván szerezni, óhajtanék Pesten úgy mint vásárok alkalmával, mind azon kívül is folytonosan nyílt raktárat tartani a Tüköry-örökösöknek Dorottya utczai 19 szám alatti házukban.” A beadványból és mellékleteiből nemcsak arra találunk igazolást, hogy Barkassy köedénygyára 1846. január 2-án már valóban üzemelt, hanem ezekből a gyár megszerzésének ideje és körülményei is megállapíthatók. Például az egyik iratból az is kiderül, hogy a gyár ünnepélyes átadására 1845. szeptember 4-én került sor. A gyár megszerzésének körülményeire a beadványhoz mellékelt adásvételi szerződés utal. Noha Barkassy mindent elkövetett, hogy a pesti raktárat mielőbb felállíthassa, ennek útjába előre nem látott akadályok gördültek, ezért még 1846. november 30-án sem áll a pesti depozitórium, mint ezt a Pesti Törvényszéki jegyzőkönyvek bizonyítják: „Barkassy Imre miskolczi köedénygyár tulajdonosa Husz György bizományosának átadandó gyár készítményekre nézve a szükségeseket elrendeltetni kéri”. A szorgalmazott — tehát még meg nem történt — átadás eszközlése végett Szloboda Mihály tanácsnok és Madidl János c. főjegyző küldetnek ki.⁷⁶ A gyárnak Barkassy részére való átadása már 1845-ben megtörtént. Ezt a Fővárosi Levéltár em-

litett adatán kívül Borsod megye 1845-ös közgyűléseinek 3495-ös tétele is bizonyítja. Ebben „Barkassy Imre Bétsi Udv. Ügyvivő kéréséhez képest Povovszky János által ...kiadott 13 rendbeli letisztázott kötelező 's váltólevelek, a' Törvény értelmében kitábláztattak.”⁷⁷ A Povovszkytól kitáblázott 13 váltólevél összértéke, az adott árfo-lyamot figyelembe véve 20 498 ft. pengő pénzben, tehát csak alig több, mint az a pénzösszeg, melyért Butykay József 1840. szept. 2-án kelt szerződés szerint „porcellán és kő edény gyárát” Povovszky Jánosnak elzálogosította.⁷⁸ Miután az elzálogosítást a törvényszék elismerte, a hitelezői választmány többszöri érélyes követelése elle-nére sem csatolták a porcelángyárat a csődtömeghez, ezért a gyár elárverezésére sem 1841-ben, sem később, 1842—43-ban, sőt még 1844-ben sem került sor. Povovszky csődbe jutásával azonban a por-celángyárat is hozzákapcsolták a csődtömeghez, s hogy mégsem ár-verésen kelt el, hanem megegyezéssel alapon, az Barkassy közbelé-pésének tulajdonítható. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Butykay hitelezőinek választmánya mindent elkövetett, hogy a kő-edény és porcelángyárat Butykay csődtömegéhez kapcsoltsa. Ez azonban nem sikerült, s a gyár Povovszkyé lett azon átadólevél alapján, melyet 1840. november 2-án állított ki nevére Butykay, amikor még nem mondták ki ellene a csődöt. Noha a miskolci tör-vényszék — mint első fokú csődhatóság — elismerte Butykaynak a gyárra vonatkozó tulajdonjogát és elállt attól, hogy a gyárat Buty-kay tömegéhez kapcsolja, mikor Povovszky gyárát elárverezni akarta, hogy kitérjen az elébe tornyosuló csődvészély elől, hirtelen Götz és Bähr csődtömeggondnoka mondott ellent az elárverezésnek. Ért-hető, ha ilyen körülmények közt nem lehetett az elárverezést siker-rel megejteni, s Povovszky nem térhetett ki a csőd elől. Ekkor már Butykay csődperét is ugyanúgy fellebbviteli bíróság tárgyalja, mint Götz és Bähr csődperét. Ez a körülmény minden bizonnyal nyugta-lanítólag hatott az érdekeltekre, köztük nem utolsósorban Povovsz-kyra, hisz nem lehetett biztos benne, hogy az első fokú bíróságnak azt az ítéletét, miszerint a kőedénygyár az övé, és nem tartozik Butykay csődtömegébe, mikor változtatják meg. A csőd elől való kitérés vagy a csődből való kijutás nem mehct másként, mint kompromisszumok árán. Povovszky helyzetét még az is nehezítet-te, hogy csődtömegének legnagyobb tételét alkotó kőedénygyár ho-vatartozása nem volt teljesen tisztázott, s mint Povovszky kísérlete is mutatja, megvételtől az emberek egyaránt idegenkedtek. Ért-hető, ha Povovszky a gyaráért csak elenyésző árat kaphatott. Bar-kassyt a megvételi szerződés megkötésekor az a Vadnay Bertalan képviselte, aki Povovszky csődperében, mint rendszerinti esküdt sze-repelt. E körülmény különös jelentőségű, hiszen olyan személy köz-reműködése nélkül, aki az ügyet ne ismerné részletesen, Barkassy sem mert volna vevőként fellépni. Az 1845. aug. 20-án, Barkassy és

9. kép. Plasztikus festett tányérka. Kőedény, 1844—46 körül

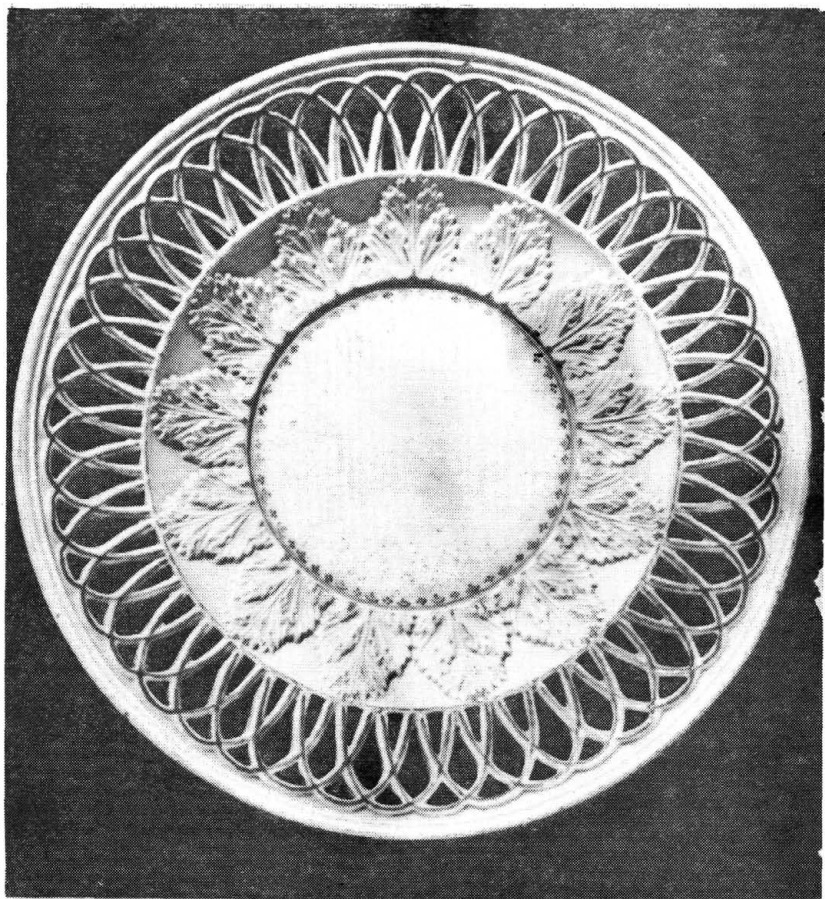
Povovszky között létrejött adásvételi szerződés értelmében Povovszky vállalja, hogy augusztus 31-ig mindazon hitelezőit kielégíti, kik a Miskolc város tanácsa előtt folyó csődperben ellene követelést formálnak, kézbe adja a Butykay József által átadott porcelángyár átadási iratait, ha a gyárért, s a rajta levő 17 384 frt. zálogösszegért neki Barkassy 5500 pengő forintot három részletben lefizet. Barkassy tehát ily módon a Butykay-féle csődper állásától függetlenül került a Butykay-féle kőedénygyár birtokába.

Már Povovszky előtt, közvetlenül Butykay csődje után felmerült a perügylőben és a csődválasztmány tagjaiban a gyár működtetésének gondolata. Az üzemeltetésből befolyó összeg kamatul szol-

gálhatott volna Butykay hitelezőinek. Erről ugyan Povovszky belépése következtében le kellett volna mondaniuk, a gyár működésének biztosítása azonban akut kérdés maradt. Povovszky és Barkassy között létrejött adásvételi szerződés egyik pontjából kiderül, hogy Povovszkynak a működtetést sikerült megoldania. Ezért, amikor Barkassy kezébe kerül át az üzem és felszerelése — kivéve a Szinván álló masszamalmot —, a beindítással már nem kellett foglalkoznia. A Povovszky-korszak kőedényeiről nem sokat tudunk, több jel arra mutat, hogy ezek alig különböztek — legalábbis, ami külsejüket illeti — a későbbi, főleg azonban a korábbi időszak készítményeitől, illetve úgy gondoljuk, hogy inkább a Butykay-, mint a Barkassy-korszak edényeire hasonlítanak. Már Povovszkynak sikerült-e a gyárhoz festőket találnia, nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy a nagyobb volumenű és igényesebb termelés csak Barkassy belépésével indul meg Miskolcon.

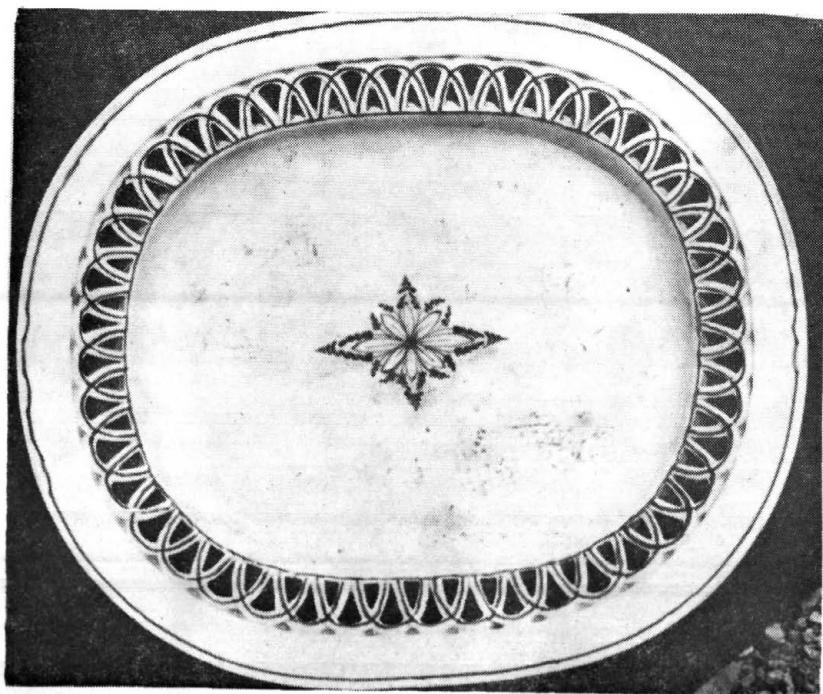
Barkassy Imre nem annyira vállalkozásairól, mint inkább pénzügyleteiről ismert, melyeket Bécestől Erdélyig bonyolított. A 40-es évek közepén — a miskolci kőedénygyár megszerzése idejében — egyre inkább az ipar felé fordult. Ezt bizonyítja Szücs Sámuel naplójának az a mondata is, mely Barkassyt, mint iparpártolót említi. „Meglátogatám Barkassy József úr fiát — olvashatjuk Szücs Sámuel naplójának V. kötetében⁷⁹ —, ki Krass György és fiánál se lyem gyártást tanul, s ez életmódra Barkassy Imre úr tanácsából adá magát.” Barkassy ugyan nem ismerte a kőedénygyártást, mikor a miskolci kőedény- és porcelángyár volt zálogos tulajdonosának, Povovszky Jánosnak az örökébe lépett, s talán ennek tulajdonítható, hogy viszonylag rövid idő — nem egészen három év — alatt vállalkozásába belebukott. Barkassy Imre a Kisfaludy Társaság tagjaként,⁸⁰ irodalmi ambíciókat is táplált magában. Érthető, ha mint beállítottságánál fogva érzékeny művészembernek vállalkozásaival nem sok sikere volt. Barkassy Imre idejében nemcsak a szériatermelésre alkalmas kőedénykészítés folyt Miskolcon, hanem — mint a Hetilap 1846. évi, 62. számából kiderül — porcelángyártás is. A miskolci fehérekőedény-gyárban „az újabb” gyárvezető tulajdonos, vagyis Barkassy belépte óta „a keresettebb ízlést is kielégítő porcellán díszpéldányok is állíttatnak elő”. Nem tudjuk, hogy valódi porcelánról, vagy Wedgwoodról van-e szó, de annyi bizonyos, ahogy Butykaynak, úgy Barkassynak sem sikerült a porcelánnal segítenie egyre súlyosbodó anyagi helyzetén.

Barkassy beléptével alig javultak a viszonyok a miskolci kőedénygyárban. Az 1846-os iparműkiállításra a gyár ugyanúgy nem szerepel, mint az 1844. és az 1842. évi kiállításokon, melyeken pedig a korabeli magyar műipar szinte kivétel nélkül képviseltette magát. Szücs Jánosnak az Iparműegyesülethez 1846-ban írott leveléből eleven színekkel bontakozik ki a miskolci kőedénygyár szo-

10. kép. Tál áttört peremmel, öblében plastikus virágokkal. Kőedény, 1844—46 körül

morú, elhanyagolt helyzete. Szücs János a Butykay-féle csódper perügylője volt, s ilyen minőségben írt válasza teljesen autentikusnak tekinthető: „...a Miskoltzi kőedénygyár felőli kérdésre bizonytalan felelettel alkalmatlankodni nem akartam. Becsületes ember a jó hírt — ha nem egészen bizonyos is — örömet jelent, — nem úgy a rosszat. És egy vonaglásban lévő gyár viszonyainak tudatásával sokkal fősvényebb, sokkal titkolózóbb, sem mint felőle egyhamar bizonyost mondani lehetne...” — „Most azonban már bizonyos, hogy a gyár feloszlóban van, 12 ezer pft. sárba vetve. Eredmény mind ekkoráig semmi és ha újabb vállalkozót nem parantsol

11. kép. Ovális tál, áttört peremmel. Kőedény, 1846 körül

a gondviselés szerentsébb csillag alatt működendőt, végképp fel van oszolva.”⁸¹

A gyár szemlátomást rosszabbodó viszonyai az országos védegylet figyelmét is felkeltették. Három kőedénygyár nagyobbításában, illetve megrongált épületeinek helyreállításában nyújtott hathatós segítséget 1846-ban az országos védegylet. A murányi kőedénygyár nagyobbításán kívül még anyagilag támogatta az 1843-ban leégett herendi porcelángyár újjáépítését és a miskolci porcelángyár „új vállalkozója”-t, „hogy közönségét a legjobb gyártmánnyal lássa el”.⁸² A támogatást sok mindenre fordíthatta az új tulajdonos, Barkassy Imre. A legsürgősebb feladat azonban a gyár törő malmának újjáépítése volt. Ismeretes, hogy a Szinva-patak 1845. július 18-i áradása súlyos pusztítást okozott városszerte. A Pesti Hírlap⁸³ és más országos lapok tudósításaiból pontosan rekonstruálhatók a pusztítás méretei, jellege. Szűcs Sámuel naplóíró is beszámol a szemtanú hitelességével az árvíz szörnyű pusztításairól.⁸⁴ „... az urak utcájának, a' Légrádi ház előtt volt nagy része, az épület egy darabjával elsodrattatott. A' kőedény gyár törő malmát telkének,

mintegy két vékás részével, elsodrák a' habok, 's véle szemközt négy házat, szintén telkével." Ezek után nem nehéz kikövetkeztetni, hogy az országos védegyelet Barkassynak nyújtott támogatásából a törő malmot kellett mindenekelőtt kijavíttatni, az átmenetileg beszüntetett kőedénygyár mielőbb működtetése érdekében. Az ebbe fektetett 12 000 pft-ról beszél mint kárbavesztett pénzről Szücs János perügyelő az Iparegyesületnek küldött és fennmaradt levelében.

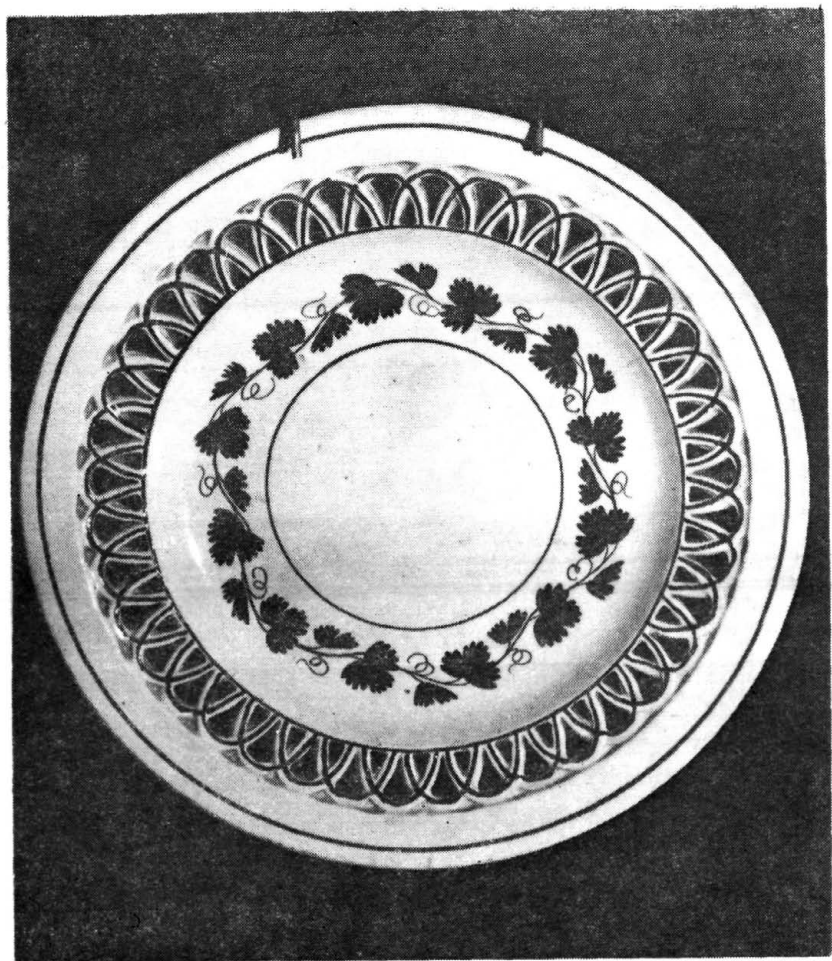
Szücs János levelében — melyben a gyár helyzetét ecseteli — talán több volt a sötét szín, mint ami ekkoriban az üzem valóságos helyzetét jellemezte. Az új tulajdonosnak sikerült életet teremtenie az elhagyott falak között. Ezt bizonyítja egyik 1847. január 2-án megjelent hirdetése. Ebben Suján Alajos kereskedő arról értesíti közönségét, hogy „a' Miskolczi Porcellán és kő-edény-gyár legújabb készítmény(ü) jó kő-edényeivel, valamint jóságok, úgy csinosságok tekintetiből nemcsak a gyár virágzó idejébeli, közkedvességű (!) gyártmányaival, de a vidékünkben jelenleg illy nemű gyárak műveivel is méltán versenyezhetnek, lehető legjutányosabb áron, nyagban és darabszámra szolgálhat.”⁸⁵

Csak 1849 elején találkozhatunk olyan adatokkal, melyek a miskolci porcelán- és kőedénygyár bukására utalnak. A miskolci Állami Levéltár Borsod megyei közgyűlési jegyzőkönyveinek 776-os tétele alatt található bejegyzés szerint „Barkassy Imre 's több Bécsi, a Miskolczi Porcellángyár tulajdonosi kérésekre bírói zár alá vett több ezer Ftokról szóló részvény Levelek be nyújtatnak”. Barkassy még évekig szerepel különböző peres ügyekkel a Pesti Törvényszék aktáiban. A kőedénygyárhoz azonban már semmi köze sincs. Barkassyval együtt gyakran említik a Pesti Törvényszék jegyzőkönyvei Gräfl Ferenc pesti kőedény- és porcelánkereskedőt, aki már a század első évtizedeiben mint különböző hazai és külföldi gyárak pesti bizományosa szerepel.⁸⁶

Az említett szereplés után Barkassynak nyoma vész. Szücs Sámuel feljegyzései szerint 1870. december 4-én az Arad megyei Algyesten halt meg, 67 éves korában.⁸⁷

6. A Mildner- és Gräfl-féle üzem

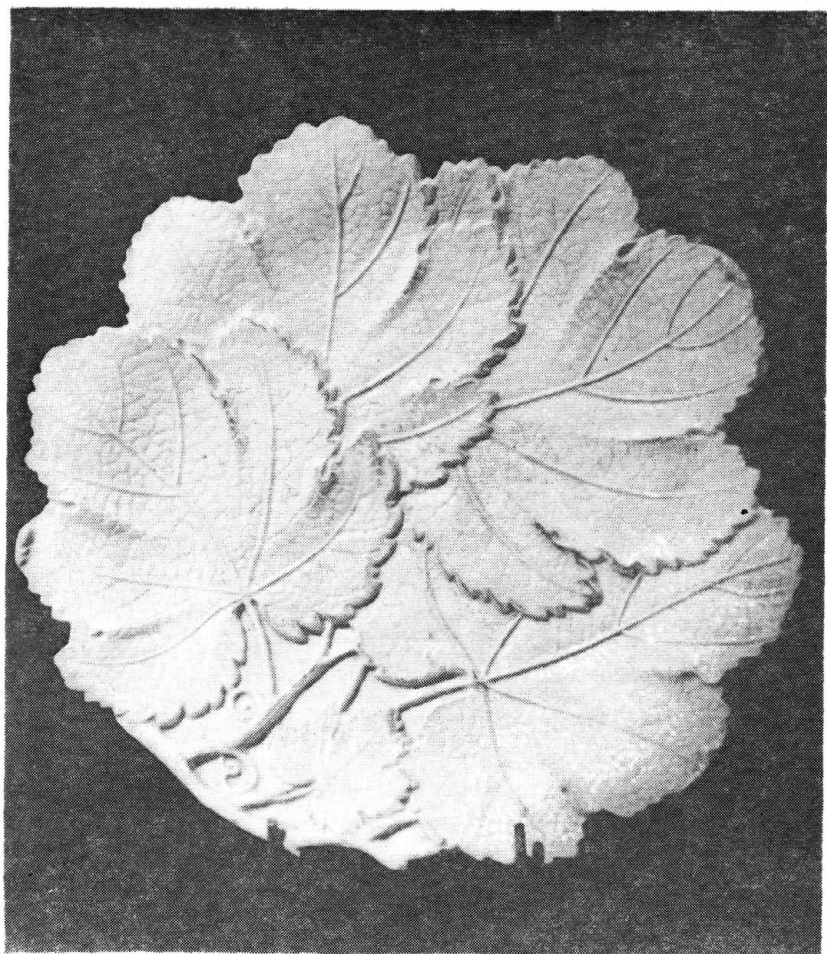
A Butykay-féle kőedény és Porcelángyár utolsó periódusa Mildner Alajos Ferenc nevéhez fűződik. Szendrei szerint „Barkassy Imre gyára 1848-ban szűnt meg, hogy néhány évvel utóbb Mildner Alajos Ferenc kassai gyáros vezetése alatt támadjon fel ismét. Ez a kőedénygyár 1862. augusztus 2-án leégett, majd 1863-ban az előző évi tűzvész által is sújtott porcelángyári helyiséget 1863-ban Mildner Alajos Ferenc katonai laktanyául ajánlja megvételni a várossal, de ajánlatát nem fogadják el. A gyár csak 1867-ben szűnt meg teljesen, mikoris — mint Szendrei írja — „a Kassára vissza költözött

12. kép. Tál, áttört peremmel, öblében zöld szőlőlevelekkel. Kőedény, 1846 körül

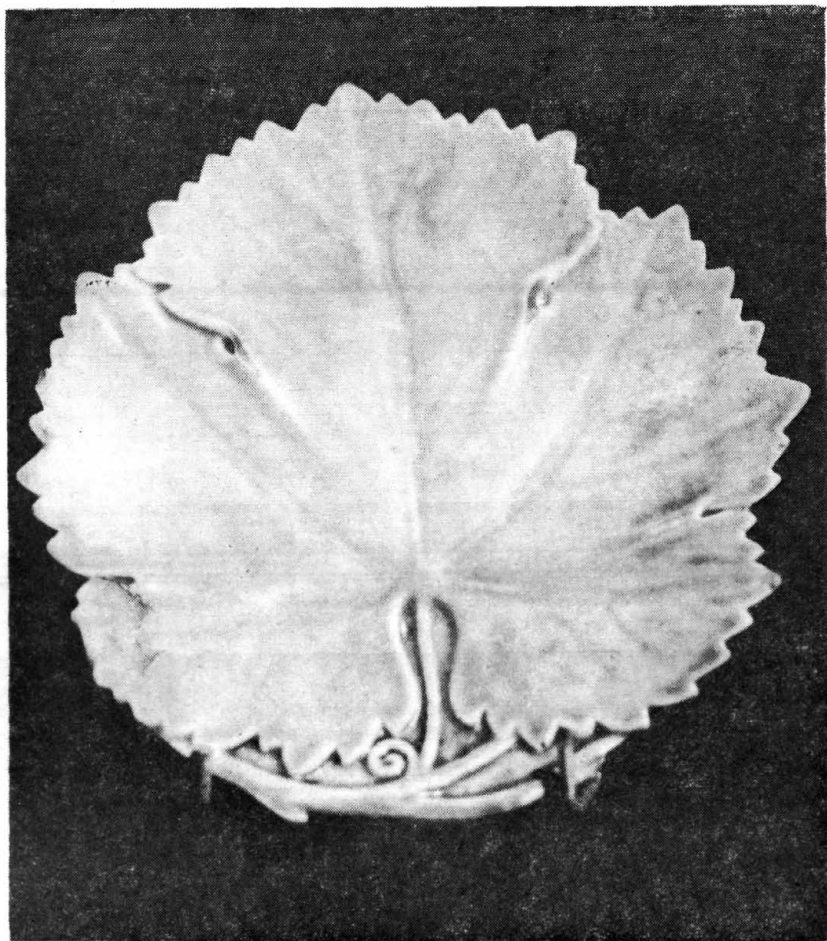
Mildner Alajos és neje, Gräfl Franciska Szerafina eladták „porcelán készítő gyár házukat 6.000 frtéért a miskolci szegény ápol-dának.”⁸⁸

A gyár 1848-ban a forradalmi események előestéjén olyan súlyos válságba került, hogy csak évek múlva talál magára. 1851-ben még „nem dolgozik”, mint azt *Fényes Elek* ez évi lexikonjából megtudjuk.⁸⁹ A gyár megindulására utaló első adatokkal a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1852. évi évkönyvében találkozhatunk.

13. kép. Tál, plasztikus levelekkel. Kőedény, 1846 körül

E szerint a gyárat — mint ez a legújabb forrásainkból kitűnik — 1832-ben létesítették. A leírás szerint az évekig pangó, veszteglő üzem csak tavaly kezdte meg rendszeres üzemeltetését „Franzl Gräfl pesti kereskedő és üzlettársa A. Mildner révén”.⁹⁰ Eddig nem tudtuk, hogy Gräfl Ferenc és Mildner Alajos Ferenc között üzlettársi viszony volt, s hogy kettőjük tevékenységeként indult meg az 1850-es évek elején a miskolci kőedénygyár. Ők építették fáradságos munkával azt a Szinván álló malmot, melynek egyik garatján masszát, a másikon pedig a mázat őrölték. A gyárban évente 600 ölnyi tüze-

14. kép. Tál, plastikus szőlőlevéllel. Kőedény, 1846 körül

lőfát (melyet a koronauradalomtól vásárolnak) és 150 mázsa agyagot dolgoznak fel, melyet a tapolcai fürdő mellől bányásznak ugyanúgy, mint Butykay, Povovszky és Barkassy idejében. A Kamara következő, 1853-as évkönyvében már sokkal részletesebb beszámolót találunk Gräfl és Mildner miskolci kőedénygyáráról. A jelentésből megtudjuk, hogy a miskolci ugyanúgy, mint Földvári Sándor apátfalvai és Fischer Mózes Áron (Fischer Márkus Áron) tatai kőedénygyára, a Pest-budai Kereskedelmi és Iparkamara illetékessége alá tartozott az 50-es évek elején.⁹¹ A gyár fellendítőjéül és tulajdonosául ugyan-

15. kép. Tálka, plasztikus díszekkel. Kőedény, 1846 körül

az a Gräfl Ferenc és Mildner Alajos szerepel, akiről az 1852-es évkönyvben olvashatunk. Egyes források szerint Mildner Alajos csak 1852-ben jutott a miskolci kőedénygyár birtokába. Ez azonban alig lehetséges, mert Iparkamarai adataink szerint a gyárat a bécsi kormánykörök már 1852. december 19-én privilegizálták, bizonyára a társtulajdonosok kérésére. Ettől kezdve használhatták a gyár bélyegében a kétfejű császári sast. Ez egyben azt is mutatja, hogy a gyárnak már jóval a privilégium megszerzése előtt üzemelnie kellett. Az azonban bizonyos, hogy 1852 őszén a gyár személyzetét megerősí-

16. kép. Tál madárral, máz felett festett. Kőedény, 1854 körül

tették. Ekkor, szeptember 30-án vették fel Stoy Flórián kőedény- és porcelánfestőt is, aki évekig dolgozott a gyárban ebben a minőségben.⁹² Rajta kívül még 5 festő dolgozott 1853-ban a miskolci kőedény és porcelángyárban, ahol nemcsak kőedényt készítettek, hanem porcelánt is, hiszen a gyár alkalmazottjai között nemcsak 2 sima égetőt találunk, hanem 2 bisquit égetőt is.⁹³ Dálnoki Barna, Kis Gábor és Vahot Imre: Miskolcz és Diósgyőr című leírásában⁹⁴ nemcsak azt olvashatjuk a város felső részén álló kőedénygyárról, hogy az az 1852-ik évben került „rendszeres kezelés alá”, hanem azt is, hogy „kitűnő porcellánt” készítenek benne.

„A kőedény gyárok közt — olvashatjuk Fényes Eleknél — legnagyobb a miskolczi. Ez 42 rendes gyármunkást foglalatoskodtat, s feldolgozzák évenként 2400 mázsa agyagot Tapolczáról, 600

máza tűzképes homokot Békésből, 160 máza kavicsot Kis-Győrből, 58 m kovaggot Kassáról.”⁹⁵ Ebből is kitűnik, hogy Gräfl és Mildner úgy látszik, ott folytatta, ahol elődje Barkassy abbahagyta. A kőedény készítésén kívül porcelánt is állítottak elő Miskolcon 1852 és 1862 között. Ilyen kétfejű sasos bélyegű miskolci porcelán még nem került elő, de felbukkanásával számolnunk kell. A pestbudai Kereskedelmi és Iparkamara évkönyveiből nemcsak a gyár eddig legkevesbé ismert időszakára derül fény, hanem a vállalkozók személye is új megvilágításba kerül. Már Szendrei említette, hogy a gyárépületet eladó Mildner Alajos Ferenc mellett felesége, Gräfl Franciska Szerafina is szerepel tártulajdonosként. Ez is mutatja, hogy a gyárnak csak a fele volt Mildneré, másik fele Gräfl Ferenc részeként szállt Gräfl Franciskára, Mildner feleségére. A kamarai évkönyv szerint Gräfl Ferenc pesti kereskedő volt. Más források alapján ismeretes, hogy Gräfl Ferenc Aradról került Pestre, előbb azonban az 1830-as években a körmöczbányai kőedénygyárat bérelte. Egyik hirdetés szerint üzlete 1850 áprilisáig a kishídotcai „Vadászskürt”-tel átellenben állt, ekkor azonban a Servita-téri „Uriutczá”-ban álló Müller-féle házba helyezte át. Gräfl forrásaink általában csak mint kereskedőt emlegetik, pusztán az idézett hirdetésből tudjuk, hogy „porcellán és kőedénnyeli kereskedő” volt.⁹⁶ Neve a pesti törvénytörvényeségi jegyzőkönyvekben is gyakran szerepel, különösen az 1850-es években.⁹⁷ Jelentős ügyleteket bonyolított le. A meginduló miskolci kőedénygyár készítményeinek is ő volt a pesti raktárosa. Véleményünk szerint a gyár nem a tűzzel szűnt meg, hanem Gräfl halála miatt — pesti raktáros híján — került olyan helyzetbe, hogy működését meg kellett szüntetnie. Érdeemes megvizsgálni, mit tud a gyár megszűnéséről az eddigi irodalom. Miután — az irodalom szerint — a gyár 1862. augusztus 2-án leégett, Mildner Alajos Ferenc az üres gyárépületet „katonai laktanyául ajánlja megvételni a városnak, de ajánlatát nem fogadják el. A gyár ily módon csak 1867-ben szűnt meg teljesen, mikoris a Kassára visszaköltözött Mildner Alajos és neje, Gräfl Franciska Szerafina eladták 6000 frtéért a miskolci szegény ápolódnak.”⁹⁸ A gyár égésével *Szücs Sámuel* kéziratos és a Borsod c. újságban is megjelent Naplójegyzetek-ben is találkozhatunk.⁹⁹ E szerint „dél tájban”, a múzeumban levő kéziratos napló szerint pedig¹⁰⁰ „fél tizenkettőkor” történt a tüzeset, s a gyáron kívül még egy-egy pár épület is leégett a déli oldalon. Ha a pontos időpontban van is némi eltérés a két napló között, az esemény megtörténte kétségtelen. A pusztulás részleteit a naplók nem tükrözik, de, hogy a tűz „nem lehetett valami katasztrófális”, abból is következtethetünk, hogy az esemény megörökítésére sem az egyik, sem a másik napló nem fordít egyetlen mondatnál többet. Az épülettel kapcsolatos egykori árverési hirdetés leírása érdekes képet, benyomást nyújt a „gyáregésről” és a mögötte lappangó machinációról.¹⁰¹

17. kép. Tál, magyaros díszítéssel. Kőedény, 1884—99 körül.

A leírásból kitűnik, hogy a gyári épületek nem égtek le, csak a „telek közepén” álló úrilak. Az épületben már egyetlen olyan objektum sincs, mely egykori funkciójára, a kőedénygyárra utalna. Ellenkezőleg, a hirdetésből első olvasásra nyilvánvaló, hogy eladói mindenre, csak éppen nem kőedénygyár céljaira gondoltak akkor, amikor az Értesítő hirdetését megszüvegezték...

Ha nem az egész gyár, csak a belső udvarban álló „úrilak” esett az 1862. augusztus 2-i tűzvész áldozatául, akkor nyilvánvaló, hogy a gyár működése nem a tűzvész, hanem más okok miatt szakadt félbe. 1863-ban már semmi sincs a gyár egykori berendezéséből. Úgy látszik, eddigre már Mildner eladta — mindenesetre elszállította a gyárból.

E szerint a gyár nem tűz, hanem egyéb — talán személyi — okok következtében szüntette be működését. 1862 — jelentős dátum

Miskolc történetében. Ekkor kerül ki a város, polgárainak lelkes hazafiságából az abszolutizmus karjai közül, s ekkor folytatják az 1848-ban félbeszakadt közgyűléseket. Ha meggondoljuk, hogy Mildner Alajos Ferenc készítményeinek jegyében egy évtizedig ott „díszelgett” a császári kétfejű sas, lehetetlen észre nem venni az összefüggést Mildner magatartása és az ekkor megváltozott városi közszellem között.

7. Koós-féle üzem (1882—1894)

Köztudott, hogy a miskolci kőedénygyártás kisebb-nagyobb megszakításokkal eltekintve közel háromnegyed százados múltra tekint vissza. Molnár László szerint az első 1833-as adat „feltételezhetően a Butykay-féle gyárra vonatkozik”.¹⁰² Majd a Mildner- és a Koós-féle üzemek nehézségeit bevezető mondatban nem két tulajdonosról, hanem „a XIX. század második felében alakult két gyár”-ról beszél. E szerint a Butykay-féle kőedénygyáron kívül még két másik kőedényüzem is működött Miskolcon, a múlt század második felében, illetve Butykay és Mildner nem ugyanazon, hanem két különböző edénygyár tulajdonosai voltak. Ezzel szemben más források is tanúsítják, hogy a XIX. század közepén is létezett Miskolcon kőedénygyár, a Mildner A. F.-féle, „de ez teljesen megszűnt. Ezzel nem tévesztendő össze a mostani miskolci kőedénygyár, melyet 1885-ben Koós István (!) alapított”.¹⁰³

Molnár e kérdésben elfoglalt álláspontja Leszih Andor egyik cikkére támaszkodik.¹⁰⁴ „Nálunk Miskolc városában három kőedénygyár is volt. A legrégebb, a Butykay-féle a múlt század első évtizedeiben működött. A gyár jegye — az edények aljába nyomott — BUTYKAY, vagy csak MISKOLCZ-felirat volt.

A másodikat Mildner Alajos Ferenc alapította a XIX-ik század derekán, jegye: 2 fejű sas, alatta gótikus vagy latin betűkkel Miskolcz, s alatta gyári számok. Ez a gyár, a hatvanas években megszűnt. 1885-ben Koós István állított fajanszgyárat, az innen kikerült edények MISKOLCZ s alatta hatszögletű csillag jeggyel vannak ellátva.”

Ehhez hasonlóan vélekedett Szendrei János, Miskolc monográfusa is egyik miskolci előadásában.¹⁰⁵ „Felhossa a miskolci fajansz edénygyárakat — írja Leszih ismertetésében — a legelső a Butykay-félét, mely a XIX. sz. elején keletkezett, s izléses szép dolgokat produkált, azután a Mildner Alajos Ferenc félét, mely az ötvenes évek körül alapított. Mindegyik gyár termékeiből mutat be pár darabot.” A Koós- és Mildner-féle gyárat egynek tekinteni ab ovo lehetetlen volt, hiszen a város ellentétes pontjain álltak. Míg a Koós-féle üzem a Zsolczi kapuban, a Mildner-féle pedig a diósgyőri úton, a fáskerttel átellenben állt, a mai Üttörőház helyén. Miután az első

18. kép. Sótartóedény, magyaros díszítéssel. Kőedény, 1884—1899 között

kőedénygyárat, az 1832. évit is a fáskerttel szembeni telekrészre, az ún. Benkőkertbe helyezi az első tudósítás,¹⁰⁶ kétségtelen, hogy a sokáig két különállónak hitt Butykay-, és Mildner-féle gyár tulajdonképpen ugyanaz. A gyárpület Mildner Alajos Ferenc és felesége kezéből került 1867-ben a város céljait szolgáló szegényápoldához. Tehát az 1832 és 1867 közötti időszakban szereplő edénygyárosok ennek voltak egymást követő tulajdonosai.

1862 és 1882 között nem folyt Miskolcon piacképes porcelán- vagy kőedénygyártás. Koós Miksa sem mint kőedénygyáros, sőt nem is mint porcelánfestő kezdte miskolci tevékenységét, hanem mint „üveg, porcelán és vegyes kereskedő”. 1876. március 28-án történt cégük bejegyzése a miskolci törvényszéken. A cég neve Koós Soma és Miksa Sámuel ts Max Koós, helye pedig: Miskolcz. A megjegyzés rovatban ez áll: „Üveg, porcellán és vegyes kereskedési közkereseti társ üzlet; — a vállalat kezdődött 1876. mart 21, s mindkét beltag a társceggjegyzés képviselőjére egyformán jogosult.”¹⁰⁷ Koós Soma és Miksa — mint társaság — 1880 március 8-án a miskolci törvényszéken — mint cégjegyző fórumon — „a beltagok kérelmére ki-töröltetik”, azaz mint társüzlet megszűnik.¹⁰⁸ Koós Somát már a társas viszony töröltetésekor, 1880. március 8-án mint „porcellán-, üveg és vegyes kereskedő”-t cégjegyző 434/1. és 2. szám alatt a miskolci törvényszék. A cégjegyzéssel egyidejűleg „Koos Soma nejének, szül. Resofszy Vilmának 10,000 azaz tízezer forint saját szerzeményű vagyona, 10,000 azaz tízezer forint hitbére és 6.000 azaz hatezer forint női hozománya bejegyeztetik.”¹⁰⁹ Koos Miksa néhány hónappal később, 1880. május 4-én jegyeztette cégét a miskolci törvényszéken, mint cégjegyző fórumon /439/1. sz. alatt. Koos Somához hasonlóan ő is mint „üveg-, porcellán és vegyeskereskedő” működik egy ideig.

A Koós-féle gyár alapítására utaló első adatokkal 1882-ben találkozhatunk. Ekkor, szeptember 30-án adja tudtára „a nagyérdemű közönségnek”, hogy helyben a Zsolcai kapu 5 szám alatt — tehát a Butykay-féle gyárral pont ellenkező irányban — egy üveg- és porcelánfestődét nyitott. Nemcsak „kiegészítő tárgyak” készítését vállalja, hanem „a legegyszerűbbtől kezdve a legszebb művészi kivitelű monogrammok”, betűk, arc- és tájképek festését is.¹¹⁰ 1884-ben a Koós-féle gyártelep még mindig „porcellán festőde volt”. A gyár nyers tárgyakat ez idő szerint csak igen kis mennyiségben készít, s inkább „a síma és egészen fehér porcellán tárgyak megfestésével s az azt követő beégetésével foglalkozik”. Az egész üzemet mindössze 3 helyiség alkotja. Az első helyiség a mintázó, ahol „nyers edényeket készítenek” korong segítségével. A munkavezető — aki a koronggal dolgozik — Herendről került Miskolcra. A festőműhelyben ekkor még hárman dolgoznak, egy vezető és két fiatal segéd. A helyiségben van az a két kemence is, mellyel a festés beégetését végzik.¹¹¹ A Koós-féle festődéről ezeket olvashatjuk a miskolci kereskedelmi és iparkamara 1883. évi jelentésében:

„Két mozzanat vár e pontnál említésre. Az egyik az, hogy Miskolczon Koos Miksa porcellán festődét rendezett be, mely rövid időn át meglepő csinnal kiállított munkákat állít ki.

A másik az, hogy a tapolczai agyag tulajdonosa, a munkácsi püspök, az agyagot, legközelebb vegyelemezteté, és vállalkozót szándékszik keresni annak értékesítésére, miután Zsolnay Vilmos, pécsi

kőedénygyárossal folytatott tárgyalásai eredményre nem vezettek.

Koós Miksa egyébként egy kőedénygyár felállításának eszméjével is foglalkozik s a mennyiben a kir. kincstárral, melynek telkén festődéje van, megállapodásra jutni tud, hozzá fog mielőbb a kivitelhez”.¹¹² A műhely 1884-ben még mindig úgy szerepel, „mint porcelánfestőde,¹¹³ de mint a Borsodmegyei Lapokban olvashatjuk, gyárhelyiségét már ezévben teljesen átalakítandja, nagyobb szabású majolika és porcellán gyárat, s égető kemenczét építtet, hogy a nagyobbodó igényeknek is képes legyen megfelelni. Az átalakított gyár részletes leírását és a róla készült rajzokat is megtalálhatjuk a Budapesti Látogatók Lapjában.¹¹⁴

Ráth Károly jelentésében ugyan még nem, de a miskolci ker. és iparkamara 1890. évi jelentésében már szerepel a gyár részvénytársasággá való átalakításának fontossága, eszméje. Miután a gyár sikeresen szerepelt a bécsi, ún. „mező s erdő kiállításon”,¹¹⁵ számos fontos külföldi megrendelést kapott, melyek közül a bulgáriai export talán a legnagyobb és legjelentősebb. Ezért Ráth Károly is ezt emeli ki a miniszterhez írott jelentésében.¹¹⁶ „Hogy még nagyobb sikert nem képes felmutatni, az a korlátolt berendezés és eszközöknek tulajdonítható, mely nagy apparátussal csak egy részvénytársaság volna képes megküzdeni” — olvashatjuk a miskolczi ker. és iparkamara jelentésében, majd így folytatja a kamara érvelését a gyár átalakítása érdekében: „Ugy a nagyiparra, mint a kisiparra... a legkedvezőbb viszonyok állnak rendelkezésre. Kitűnő agyag (Martincz, Pongyelok, Kövi, Melléte, Tapolcza stb.) olcsó tüzelőanyag, fa és szén egyaránt bőven van. Az agyagipar itt népipart képezvén, könnyűszerrel lehetne nevelni jó munkásokat. Ez ipar tradícionális ipar nálunk, melyet egy nagy tőkével rendelkező vállalat a fejlettség magas színvonalára emelhetne, sokat változtathatna áruforgalmi statisztikánk azon szomorú eredményén, hogy évente 2—3 millió forint értékre rug az agyapari cikkek behozatala.”¹¹⁷ A kamara területén ekkor még két kőedénygyár is üzemben volt (Apátfalva, Murány). A miskolciak figyelme mégsem ide, hanem Ungvár felé fordult. Ez annak tulajdonítható, hogy míg az apátfalvi és murányi kőedény a XIX. század elején alakult, tehát gazdag tradíciókkal rendelkezett, az ungvári ugyanúgy a 80-as években létesült, mint a Koós Miksa-féle. Ennek ellenére, az 1888. dec. 12-én alakult Petrides János és Illés Dávid-féle „Ungvári agyagipar gyár”,¹¹⁸ mint társaság már 1889-ben megszűnt és „Ungvári porcellán és agyagipar rt. Ungvár” címmel átalakult részvénytársasággá.¹¹⁹

8. Agyagipari Rt. 1894—1901

Koós Miksa 1884-ben alapított kőedénygyára 1894-ben részvénytársasági tulajdon lett, mely nagy költséggel és áldozattal egé-

szen átalakította, modern, szép berendezéssel látta el.¹²⁰ A részvénytársasággá történt átalakulással egyidejűleg ismét felmerül az agyagipari szakiskola szükségessége. A kérdés állásáról a kereskedelemügyi miniszternek a miskolci ker. és iparkamarához intézett leiratából értesülünk.¹²¹ „F. évi (1893!) június 23-áról kelt 2287 sz. Jelentésére, mellyel a Miskolcra kilátásba helyezett *agyagipari szakiskolának* mielőbb leendő szervezését kérte, értesitem a kamarát, hogy nem értem el azon szándékomat, miszerint Miskolczon ily szakiskolát létesítsek, sőt ezt lehetőleg meg is fogom valósítani. Minthogy azonban az iparosítás terén ez időszerint annál sürgetőbb teendők várnak megoldásra és ezeket is csak fokozatosan teljesíthetem, amennyiben a rendelkezésemre álló anyagi eszközök nem engedig a gyorsabb megoldást, ez időszerint még nem vagyok azon helyzetben, hogy a kért szakiskolát legközelebb létesíthessem.” — A helyzet a miniszteri leirattól függetlenül kedvezően alakult. Ugyanis az agyagipari szakiskolák felülvizsgálásakor kiderült, hogy a mágocsi fennállása — hallgatóinak kis száma miatt — kétségessé vált, ellenben az ungvári új épületre és átszervezésre szorul.¹²² Miután a kereskedelemügyi miniszter csak bizonytalan időre halasztotta ezt, de nem utasította el a miskolci agyagipari szakiskola felállítását, — felvetik az ungvári iskola Miskolcra való áthelyezését. Egy másik ok még inkább akuttá tette a miskolciak régi óhaját. Az ugyancsak részvénytársasági alapon működő ungvári porcelángyár ugyanis 1895. májusában leégett, s ezzel működését Ungváron befejezte.¹²³ A gyár tatai festőműhelye azonban továbbra is dolgozott, s termékeivel még az 1896. évi millenniumi kiállításon is szerepelt, ugyanúgy, mint a miskolci, mely a kiállítás idejére már szintén beszüntette működését. — Egy ideig az érdekelték az iskola megszüntetése mellett foglaltak állást, később viszont amellet, hogy át kell helyezni az agyagipar másik központjába, Miskolcra, ahol jól jövedelmező, s talán-talán a külföldi gyárakkal is versenyezni tudó agyagipari gyár működik.

Még folytak a tárgyalások az anyagi feltételek megteremtéséről, amikor futótűzként elterjedt városszerte, hogy a miskolci Agyagipar Rt. megbukott, s munkatársait kénytelen elbocsátani. A gyár közzétett 1895. évi szárszámadásaiból kiderül a beleinvestált összeg tett 1895. évi zárszámadásaiból kiderülnek a beleinvestált összeg nagysága, s azok az okok, melyek a részvénytársaság megbukását előidézték. Koós Miksa 1884-ben alapított kőedénygyára 1894-ben került át részvénytársasági tulajdonba. Működését „130 000 frtnyi részvénytőkével, a közönség bizalmával a kormány engedélyezte kedvezményekkel kezdte meg... Nagy remények fűződtek az új gyár életképességéhez, jövedelmező voltához, mindenki örült, hogy hivatta lesz a külföldi gyárakkal hatalmas versenyre kelve, sok munkás embernek kenyeret adni, városunknak jövedelmet, és gyártmányainak szép hírnevet szerezni. A kilátásba helyezett és garanti-

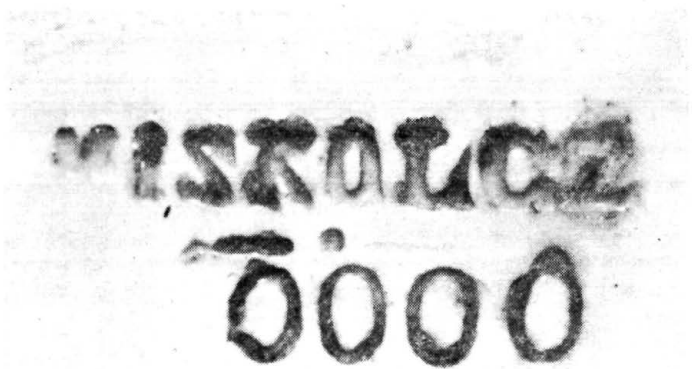

19. kép. Korsó, magyaros díszítéssel. Kőedény, 1884—1899 között

rozott 6 % minden 100 frt-os részvény után, bizalmat és vérmes reményeket ébresztett a pénzpiacra bocsátott részvények iránt és mindenki várt, de sajnos! hiába várta a kedvező eredményt — a siker, az ígért jövedelem, az agyagipar versenyképes termelése elmaradt és ezek helyett a városban azon megdöbbenő hír kapott szárnyra, hogy az agyagipar működését beszüntette” — olvashatjuk a Borsodmegyei Lapok, 1896. március 10-i számában. A gyár viszonylag korszerű gépei berendezésével jelentős kapacitást biztosított. Zavar-talan üzemelése mellett évi 84 000 frt nettó értékű áru előállítására

alkalmas, azonban — mint Koós Miksa igazgatónak a közgyűléshez benyújtott jelentéséből kitűnik — 1805-ben csak 46 000 frt értékű áru készülhetett a gyárban, s még így is a kapacitás kihasználhatatlansága következtében „november elején kénytelen voltam — írja jelentésében — számos munkást útnak bocsájtani...” Az okok elemzéséből megtudjuk, hogy „...a múlt évben a köedény előállítását gátló páratlanul rossz üzleti viszonyok következtében a gyártmányokat nem tudták értékesíteni”, holott — még nagyobb igények kielégítéséhez szükséges harmadik kemence is felépült, valamint az ehhez tartozó harmadik emelet is. Ennek költségeit már nem tudták kigazdálkodni az 1894/95-ben váratlanul lezuhant bevételből, ezért a forgalmi tőkéhez folyamodtak és 35 000 frt-os kölcsönhöz. Jellemző, hogy az évi 84 000 frt-nyi értékű áru helyett 1894-ben mindössze 5638 frt 11 kr-nyi, 1895-ben pedig 46.930 frt 30 kr-nyi árut készítettek Miskolcon. Ez összesen 811 909 db kész áru értékével azonos. Ebből 499 510 db adatott el, összesen 34 371 frt 85 kr-nyi értékben. Eladatlanul maradt 312.399 db, 18.199 frt. 56 kr. értékű áru. Ha ehhez még hozzáadjuk a nyersáru darabszámát és értékét, kiderül, hogy az év veszteségesen zárult. A veszteség 13 250 frt. 16 kr. Ez készítette Koós Miksa igazgatót arra, hogy lemondjon igazgatói megbízatásáról. A gyár sorsa hónapokig tisztázatlan. Egyes verziók szerint az apátfalvi gyárral egyesítve lehetne esetleg jövőjét megoldani, mások úgy vélik, hogy a város kezelésében lehetne a sokéves hanyattatás után problémáját megoldani. Végül is egy harmadik megoldás született: az átalakított és megifjodott gyárüzem új részvénytársaság kezébe kerül.

A gyár egyszeri bukását még a vezetés ügyetlenségével, s a már ismert és sürgetett okokkal magyarázták. Csak itt-ott merül fel, hogy köedénygyártásunk hanyatlásának súlyos objektív okai vannak, mint a miskolci ker. és iparkamara 1890. évi jelentéséből és más dokumentumokból, elemzésekből kitűnik. „Edényiparunk termékeinek a cseh morva termékek állandó s nehéz viszonyokat teremtenek. Igaz, hogy alakváltozatosság és kulcsín tekintetében az idegen termékek talán fölényben vannak a mienk felett, melyen csak jól képzett munkaerők s a modern gyártási viszonyok szemmel tartása segíthet.” Újra — és még nagyobb erővel — jelentkezett ez a probléma az új részvénytársaság alakulásával és a gyár újraszervezésével. A miskolci gyár bukásával nem került le napirendről az ungvári agyagipari iskola Miskolcra történő áthelyezésének kérdése. A kamarát ezután is foglalkoztatja a kérdés, hiszen az apátfalvi és a murányi köedénygyárak eredményes munkásságához e feltétel megteremtésére változatlanul szükség van. Az 1895. szeptember 25-én tartott kamarai ülés elnöki beszámolójából ismeretes, „miserint a Miskolczon felállítandó agyagipari szakiskola tárgyában f. évi július 19-én értekezletet tartott, melyen a nagym. kereskedelemügyi

20. kép. A miskolci kőedénygyár jegyei. Fenti a Koós-időszakból, az alsó az rt. idejéből

miniszter úr képviselőjében Szterényi József kir. ipar oktatási miniszteri biztos, Borsod vármegye, Miskolcz város és az érdekelt gyárak vettek részt. A résztvevők valamennyien örömmel üdvözltek az iskola eszméjét és annak erkölcsi és anyagi támogatását kilátásba helyezték." Közben a magára maradt szakiskola Ungváron, a tűztől megmentett épületrészben, két szobában vergődött felszerelés nélkül, míg 1896-ban ideiglenesen egy szomszédos bérházba költözött, melyben három éven át szerény berendezés mellett, égetőkemence nélkül dolgozott úgy, hogy a műhelyben készült árukat nem tudták kiégetni. A részvénytársaság nélkül, árván maradt iskolát 1895-ben

— még a tervezett átköltöztetés előtt — 15.156. sz. miniszteri rendelettel államosították, címét M. Kir. Agyagipari Szakiskola Ungvár-ra változtatták. Az átszervezéssel tanrendje is megváltozott. A képzés időtartama négy évre bővült, a belépőkkel szembeni követelmény két sikeresen elvégzett középiskola volt. A felvétel megszigorítását és a képzési idő meghosszabbítását az agyagipar válságos helyzetével hozhatjuk kapcsolatba. Ugyancsak ennek tulajdonítható az is, hogy az ungvári agyagipari iskola ügye a kereskedelemügyi miniszter ígérete ellenére sem ment előre. Az 1898. évről kiadott kamarai jelentés szerint a miskolci kőedénygyár még mindig szünetel.¹²⁴ Végül is, 1898. szeptember 15-én és 16-án megjelent újsághirdetések szerint az épület a hozzá tartozó jelentős gépi berendezéssel együtt eladó. A részvényesek között mozgalom indul, hogy a gyártelek a városhoz kerüljön, mert a jelenlegi épület helyén méltó épületek emelkedhetnének a város áldozatos segítségével. „...A vállalat csak nehezen tudott ismét lábraállni, a kérdés, bár kívánatos, hogy zöldágra vergődik-e,¹²⁵ több éves — olvashatjuk — pangás után 1899. december 1-én indul be ismét a gyár teljes 100 főnyi létszámmal. A gyár ugyanis hosszas vajúdas után új részvénytársasághoz kerül, mely 200 000 korona alaptőkével indítja el a pangó, hányódó üzemet. Az új vállalkozás elé vegyes érzéssel tekint a miskolci kereskedelmi és iparkamara és a város, melyek közül az új részvényesek kikerültek.”¹²⁶ Azonban ezt a vállalkozást is csak rövid ideig kíséri szerencse, mert Fleick Engelbert művezető minden fáradozása ellenére az 1899-es konjunktúrát váratlan hanyatlás követi. Ennek tulajdonítható, hogy a miskolci kamara következő évi jelentésében — miután a miskolci nem működik —, már csak az apátfalvai és murányi, továbbá a gyöngyöstarjáni kisebb kőedényt gyártó vállallattal találkozhatunk.¹²⁷ A gyár bukásának oka érdekesen merül fel a megyei képviselői ülés napirendjén. Friedmann Gyula — miután párhuzamot von a város régi és újabb iparosodása között — kifejti: „Kevés idővel ezelőtt tönkrement városunkban az agyagipar-vállalat tisztán a város szűkkeblősége és szűk látóköre folytán, mert nagyobb mérvű támogatástól ridegen elzárkózott.”¹²⁸ Még a kamarai jelentés sem foglalkozik az okok elemző feltárásával, ellenkezőleg, a mellékes jelenségekre redukálja a kőedényiparunkat elnyeléssel fenyegető veszélyt.

A gyár tehát 1902. április 2-án — amikor váratlan tűzvész fenyegeti — már régen „nincsen üzemben”. Koós Miksa az alapító, majd vezérigazgató — azonban már nem érte meg a második részvénytársaság indulását, mert 1899 elején, 49 éves korában meghalt. A Koós-féle üzem egykori munkáiból számos példány, ill. típus ismeretes, a második részvénytársaság rövid, alig egyéves periódusából azonban múzeumainkban, gyűjteményeinkben nem maradt fenn tárgyí emlékek.

9. A Miskolci Gőztéglaár Rt. Edény- és Kályhagyára

Az Agyagipar Rt. még tíz évig sem működött, amikor hosszas vonaglás után 1901-ben végleg beszüntette működését. Ezután ugyanúgy, mint Mildner és Koós Miksa gyáralapítása között, 17—18 évig szünetelt Miskolcon a kőedénygyártás. Eddigi adataink szerint 1918. január 19-én létesült a Miskolci Gőztéglaár Kőedény- és Kályhagyára. Az alapítás fáradságos munkája Tury József nevéhez fűződik. A Turyak Felsőbányáról (Szatmár m.) kerültek Miskolcra. A család ősei részben aranybányászok, részben fazekasok voltak (a Csepregi Károly-ág). Innen Tury József vonzódása a kerámia iránt.

A Miskolci Gőztéglaár Rt. igazgatósága 1911. augusztus 22-én hívta meg Tury Józsefet — a miskolci Erzsébet-fürdő ügyvezetőjét — igazgatójának. A Gőztéglaárnak ekkoriban két telepe volt (csabai-kapui és a görömbölyi), ahol nemcsak kézi és géppel sajtolt fali téglákat, lyukasztott és üreges téglákat, boltozati téglákat gyártottak, hanem falburkoló díztéglákat, alaktéglák különböző formáit, sima és hornyolt fedőcserepeket, sőt alagsöveket is. E gyártmányok kiváló minőségük és szép piros színük miatt nagy keresletnek örvendtek egész Észak-Magyarországon.

Előrelátható volt, hogy a csabai kapui téglagyári telep belesiklik Miskolc város terjeszkedési vonalába. A nyitott agyagbányák óriási gödrei és a felhalmozódott fedőréteg hatalmas halmai nem nyújtottak az érkezőnek esztétikus látványt. Emellett az agyagkészlet apadása is siettette a téglagyártás csökkentését, majd beszüntetését. E körülmények késztették arra Tury igazgatót, hogy megnyerje a részvénytársaság vezetését a csabai telepen egy edénygyár megindítására. (Az igazgatósági tagok között volt Koós Soma, Koós Miksa volt miskolci edénygyáros bátyja, aki különös érdeklődést mutatott a tárgy iránt.) Miután ez sikerült, a munka hamarosan megindult. A szárítószínekből modern munkahelyek létesültek. A meglevő üzemképes Hoffmann-féle körkemencét egyelőre a Görömbölyön készített, s idefuvarozott áru égetésére használták. Ugyanitt égették téglával és fedőcseréppel együtt az új edénygyár első termékeit, a mázatlan virágcserepeket is. A kemencében zárt tokokban máz és engób-kísérletek folytak. Az első darabokat az 1908-as felsőbányai fazekastanfolyam színes öntőfestékeivel és mázaival látták el. Ugyanezeket használták a téglá és fedőcserép mázolására is.

1919 tavaszán új épülettel gazdagodott az üzem. Az ebbe emelt kis búbos kemencében folytatták tovább az agyag- és mázas kísérleteket. A munka csak az ungvári agyagipari szakiskola átköltöztetésével került ki a kísérletezés stádiumából. Említettük, hogy már többször felmerült az ungvári agyagipari iskola átköltöztetése Miskolcra. Ugyanis, a szakiskola és a hozzá tartozó gyár, ill. tanműhely — noha létesítését az itt, és a környéken talált kaolinnak köszön-

21. kép. Tál, elszórt kontúros kobaltdíszekkel. Kőedény, 1890 körül

hette — miskolc-tapolcai agyagot használt készítményeihez. A szállítási költségek egyre fokozódó emelkedése következtében hovatovább teljesen tarthatatlanná vált a gyárnak és a tanműhelynek Ungváron való működtetése. Az Agyagipar Rt. megbukásával az átköltöztetés lehetősége átmenetileg lekerült a napirendről, az orosz betörés miatt azonban a kárpát-ukrajnai intézményeknek — közöttük az agyagipar-iskolának is — menekülnie kellett Miskolcra. Az iskola igazgatója még mindig az a Pap János volt, aki tulajdonképpen az agyagipar-iskolát alapította és évtizedekig működtette. A szakiskola „szakképett iparosok nevelésével hazánk agyagiparának fellendítését” tűzte ki célul. Az iskola nemcsak elméleti, hanem gyakorlati

szakismereteket is nyújtott hallgatóinak. Ungváron tanult fazekasokkal és kályhásokkal az ország minden részében találkoztunk. Néhányan Amerikába is kivándoroltak, ahol közülük többen (Petrovics Andor, Thury József) jelentős hírnévre tettek szert.

Az ungvári szakiskola bekapcsolódása a miskolci kőedénygyártásba nagyban hozzájárult mind a tanítás, mind a gyár megindításához. A kétéves oktatás 1919. szeptember 1-én kezdődött meg a Gőztéglagyár csabai kapui új kőedény- és kályhagyárában.

Az ungvári iskola átköltöztetése nem jelentette a hagyományok átplántálását, hiszen Ungvárnak a múlt század 90-es éveitől már nincsen önálló karaktere, mert mint Fischer Dezső tatai porcelánfestő műhelyének üzemágaként működik s a porcelán díszítőelemeit a technika másfélesége miatt nem lehet kőedényre alkalmazni. Ezzel szemben Miskolcon 1901-ig működött kőedénygyár, mely — mint láttuk — teljesen átvette a 90-es évek Veszprém megyei Városlőd-ről elterjedt magyaros stílust. Emlékeztetőül megjegyezzük, hogy már a múlt század 50-es éveinek végétől, a 60-as évek elejétől próbálkoztak Miskolcon magyaros díszű — főleg állatalakos — tálak, tányérok készítésével. Koós Miksa kezdetben Városlőd példájára nagyobb méretű magyaros díszű tálakat készített, csak később — főleg a két részvénytársaság idején — indultak el Miskolcon a kommerszionális tálak, tányérok készítése. Az ungvári agyagipari iskola átköltöztetésekor már több mint két évtizedes múlta tekinthetett vissza a kőedénygyártás Miskolcon, ami részben szintén választ ad arra a kérdésre, miért a miskolci és nem az ungvári hagyományok jutottak érvényre a kőedénygyártásban.

1920-ban a város ipari kiállításán, a városháza nagytermében mutatták be először a Miskolczi Gőztéglagyár Rt. építészeti kerámiái mellett az új kőedény- és kályhagyárának termékeit. Körülbelül 550 darab használati edényt és díszárut, 2 cserépkályhát, 31 dísz- és falitégla — melyet az 1908-ban épült katolikus főgimnázium részére gyártottak — állítottak ki. A fazekas- és használati edények között voltak tűzálló edények, vizeskorsók, tejesköcsögök, lupla fedelű dohánytartók, lekvárbödönök, asztali- és kályhaedények, pálinkás-, mokkás-, kávé- és teáskészletek, bögrék, kannák, füles fazekak stb.

A díszműárukat: virágtartók, lapos, füles kulacsok, fali dísz-tányérok, padlóvázák, tálak, kancsók és kis korsók, dobozok és hamutálcák, bokályok, vizeskanták és bonbonierek alkották.

A gyár ez alkalommal mutatta be cserépkályháit, egymangásos barna sima csempést, és egy rézzel színezett (kevert) világos zöld mázas, féldomborműves majolikatípust. A kályha az Ungváron végzett és Miskolcon letelepedett Komarniczki kályhásmeister műve volt, aki a formálástól a felállítáig mindent maga végzett el. Miskolcon, s ezt éppen a fennmaradt edények bizonyítják, nem olyan

kőedények előállításával foglalkoztak, mint amilyenek a hagyományos kőedények voltak, hanem egyfajta sajátos fajanszfélével. Az edények alapanyaga nem kőedény volt, hanem többféle agyag keveréke, mely sárgásfehérre égett. Míg a múlt század végének kőedényeit a fehér alapszín és az élénk színű dekorok jellemezték, a miskolci edényeken inkább a fazekasedényekhez, mint a kőedényekhez való hasonlóság dominál. A Miskolci Gőztéglagyár Edénygyára 1918-tól 1929-ig, tehát kb. tíz esztendeig működött. A gyár első termékeit ismerjük jobban, mint a későbbi készítményeket. Ezek szinte kivétel nélkül a fazekasedényekhez hasonlítanak. Közöttük ugyan kézi korongon előállítottak is találhatók, nagyrészüket azonban a nagyüzemi eljárásmódnak megfelelően öntéssel, ritkábban préssel készítették. Díszítéseiket kézzel festett eredeti magyaros népi motívumok és stilizált virágminták alkották. E minták a mezőkövesdi, kalotaszegi és erdélyi népművészet díszítőelemein alapultak. A konyha- és tűzálló edények a barnamázás Bunzlai és a sgraffittozott barna engóbos znaimi edényekre emlékeztettek. Ezeken az edényeken nőttek fel nagymamáink, azért ezeket széles körben kedvelték.

Az eredményekben és a kiállítás sikerében ifj. Tury Józsefnek is szerepe volt, aki mint az iskola első végzett növendéke, teljes szaktudásával az Edény- és Kályhagyár érdekeit szolgálta s nemcsak mint a dekorok tervezője és festője ért el sikereket, hanem úgy is, mint az üzemrész vezetője, 3 éven át. Apja ösztönzésére 1924 őszén főiskolai szakképesítés elnyerésére külföldre ment, ahol később — iskoláit elvégezvén — mint szaktanácsadó működött. 1936-ban az észak-amerikai Metuchen államban saját üzemet alapít, melyben díszműáru mellett építészeti kerámiák előállításával foglalkozik napjainkig.

Az új miskolci kőedény és kályhagyár termékei nemcsak Miskolcon keltettek érdeklődést, hanem az ország más részeiben is. Így érthető, hogy állandóan nőtt azoknak a köre, akik a gyárat erkölcsileg és praktikusán is segítették. Az elsők között volt Grofcsik János tanár, aki Pap János szakiskolai igazgató meghívására utazott Miskolcra. A gyárat támogató szakemberek között találjuk a Pruzsinszkyakat Bélapátfalváról (Kőedény- és Kályhagyárosok), Ullrich Károlyt Sárospatakról (a kaolinbánya szakértője, a sárospataki kőedénygyár igazgatója), Fischer Emilt Budapestről stb.

A termelés mellett az eladás megszervezése és kiszélesítése okozta a legtöbb gondot. Kezdetben, de később is az eladás a gyári raktárból történt. A falusi fazekasedényt szekerek vitték a falukba, ahol az eladás az akkori divatos rendszer szerint úralapon történt. A köcsögöket egyszer töltötték meg búzával a vevő asszonyok és egy és félszer kukoricával vagy árpával.

A háztartási edények hasonlóan szekerekről és vaskereskedésekben adódtak el. A Pigay üzlet Miskolcon sokat segített. A dísz-

22. kép. Tál, plasztikus virágdíszítéssel, sárga mázzal. Kőedény, 1890 körül

műárakat a Széchenyi utcában levő elegáns Koós Soma-féle üveg- és porcelánüzlet árusította. A gyár állandóan részt vett kiállításokon is. Így az 1922. évi budapesti Árumintavásáron is, főleg dísz- tárgyaival. A mintegy kétszáz kiállított tárgy hamar vevőre talált Radványi István pesti régiségkereskedő részéről. A vállalat kedvező anyagi körülmények között fejlődött a 20-as évek elején. A gyár működése azonban lassan mégis egyre vontatottabb lett. 1924-ben ifj. Tury József vált meg az üzemtől. 1932-ben a Gőztéglagyár igazgatója, Tury József meghalt, így az edénygyártás inspiráló nélkül maradt. Az építkezések megindulásával a részvénytársaság a tégl- és a fedőcserépgyártásra összpontosított, az edénygyártást szükségszerűen csökkentette. Valószínűleg a munkások előregedése és az új, fiatal utánpótlás hiánya is komoly nehézségeket okozott az üzem prosperitásában.

III. A MISKOLCI GYÁR TERMÉKEI

1. A kőedények technikája

Ma már — főleg a művészi kerámiában — olyan alapanyagkeverékeket és ezeknek megfelelő mázakat használnak, hogy szinte meghatározatlan a készítmények műfaji mibenléte, minemúsége. Ezért a modern művészi kerámiában egyetlen olyan kifejezés sem használatos, mely a készítmény pontos műfajára és szűkebb műfaji meghatározóira utalna. A kerámián belül a szűkebb, egymástól elkülöníthető műfaji meghatározók tehát ma már voltaképpen történelmi kategóriák.

Tulajdonképpen kőedény is kétféle van: földpátos és mészpátos kőedény. „A földpátos kőedény minőségileg a porcellánhoz közeledik, mert az agyaghoz hozzákevert földpát a nyerstűzben megoldva szilárd, csengő, a késsel nehezen karcolható cserepet ad, míg a mészpátos kőedény inkább csak finomabb kivitelű fazekasedény, ehhez hasonlóan törékeny és csakis agyagjának fehér színe miatt bír amannyal nagyobb értékkel...”

A mészpátos kőedény tehát a közönséges cserépnél keményebb ugyan, de a tulajdonképpeni kőedény szilárdságát és keménységét sohasem éri el, mert az égetési hőfok mérséklése következtében hozzáadott, mintegy 10—15 százaléknyi olvasztóanyag törékennyé, porózussá alakítja. „... gyártásához okvetlenül fehérre, vagy világos sárga fehérre (crème) kiegészítő tűzmentes kövér agyagra van szükségünk. Ezen agyagot azután gondosan meg kell iszapolni és őrlönni... Ilymódon... jól gyúrható, kemény masszát nyerünk. Minél tovább hagyjuk a kész masszát heverni, annál képlékenyebb lesz. A masszából az edényeket vagy szabadon alakítják fazekos módra korongon, vagy pedig gipszformában készítjük. Jobb fajta kőedényt csakis gipszformákban készítenek. A teljesen kiszáritott nyersedényt az erre a célra épített kemencében kiegészítjük, átlag 1200—1300 Celsius foknál és csak ezen égetés után látjuk el mázzal, mellyel az edény ismét a kemenczébe kerül. A máz vagy átlátszó (ólom, bóraxmáz), vagy átláthatatlan (zinkmáz). Máz alatti díszítés-

hez természetesen csak átlátszó mázakat lehet alkalmazni. A máz összehúzódnási képességének teljesen egyezni kell a cserépével, mert ellenkező esetben vagy apró hajszálrepedéses mázt kaptunk, vagy pedig a máz egyszerűen lepattan a cserépről. A mázzal való égetés rendszerint jóval alacsonyabb a nyers égetésnél. Az égetés alkalmával Chamotte dobozokba helyezzük az edényt, hogy a láng és füst káros hatásától megóvjuk. Ez az itt felsorolt eljárás úgy a földpátos, mint a mészpátos kőedény gyártásánál csekély eltéréssel majdnem azonos.¹

A kőedény is csak ellentmondásosan tudta kielégíteni a sok irányú használati követelményt. Alig valószínű, hogy használták azokat a tálakat, tányérokat, melyekre olyan neves közéleti férfiúkat festettek mint Wesselényi Miklós, Széchenyi István stb. A kőedénynek e kifejezetten díszítő rendeltetését különbözőképpen magyarázzák. Mindenekelőtt a silányabb minőségű hazai alapanyagot egyik és a külfölditől eltérő összetételt emlegetik másik okként, a kőedény-nyel szemben támasztott bizalmatlansággal. Nyilvánvalóan az is fokozta a bizalmatlanságot, hogy gyártásával gyakran visszaéltek. A kőedény anyagának finomságán túlmenően a fajansztól abban is eltér, hogy kvarctartalma magas. Előnyei viszont úgy érvényesülnek kellőképpen, ha kiegészítése megfelelő hőfokon történik. Ebben az esetben az anyagában domináló kvarctartalom igen szilárd és ellenálló. Ha azonban az égetési hő alacsonyabb, anyagának kvarctartalma nem olvad össze az egyéb alkotóelemekkel és így közönséges fajansz keletkezik.

Ha a miskolci kőedénygyár készítményeit finomság, művészi kivitel és technológiai eljárás mód alapján vizsgáljuk, lényegében hasonló eredményre jutunk, mint a kérdés általános vizsgálatakor. A miskolci kőedénygyár az 1840-es években, az iparműkiállítások idejében — amikor a kiállított árukat minősítették — már nem működött, ezért a készült áruk sajátosságairól mai technológiai ismereteinek alapján kényszerülnek állást foglalni. Hangsúlyozzuk, a miskolci kőedénygyár készítményei sohasem váltak ki különleges minőségükkel, — mint az iglói és a körmöcbányai készítmények —, de kifogás tárgyát sem képezték soha. A pápai gyár súlyos krízissel készülődik az 1820-as évek elején, s kénytelen árat leszállítani. Miskolc alapítása, létesítése aránylag szerencsés időben történik. Az 1830-as évek elején a körmöcbányai gyár életében fennakadás, zavar mutatkozik, s a telkibányainak sem sikerül ekkor még megfelelő tárgyakat készítenie. Ugyanis csak hosszú próbálgatás, kísérletezés után sikerül a hidegfestésről az égetett eljárásra áttérnie.

A miskolci edényeket többször és többféleképpen minősítették, kategorizálták, nemcsak technológiai kivitel, hanem orientáció szerint is. Így például a legelső, ún. Butykay—Biszterszky-féle kőedénygyár készítményei — az eddigi irodalom szerint — „szép szőlő- és

petrezselyemlevél díszítéssel" készültek, míg Mildner „leginkább az Alt Wien edények modorában dolgozott”. Ezzel szemben leírásaink szerint a Koós-gyár „magyaros díszű” kőedényeket, konyha- és háztartási berendezéseket, majolika dísz tárgyakat gyárt, melyeket többnyire máz alatt díszít.² Miután a miskolci gyár gyakran, egy-két évenként váltogatta jegyeit, készítményeit könnyű kronológiailag tisztázni. Az indulás első éveiből, amikor még társas alapon, illetve Butykay Biszterszkyvel együtt birtokolta a kőedénygyárat, nem maradt fenn tárgyi emlékünkh. A legkorábbi miskolci kőedényeink jegyeiben „Butykay Miskolczon” olvasható, majd az azonos kalligrafiaájú, különböző nagyságú álló, majd dőlt betűs „MISKOLCZ”-neves jegyekkel ellátott típusok következnek. Ezzel lényegében a Butykay-időszak alkotásain tartott szemlénknek végére jutottunk.

A Butykay bukása utáni évek nem hoztak és nem is hozhattak döntő változást a gyár készítményeiben, legfeljebb a színvonal romlott az egymást váltogató tulajdonosok kezén. A Mildner-Gräfl-korszak kétfejű sasos készítményein már érzékelhető a Butykay óta eltelt évek hatása. Ha a Butykai- és a Mildner-korszak alkotásait összehasonlítjuk, nem az irodalomból ismert különbségeket konstatáljuk elsősorban, hanem azokat, melyek a két korszak ismert készítményei közt kétségtelenül fennállnak. Így pl. a szőlőleveles díszű edényeket nemcsak Butykay idejében készítették, hanem az 50-es évek második felében is,³ amikor a kétfejű sasos címeres jegyek alatt elhelyezkedő MISKOLCZ városnevet már nem gótikus, hanem latin betűkkel jelezték. Egyébként Miskolcon már az 1850. és 1860. közötti időszakban készült tálakon is érezhető — ha nem is olyan egyértelműen és pregnánsan, mint a század második felében — a gyári kerámiára ható erős népiesség. Alt Wien legfeljebb a szőlőlevelek formáiban és fűzéseiben van jelen, melyet viszont az eddigi irodalom a Butykay-korszak jellegzetes ábrázolási sajátosságai között szerepeltet, holott még tíz évvel későbbi Mildner-féle gyárban is állítottak elő ilyen díszítésű edényeket, főleg tálakat. Míg azonban Butykay idejében a bécsi stílusra emlékeztető szőlőlevelek plasztikus formában vannak jelen, a Mildner-időszak edényein festett változatban fordulnak elő ugyanezek. Arra a kérdésre, hogy miért plasztikus és nem festett mintájú edényeket készítettek Butykay idejében Miskolcon, azt hisszük, egyszerű a válasz. A Butykay-gyárnak nem voltak festői, ezért alkalmazták a plasztikus díszítést. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy még a plasztikus díszű edények is különböztek egymástól aszerint, hogy előbb vagy később készültek. Míg a csak alig Butykay bukása után készült edények máza tejfehér, a plasztikus mintájú edények színe ennél hidegebb, zöldesfehér. Az edények csengéséből arra következtethetünk, hogy a plasztikus díszű edényeket sokkal magasabb hőfokon égették, mint a festett edények egyikét-

másikat. Ha az 1838 előtt és után készült plasztikus mintájú edényekkel végzünk anyagtani összehasonlítást, akkor is arra az eredményre jutunk, hogy Butykay edényei a bukása utáni edényeknél csengőbbek, de még a legcsengőbb sem éri el a porcelánokét.

A plasztikus minták alkalmazását Telkibánya is kedvelte ebben az időben. Míg azonban Telkibányán színezéssel — legtöbbször zölddel — emelték ki az öntés miatt elmosódott éleket, — ilyen, vagy ehhez hasonló eljárást eddigi ismerteink szerint Miskolcon nem alkalmaztak. Ez arra mutat, hogy Butykay gyárában a mintakészítés is akadozott, a mintákat akkor is használták, amikor azokat már régen ki kellett volna vonni a használatból. Ennek tulajdonítható, hogy az edények plasztikus díszei többnyire kopottak, nehezen kivehetők.

A miskolci edények hasonló mintái az azonos eljárásból adódtak. Egyébként a porcelán összerakható öntőformái a kőedénygyártásnál is felhasználhatók. Ennek tulajdonítható, hogy Telkibánya öntőformáit Miskolcon is alkalmazhatták kőedények készítéséhez. Másrészt — és ezt is szükséges hangsúlyoznunk — nálunk, Magyarországon a kőedénytől jutottak el a porcelán készítéséhez, mégpedig úgy, hogy a kőedény masszájához kívánt mennyiségű kaolint kevertek. A megfelelő arány kialakítása hosszas kísérletbe kerülhetett, ezért a kőedénytől a porcelánig számtalan műfaji variációt különböztethetünk meg. A drága kaolin pótlására több helyen — így például Herenden is — a selejtporcelán összeőrölt porát is felhasználták. Nem valószínű, hogy Miskolcon is ehhez folyamodtak, hiszen nem import, hanem hazai kaolin hozzáadásával javították kőedényeik minőségét. A későbbiek során, a Barkassy idejében készült áruknál már nem találkozunk e próbálgatás eredményeivel, így valószínűleg ez az a plusz, mely Butykay áruinak megkülönböztetett hírt és rangot biztosított, mellyel a későbbiekben is megpróbálnak versenyezni. 1847-ben Sulyán Alajos egyik megjelent s már idézett hirdetésében azt állítja, hogy a „miskolczi Porcellán és kőedény-gyár legújabb készítményű kőedényeivel nemcsak a vidékünkben jelenleg „illy nemű gyárak műveivel” versenyezhetnek, hanem „jóságok, úgy csinoságok tekintetiből”... a gyár virágzó idejebeli, közkedveltségű gyártmányaival is. A Barkassy vagy Mildner idejében készült kőedények még nem olyan méspátosak, mint a Koós-féle készítmények, noha abban már azonosak, hogy azok is mint ezek, máz felett színezettek. A Barkassy-gyár hirdetésében olvashatjuk, hogy különböző neveknek, monogramoknak, címereknek és emblémáknak az edényekre való felfestését vállalja. E hirdetésből is nyilvánvaló, hogy Butykay és Barkassy készítményei ily módon díszítésében, stílusban is különböztek egymástól. A díszítőelemekben ugyan nincsen és nem is lehet alapvető különbség, a díszítés módjában viszont igen nagy eltéréseket, különbségeket találhatunk.

1836-tól új szakasz nyílt a miskolci porcelán- és kőedénygyár életében. Butykay mindent elkövetett, hogy hitelezőit kielégítse, ne csak a kamatot, hanem a tőkét is visszafizesse. Ezt mindenekelőtt „a szorgalommal folytatott gyári munkálkodásoknak” reményétől várta.⁴ Mint kereskedő azzal is tisztában volt, hogyan tehetné gyárát kifizetődőbbé. Mindenekelőtt, ha a hagyományos kőedények gyártásánál marad, a gyár kapacitását kell kihasználnia maximálisan, vagy a kőedénynél és a Wedgwood-árunál is piacképesebb, de ugyanakkor olcsóbban előállítható kerámiaféleséget kell készítenie. Nem kétséges, hogy ilyen szempontból csak a porcelán jöhet szóba, mely még importkaolin esetében is a szubveniált összeg tizennyolcszorosát jövedelemzete, mint ez a herendi porcelángyáros Fischer Móric Zsoldos Ignácnak nyújtott információiból kitűnik.⁵

Bizonyára Butykayt is ilyen célok hevítették, amikor elhatározta, hogy fáradságot nem kímélve gyárát átalakítja porcelángyártás céljaira. A vállalkozás azonban rengeteg pénzt és több előfeltétel biztosítását követelte. A pénzt csak hitelekkel tudta úgy-ahogy biztosítani. Viszont ahhoz, hogy megkezdhesse költséges beruházásait, nemcsak megfelelő szakemberről kellett gondoskodnia, hanem kaolinról is, mely a porcelángyártáshoz nélkülözhetetlen.

Ha Magyarország múlt századi térképét megnézzük, első pillanatra feltűnik, hogy ott létesültek, alakultak kőedénygyárak, ahol a közelben üvegutak működnek, vagy működtek a XVIII. század végén. Ez az összefüggés érthető is, hiszen a kőedény anyagának is egyik fontos eleme a kvarc, vagy népies nevén „békasó”, melyet az üvegyártásnál használnak. A XVIII. század közepén és második felében hutáink egy része megszűnik. Ugyanis, a fa egyre emelkedő ára deficitessé teszi a termelést. Ekkor szűnik meg a bakonyi, bükki és a zempléni hutáink egy része is. Igaz, hogy a keramikusság — a helyi fazekasság ugyanúgy, mint a kőedénykészítés — szintén jelentős mennyiségű fát igényel, mégis másként realizálódik a hőenergia a kerámia-, mint az üvegiparban. Míg az alacsony eladási ár és a drága tűzifa következtében az üvegekészítés deficitese, a kerámiaiparban, az olcsó alapanyag és a magas eladási ár ellensúlyozza a drága faárát.

A kőedénygyártás hasznossága közhelyszámba mert a XIX. század elején. Butykay is „midőn már fülíg volt az adósságban, akkor állítá föl e gyárat, hogy az őt fenyegető veszélyben mentőszerül” használhassa. A második tulajdonos Povovszky is azt akarta, hogy alkalomadtán mentőszerül használhassa a gyárat. „Lehetetlen azonban — írja a P. H. 1845. március 6-i száma —, hogy egy ilyen vállalat — kivált a kezdet legtöbb nehézséggel járó éveiben — azon kívül, hogy magát saját erejével önállásra, sőt hasznothajtó állapotban felküzdötte, még máshonnan eredett terhek halmazát is elviselje.” Butykay szerint az alapítástól eltelt „tíz év ... alatt” sikerült

gyárát olyan állapotban helyezni, hogy az a reá fordított költségeket, kamatokkal visszatéríteni képes... „Gyára” jelenleg már nem csak biztos reményt ígérő, de hasznot is adó...”

2. Nyersanyagok — kísérletek — a gyár munkásai

A miskolci kőedény- és porcelángyár munkásai közül évtizedekkel ezelőtt alig ismertünk néhányat. Szendrei szerint⁶ csupán két fő neve ismeretes. Egyiket Kerekes Ferencnek, a másikat pedig Frics Antalnak hívják. A város tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyve alapján⁷ Frics Antal is ugyanúgy porcelángyártós legény volt, mint Kerekes Ferenc, akinek a szülei többszöri értesítés ellenére sem jelentkeznek — miután 1839-ben váratlanul meghalt. Vagyonát elárverezték, s ennek árából hátrahagyott ingóságaiért „35 vt. ftok és 45 krok Butykay József Ur részére — mint aki a temetési költségeket viselte — ki fizetni rendeltettek”. Frics Antal ugyan nem halt meg és nem is hagyatéka elrendeléséről gondoskodik a városi tanács, hanem azokat a körülményeket mérlegeli, ahogyan a négy éjjeli kóborló, név szerint: Horváth Mihály, Ns. Dienes Miklós, Vámosi Ferenc és Kis János, a nevezetett megverte.⁸ Az útonállás 1838 utolsó napjaiban történhetett, hiszen 1839. január 11-én már a városi tanács foglalkozik az ügyvel.

Kerekes Ferenc azon kevesek közé tartozik, aki — mint nevéből nyilvánvaló — származásilag is magyar volt. Mihalik Sándor adatai szerint a telkibányai porcelángyár vezetői között van már 1839-ben Kerekes János is. A hasonló vezetéknevűből Mihalik arra következtet, noha „semmi közelebbi adat nincsen erre”, feltehető, „hogy Kerekes János is talán a miskolci kerámiagyártás területéről kerülhetett a regéczi porcelángyár élére vagy fordítva: Kerekes Ferenc került Telkibányáról — talán Hüttnerékkal együtt — Miskolcra.”⁹ A Fricsek kérdése ugyanígy nem egyszerű, hiszen még a múlt század végén is megtalálhatók Miskolcon, ahova a család Körmöcbánya közeléből kerülhetett, a század elején. A születési, esketési és halálozási anyakönyvekben gyakran találhatók olyanok, akiket a kőedény- és porcelángyár foglalkoztat. Molnár László a mindszenti róm. kat. plébánia anyakönyvei átnézésekor számos olyan névre bukkant, melyek ismertek a gyárral kapcsolatban, s olyankára, akik foglalkozásának megnevezéséből nyilvánvaló, hogy a kőedény- és porcelángyár munkásai voltak. A református és evangélikus munkások neveinek összeállítása már lényegesen nehezebb feladat, hiszen ismeretes, hogy a múlt század elején a vallásfelekezetek anyakönyvezési gyakorlatában a foglalkoztatást nem tüntették fel. Ezért, míg a katolikus munkások neveit pontosan ismerjük, a reformátusok és evangélikusok nevei még mindig a homályban lappangnak. Főleg az evangélikus munkások neveinek ismerete vin-

ne közelebb a miskolci kőedénygyár alakulásának, keletkezésének tisztázásához, hiszen tudjuk, hogy a telkibányai gyár mellett különösen a kőrmöcbányai hatott Miskolcra. A gyár valószínűleg innen elvándorolt munkásokkal indult be 1832 elején. Kőrmöcbánya és környéke túlnyomó részt evangélikus, így a munkások felekezeti megoszlásából is vonhatnánk le érdekes és értékes következtetéseket a beindulás első éveire, sőt az előzményekre is. Másrészt maguk az alapítók is református és evangélikus vallásúak voltak, így valószínűleg ezért is előnyben részesítették az e felekezethez tartozó munkásokat. Butykay József egyházközségi funkciójáról nem tartalmaz adatokat a miskolci református egyházközség irattára, melynek anyakönyveiben pedig számtalan adat található Butykayra vonatkozóan. Bizterszkyre, Butykay alapítótársára vonatkozólag már sikerrel forgattuk a presbiteri jegyzőkönyveket, mert előbb, mint egyházközségi jegyző, majd mint kurátor, jelentős szerepet játszott az evangélikus egyházközség életében. Ez a körülmény bizonyára hatott a gyár életére, alakulására is.

Ismeretes egyébként — tárgyi emlékeink is bizonyítják —, hogy 1838-ban porcelánt is készítettek Miskolcon Butykaynál. 1846-ban, Barkassy idejében szintén folyt Miskolcon kőedénygyártás, ez azonban már nem az előbbivel összefüggő, hanem attól független kérdés. Kerámiatörténetünk mindmáig izgató, megoldatlan problémája, hogy Pápát és Herendet is megelőzően, kik készítettek porcelánt Miskolcon. A válaszkor Hüttner József neve merült fel első ízben. Hüttner József — Hüttner Mátyás fia volt. Hüttner Mátyás kiemelkedő szerepet játszik a magyar kerámia történetében. Ő volt a telkibányai porcelángyár első igazgatója. Ezt az állást 1829-től töltötte be, 1837-ben bekövetkezett haláláig. Hüttner József 1835-ben kerül apja mellé a telkibányai porcelángyárba, alig három évvel később viszont már anyjával együtt igazgatják az egyre növekvő porcelángyárat. Kubinyi—Vahot: Magyarország és Erdély képekben¹⁰ című, 1852-ben kiadott könyvének az „Apátfalvai kőedénygyár”-ról szóló leírásában részletesen találkozhatunk Hüttner József alakjával. „Ezelőtt mintegy 10 évvel Hüttner József, mint ki herceg Brezenheim Ferd. költségén tanula Morva és Csehországban a porcellán- és kőedénygyártást, Apátfalván az egri papnöveldei intézettől, mint tulajdonostól, a kőedény gyártási jogot kibérelte, s kőedényt és Wedgwoodot kezdte gyártani. Hüttner csekély anyagi erővel bírván ilyennemű gyárat létrehozni és sikerrel folytatni, bár igen kis haszonbért fizetett a seminariumnak, fizetési tehetetlensége csakhamar bekövetkezett, s az árendából bíróilag kiutasították.” Ebből tudjuk, hogy az apátfalvi kőedénygyár kibérlése előtt és 1838 között Hüttner József a miskolci Butykay-féle kőedénygyár gondnoka volt. 1841-ben és 1842-ben a porcelángyár gondnokaként, majd főporcelánosként, illetve fabrikánsként emlegetik.¹¹ Ezekből

nyilvánvaló, hogy csak 1842 nyarán, illetve őszén ment át Miskolcra Apátfalvára, ahol hosszas csőd eljárás után végül bíróilag utasítják ki a bérleményből.

Hüttner József — noha Morvaországban kőedény- és porcelángyártást tanult — Apátfalván kőedénnyel és Wedgwooddal foglalkozott, mert itt nyilván nem tudta biztosítani a porcelángyártás feltételeit. Molnár szerint ugyan már Hüttner előtt is volt a gyárnak olyan munkása, aki értett a porcelán készítéséhez, ennek ellenére „elfogadhatjuk — írja Molnár —, hogy Hüttner József ismerete a porcelángyártás titkát. Ez a megállapítás furcsa okoskodásra épül”. Az üzem címe a korabeli forrásokban mindenütt „Porcellán és Kőedénygyár” megjelöléssel fordul elő. Ebből arra következtethetünk, hogy már az alapítástól kezdődően foglalkoztak porcelánnal, előbb kísérletek formájában majd annak gyártásával is.¹² Noha a kifejezés tartalma még tisztázatlan, „fehér keménycserépre” vagy másra alkalmazták-e, a miskolci gyár esetében nemcsak porcelán- emlékek tanúskodnak erről — írja Molnár —, hanem a gyár munkásainál 36 esetben van utalás a »porcelánra«, ami mégis egy valószínűségi porcelángyártásra berendezett üzemet tételez fel.” Ugyancsak a miskolci porcelángyártás bizonyításául említi, hogy az Apátfalvára áttelepült alapítók, Hüttner, Heisz és Dániel — egyedül azok, akiknek anyakönyvi bejegyzésüknél a „porcelán” kifejezés szerepel. A többi apátfalvi munkásnál a kőedénygyár megjelölés nem fordul elő. Talán szükségtelen hangsúlyoznunk, hogy a foglalkozás megnevezéséből nem következtethetünk arra, hogy mikortól állítanak elő Miskolcon porcelánt, s arra sem, hogy kik voltak azok, akik között a porcelánhoz értőket kereshetjük.

Az alábbiakban más oldalról közelítjük meg a kérdést, itt mindössze annyit kívánunk megjegyezni, hogy a foglalkozás megnevezéséből alig, vagy egyáltalán nem következtethetünk a gyár készítményeire. A miskolci gyár munkásai Apátfalva felé fluktuálnak az 1840-es években. Ide költözött át Hüttner József is, amikor Butykay Miskolcon csődbe jutott. Hüttnert sokan követték a gyár munkásai közül az apátfalvi átköltözésben. Ez természetszerűleg Apátfalva átmeneti fellendülését eredményezte. Volt, aki egyenesen ettől számította az apátfalvi gyár alapítását. Ez azonban tévedés, mert az apátfalvi gyár, ismert forrásaink szerint, 1836-ban és nem 1843-ban létesült. Az egri papnevelde levéltárából előkerült egyik levél szerint valóban 1836-ot és nem 1843-at tekinthetjük az apátfalvi kőedénygyár alapításának. A levél szerint a Miskolc és Apátfalva között konstatálható munkásvándorlást sem a 40-es évek elején tapasztalhatjuk első ízben, hanem már 1835—36-ban, sőt a levélből az is kitűnik, hogy Apátfalvát Miskolcon dolgozó szakgárdával indították el. 1835 januárjában a gyár ugyan még nem működött, de miután már „minden készen van” — mint Schnier András levelé-

ben írja — közel áll a beinduláshoz, a termelőmunka megkezdéséhez.

Nemcsak a beindulásban vezető szerepet játszó Schnier András dolgozott korábban a miskolci kőedénygyárban, hanem az a, név szerint sajnos nem szereplő kőedénygyártó is, akit Schnier a papnevelde vezetőjének bepanaszol, illetve akinek panaszára Schnier András hosszú felterjesztést készít a szemináriumnak. E felterjesztés az apátfalvi kőedénygyár első hiteles dokumentuma. Ebből tudjuk, hogy 1835 elején a már elkészült gyárban több munkást és vezetőt alkalmaztak. Schnier és „vádlója” is Miskolcra került Apátfalvára. Schnier úgy látszik, megegyezett Biszterszkyvel — az igazgatóval —, ellenfele azonban úgy távozott Miskolcra, hogy „Biszterszky Imre úr ottan való munkájától elmozdította, s szolgáltatást ki mondotta”. Ebből nemcsak azt tudjuk meg, hogy 1835-ig Butykay Biszterszkyvel együtt üzemeltette a kőedénygyárat, hanem azt is, hogy a különböző okok miatt Miskolcra távozni kényszerült kőedényművesek Apátfalvát választották újabb működésük színteréül. Az eddigiekből önként adódik a feltevés, hogy Apátfalva első munkái a miskolci kőedénygyár forma- és motívumhagyományait őrzik. Ezért a korai miskolci készítmények azonosításához az apátfalvi kőedénygyár formáiból indulhatunk ki legsikeresebben. Egyébként többi kőedénygyárunk is hasonlóan alakult. Egyik a másiktól fejlődött osztódásszerűen, ezért van olyan döbbenetes hasonlóság egyes gyárak készítményei között. Sajnos kora apátfalvi készítményeket nem ismerünk, lehet, hogy maradtak fenn, azonosításuk azonban mindmáig várat magára.

A gyárról és alapítójáról, Butykayról, alig van adat az 1832¹³ és 1838 közötti évekből.¹⁴ Az azonban így is bizonyos, hogy nem két- vagy háromosztatú kemencéi voltak a gyárnak — amilyent a porcelán égetése megkíván —, hanem egyszintesek. Csak így történhetett meg, hogy a „Gyárnak kemenczéje felett való üregbe berakott fa” kigyulladt, mint ezt Horváth György és Jakab Ferenc panaszja alapján Miskolc város 1834. április 4-i tanácsülésén Ács János és Dudor József tanácsnokok tárgyalják.¹⁵

Az elmondottakból — főleg az 1834-es adatból, mely a gyár kemencéjének fajtájára utal — nyilvánvaló, hogy Miskolcon ekkor még nem készült, és kemence híján nem is készülhetett piacképes porcelánáru. Noha a szomszédos Telkibányán ezekben az években készítettek porcelánt, Miskolcon 1838 előtt ilyen nem állítottak elő. A porcelán előállítására, illetve folyamatos gyártására való áttérés a gyár belső átalakítását, újabb kemencék és különböző felszerelések beszerzését, hatalmas beruházást igényelt. Butykay József Borsod megye törvényszéke, mint illetékes csődbíróság előtt, 1841. augusztus 21-én azt vallotta, „hogy az 1836. évi első megakadása”-tól mostanáig mintegy 40 ezer forintot investált „a porcellán gyár-
ra”.¹⁶

A vallomásban ugyan nem szerepel tételesen a beruházás, de az összeg jó része minden valószínűség szerint a gyár korszerűsítését és a porcelán előállítására való felkészülést célozta.

1837. július 12-én, a Hasznos Mulatságokban Papp Gábor tollából megjelent híradásból országszerte ismertté vált, hogy Herenden letelepedett, Stingl Vince nevű soproni keramikusnak végre, több mint tíz év után sikerült a Herend mellett feltárt, tehát hazai kaolinból porcelánt előállítania. Nem tudjuk, e hír hatott-e Butykayra, de annyi bizonyos (Butykaytól tudjuk, hogy „az 1837-ik évtől kezdve a porcellán gyára miatt több ízben — Miskolcra — elutazni kén-telen” volt), hogy egy évvel Stingl után, 1838-ban már Miskolcon is állítottak elő jó minőségű porcelánt.¹⁷

A miskolci gyár első termékeinek vizsgálatából ugyan nem derül ki, hogy anyaga import vagy hazai kaolinból készült-e. Ez uhtóbbi feltételezést támogatja Wartha Vince egyik közlése is.¹⁸ „Herman Ottó szíves közbenjárására Butykay Józseftől a következő adatok birtokába jutottunk — írja könyvében Wartha. — A miskolci 1841-ben megbukott edénygyárhoz a legjobb anyagot Szerencsről egy pinczéből szállították, mely szép fehér, állítólag kaolin volt.”

A miskolciaknak tehát sikerült ugyanúgy hazai alapanyagból porcelánt előállítaniuk, mint a Herenden kísérletező Stingl Vincének. A miskolci porcelán színe, anyaga azért különbözik minden más hazai porcelántól, mert másfajta és tulajdonságú kaolinból készítették.

A porcelán mellett nem szakadt félbe a kőedénytárgyak készítése sem Miskolcon. A porcelán megjelenésének évében is készítettek kőedényt, méghozzá ugyanolyan jelleggel, mint amelyet a kőedényeken találunk.

A kőedény alapanyagát többféle anyag és békasó (kvarc) alkotja. Természetes, hogy a fehéredények készítéséhez fehérre égő agyagot kellett beszerezniük. A többféle anyagnemek közül az egyik legjobb „taláztatik a tapolczai hévíz-fürdő völgyében”. Egyébként — mint ezt a Hetilapból¹⁹ olvashatjuk — „innen hordatják az anyagot” a miskolcin kívül a „telkibányai és apáthfalusi gyárak” is. „A diósgyőri határban (a téglaház mellett) előforduló fehér fővenyből tűzálló téglákat készítettek az égetőkemenczéhez és ugyanakkor az edényi cukorgyárhoz is.”²⁰ A diósgyőri kamarauradalom hirdetéseiben 1837-től szerepel az az „Anyagbánya”, mely a diósgyőri téglaház mellett van, és amelynek anyaga „A porcellán gyár szükségére alkalmas.”²¹

A Mildner—Gräfl gyár is Tapolcáról szállította a kőedénykészítéshez szükséges anyagot. Fényes Elek 1857-ben készült statisztikájá²² szerint a „legnagyobb” kőedénygyárunk a miskolci „42 rendes gyármunkást foglalatostodtat, s feldolgozzák évenként 2400

mázsa anyagot (Görömböly-) Tapolczáról, 600 mázsa tűzképes homokot Békésből, 160 mázsa kavicsot Kis-Győrből, 58 mázsa kovaggot Kassáról". Tehát csak az anyag és a Kis-Győr melletti „fehér fővénny” volt helyi alapanyag, a másik két alkotórész közül egyiket a szomszédos Kassáról, a másikat pedig a távolabbi Békésről szállították. A tapolcai anyagot lexikonjaink is nyilvántartják,²³ érthető, ha még a század 70-es, 80-as éveiben is értékes kerámiai alapanyag. Tulajdonképpen a tapolcai anyagnak tulajdonítható, hogy az egyszer, 1862-ben megszűnt miskolci kerámiagyártás Koós Miksa kezdeményezésére 1884-ben újjáéledt. A tapolcai agyag szép, fehéresre égő színe miatt vált kőedénygyáraink egyik legfontosabb alapanyagává. „A sötét színű agyagokat rendszeren a benne levő korhadásnak indult szerves vagy bitumenes anyagok festik feketére. Szerves anyagok a tűzben kiégnek és ha az agyag különben alig tartalmaz vaséleget, úgy fehér vagy gyengén sárgás színű cserepet ad, pl. a tapolcai sötét színű agyag, melyből a miskolci kőedény-gyár igen szép fehér árut égetett...”²⁴

A tapolcai agyag felhasználásának gondolata Zsolnayban merült fel első ízben. A tapolcai agyag tulajdonosa, a munkácsi püspök csak akkor jutott arra az elhatározásra, hogy „az agyagot legközelebb vegyelemeztesse és vállalkozót keres annak értékesítésére”, amikor Zsolnay Vilmos pécsi kőedénygyárossal folytatott tárgyalásai nem vezettek eredményre. A kedvező lehetőség Koós Miksát is csábította, aki már egyébként is foglalkozott egy kőedénygyár felállításának eszméjével, megvalósításához azonban addig nem foghat hozzá, míg a kir. kincstárral — melynek telkén festődéje áll — nem sikerül megállapodnia.

A miskolci kereskedelmi és iparkamara területe egyaránt kedvező a kis- és nagyiparnak a tapolcain kívül. A terület számos kiváló agyaggal rendelkezik, mint pl. Mastincz, Pongyelok, Kövi, Melléte stb. Ezenkívül olcsó tüzelőfa és szén található a kamara területén. Ezt mutatja a kamara területének tradicionális fazekas- és üvegipara. A jó agyag Tapolcán adott ugyan — melyet Miskolcon kívül Rákosra és Ungvárra is szállítanak —, az egyre emelkedő szállítási költségek viszont nem állnak arányban a környék földrajzi adottságaiban rejlő előnyökkel. Többek között ez is nehezíti a korabeli magyar kerámia helyzetét.

Az 1890-es évek közepén és második felében a miskolci Agyagipar Rt. kritikus helyzete miatt az ungvári agyagipari iskola kísérleti helye a tapolcai agyag egyik felvevőhelye. Ennek fogyasztása azonban olyan kis mennyiségű, hogy gyakorlatilag alig érinti a lelőhelyet.

A tapolcai agyag felhasználása igen egyszerű, ezért tértek át az ungvári agyagipari iskolában a nagyszőlősi agyagról a tapolcaira. Évekig a nagyszőlősit használták Ungváron díszedények céljaira.

Miután azonban erre „igen nehéz az aránylag alacsony hőfoknál, hajszáltrepedés-mentes mázat alkalmazni”, ezért a nagyszőlősi agyag helyett a fehér színre égő tapolcai agyagot iszapolt krétával keverik, a cserepet pedig frittelt mázzal égetik.

	1.	2.
Tapolcai agyag	90 s. r	85 s. r.
	10 s. r.	15 s. r.

Ez az egyszerűbb, kvarc nélküli összetétel ugyan könnyen munkálható és alacsony hőfokon égethető, de igen porózus alapanyagot eredményez. Ennek az összetételnek tulajdonítható, hogy a múlt század végén Koós Miksa műhelyében és az első, második rt. idejében készült miskolci edények sokkal vaskosabbak, rusztikusabbak, mint azok az edények, melyek máshol és más agyagból készültek.

A Göztéglagyár Edény- és Kályhagyárában már a korábbi példákön okulva, változatos keverékagyagokat használtak. A nyersanyagokat különböző helyekről szerezték be. A helyi (Csabai kapui) agyag csak téglagyártásra volt alkalmas. Viszont tudott volt, hogy Görömbölyön és Tapolcán régóta találhatók olyan agyagok, melyek fazekas- és kőedényáru előállítására alkalmasak. Ezekből az agyagokból kaolin, homok és mészpát hozzáadásával megfelelő massa nyerhető.

A görömbölyi telepen két, igen jól használható agyag volt, egy kékeesszürke, jó plaszticitású és egy sárgás színű, erős homoktartalmú, kevésbé képlékeny tulajdonságú. Mindkét agyag szénsavas meszet tartalmaz, ezért 50—50 százalékos keveréssel igen jól korongolható masszát adott. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az ebből készült cserép az ólmos fazekasmázat repedés nélkül tartotta. Viszont egy hibája volt, a tűzön való melegítést nem bírta, ezért az ebből készült fazekak nem voltak alkalmasak főzésre. Az eredetileg szürkés, de sárgásfehérre égő tapolcai agyag ugyanakkor tűzálló volt, mint ilyen azonban nehezen volt korongolható. Érthető, ha a tapolcainak a görömbölyivel való keverésével és egy kevés homok hozzáadásával megfelelő képlékenységgű és tűzálló agyagot nyertek, melyet az ottani téglagyári agyaggyúron keverték össze és munkáltak meg, s készen hozták be az edénygyárba, ahol az idő megengedte, hevertették, hogy képlékenysége tovább növekedjék.

A megjavított masszát, mely a tapolcai és a görömbölyi keverékből állt, vízben oldották, s homok hozzáadása után keverték össze. Szűrés után egy nagy, szabadban levő, téglával kirakott iszapolóban ülepítették, míg gyúrható állapotig meg nem szikkadt. A végleges keverést a gyúrógép végezte el a masszán. A szűrés különösen kívánatos volt. Ugyanis a tapolcai agyagban sűrűn előforduló mészzemcsék a későbbiekben az áruban súlyos károsodást okozhatnának.

A kályhagyártáshoz poltári agyagot használtak nemcsak a szín, hanem a plaszticitás miatt. Az 50—50 résznyi tapolcai és poltári agyag homok hozzáadásával a fenti módon előkészítve, kiváló kvalitású masszát adott, mely gipszformába való préselésre is igen alkalmas volt. A gyártásnál felhasznált, jó minőségű kvarcot a miskolci üveggyártól szereztek be. A kvarcot nemcsak a mázakba használták, hanem a masszába is. Később a kályhamasszában a kvarcot, illetve a homokot samottliszttel helyettesítették, melynek, mint soványítóanyag, igen jelentős szerepe volt.²⁵

3. A gyár jegyei

Kőedénygyáraink közül a miskolci ismeryük legkevésbé. Történetét még vázlatosan sem rekonstruálták, tulajdonosai közül Butykayn kívül csak Barkassyt és Mildnert ismerték — a tulajdonosok gyakori változásának okát azonban mindmáig nem tárták fel. Egyesek még azt is kétségbe vonják, hogy a gyár 1841-ben csődbe jutott, amit pedig már Wartha Herman Ottó révén közvetlenül Butykaytól tudott. Érdekes, hogy ezt olyan kutató vonta kétségbe, aki egyébként nemcsak látta, hanem fel is használta a csődper okiratait,²⁶ Butykay gyára azonban — éppen azért, mert 1841-ben csődbe jutott²⁷ — az alapítástól eltelt 10 év múlva félbeszakadt. A gyár 1862-ben leég, ezzel további működése végleg megszűnik. Az 1841-től 1862-ig eltelt, több mint 20 esztendő azonban már nem Butykay, hanem Povovszky János, Barkassy Imre és Mildner Alajos Ferenc nevéhez fűződik, akik néhány évvel egymást követően kerültek a kőedénygyár tulajdonosi pozíciójába.

Érdemes megvizsgálni a gyár jegyének jellegét, struktúráját és különböző tulajdonságait. Kérdés, sikerül-e eddig nem ismert összefüggéseket, vonatkozásokat feltárni, melyek a gyár életét, történetét alakították, befolyásolták. Közismert, hogy a gyári jegyek híven tükrözik a gyár életében és a tulajdonosai személyében végbemenő változásokat. A jegyek alapján nemcsak a készítési hely határozható meg kétségtelen bizonyossággal, hanem sok esetben a készítés ideje is. Ezért foglalkozik a szakirodalom a jegyek alakulásával, változásával és egyéb megjelenési sajátosságaival.

A miskolci kőedény- és porcelángyár jegyei nemcsak tulajdonosként, hanem egy tulajdonos esetében is igen különböző, változó képet mutatnak. A gyár eddigi periodizációjából kitűnik, hogy az 1832-től 1840-ig eltelt nyolc esztendő, vagyis Butykay ideje volt a gyár történetének legváltozatosabb időszaka. Az 1840-től 1845-ig, majd 1845-től 1848-ig terjedő időszakban — amíg a Butykay elleni csődper tartott, s csak ideiglenes tulajdonosai voltak a gyárnak — a bizonytalanság volt jellemző a gyárra. Mildner Alajos Ferenc alatt stabilizálódtak a viszonyok, s a termelési feltételek. Ha az ed-

23. kép. Tál, *plasztikus szőlőleveles díszekkel. Kőedény.*
1890 körül

dig ismert jegytípusokat vizsgáljuk, érdekes következtetést vonhatunk le, pusztán a jegyek típusának egyes időszakokra eső, szám-szerű megoszlásából. Mildner több mint 10 évig, Butykay pedig csak 8 évig, vagy még ennél is rövidebb ideig volt a kőedénygyár tulajdonosa. Ezzel szemben Mildnernek egy-, Butykaynak ötféle, de még ezen belül is variálódó jegytípusa ismeretes napjainkig. Még furcsább a helyzet, ha meggondoljuk, hogy 1840-től 1848-ig, vagyis Povovszky és Barkassy birtoklása idejéből, egyetlen miskolci jegy sem ismeretes. Sok miskolci edény maradt fenn múzeumainkban, magángyűjteményekben, így nem valószínű, hogy a hiány a pusztulás szeszélyével magyarázható.

Alábbiakban azokat az összefüggéseket vizsgáljuk, melyek — szerintünk — az 1840 és 1848 közötti jegyek hiányaival állnak kapcsolatban.

Abból kell kiindulnunk, hogy a Butykay-időszakhoz kapcsolt jegyek egy része nem ebben az időben, hanem később keletkezett. Ha e jegyeket típusok szerint vizsgáljuk, első pillanatra érdekes összefüggéseket konstatálhatunk. Az eltérő kalligrafiájú és méretű MISKOLCZ feliratú jegyek az 1837, 1838 és 1839 évszámokkal együtt olvasható városneves feliratok típusaihoz kapcsolódnak így feltehető, hogy 1837—38 előtt vagy után készültek. Ahhoz azonban, hogy tisztán lássunk az időrendi kérdésben, azt kell alaposan megvizsgálunk, hogy mi okozta a név nélküli, pusztán városnévvel és évszámmal kombinált jegytípus kialakítását. Úgy gondoljuk, e jelenség elválaszthatatlan Butykay helyzetétől. Butykaynak 1841. augusztus 21-én — amikor a törvényszéken csődöt kér maga ellen —, közel 120 000 forint adóssága van. Az összeg nagyságának érzékeltetésére megemlítjük, hogy Fischer Móric 1840-ben mintegy 2000 váltóforint lefizetésével megszerzi Stingl Vincétől a herendi kőedény- és porcelángyárat. Butykay elismert adóssága tehát Stingl Vince adósságának hatvanszorosa. Butykay József csak 1839—40-ben több mint 20 000 forint kölcsönt vett fel Povovszky segítségével. Az 1837-ben felvett adósságainak összege szintén jelentős. A Borsod megye Törvényszékén, mint első fokú csődbíróságon, 1842. április 7-én hozott ítélet szerint Butykay helyzete akkor kezdett rohamosan rosszabbodni, amikor Steiner bécsi bankár, az 1838-as pesti árvíz miatt megvonta a Butykayval társasviszonyban levő Götz és Bähr pesti kereskedők támogatását. Ezzel szemben éppen Butykay vallomásából tudjuk, hogy az 1836-os anyagi helyzetének „kiegyenlítését és tisztában hozását felvállalt Götz és Bähr Pesti Kereskedők önmaguk is zavarban hozatván, azt az 1837-ik évnél tovább nem folytathatták”. E „reá nézve újabb csapás után” kénytelen volt „más kereskedők és jóakarói segedelméhez nyúlni...” E szerint Götz és Bähr kereskedők anyagi helyzetének leromlása nem állt összefüggésben az 1838-as pesti árvízzel. Ha valóban Steiner támogatása tartotta bennük a lelket, ők viszont Butykayt segítették, akkor az anyagi támogatásnak 1837-ben már valóban meg kellett szűnnie. A gyár ugyan Butykayé volt, de felújítási és termelési költségeit a hitelezők jóindulatával sikerült megszereznie. Ezért ekkor készített kőedényeik bélyegében nem nevét, hanem csak a városnevet tüntette fel.

E városneves típus három válfaját ismerjük. Az egyik kis méretű, álló betűs típust mindig évszámokkal látják el, viszont a hasonló méretű és kalligrafiájú, de dőlt betűs típushoz csak esetenként kapcsolódik évszám. Az álló betűs típuson a városnéven és évszámon kívül római betűkkel is találkozhatunk. Jelentésüket mindmáig nem ismerjük, s inkább logikai megfontolásokból, mint konkrét adatokból sejtjük, hogy a készítés hónapjának jelzéseit jelentik.

79 Típuszámot nem jelenthetnek, mert a különböző években készült

darabokon más-más római szám van — viszont típusjelzés esetében még a különböző években készült edényeken is ugyanazzal a számmal kellene találkozunk. Másrészt, típusjelzés esetében — a fennmaradt emléktárgyak alapján is — egytől több százig terjedő számsor töredékeinek kellett volna fennmaradnia, ezzel szemben a római számok nem haladják meg a hónapok számának megfelelő 12-es számot.

A hasonló méretű és kalligrafiájú MISKOLCZ jellegzetes, de dőlt betűtípushoz — mint említettük — csak ritkán kapcsolódik évszám, de így is nyilvánvaló, hogy ezeket az álló betűs típushoz kell kapcsolnunk. Az Iparművészeti Múzeumnak két olyan, e jegy-típust tartalmazó tálja is van,²⁸ melyeken a dőlt betűs MISKOLCZ felirat fölött az 1839-es évszám olvasható. Ebből nyilvánvaló, hogy ezt a típusú jegyet 1839-ben használták.

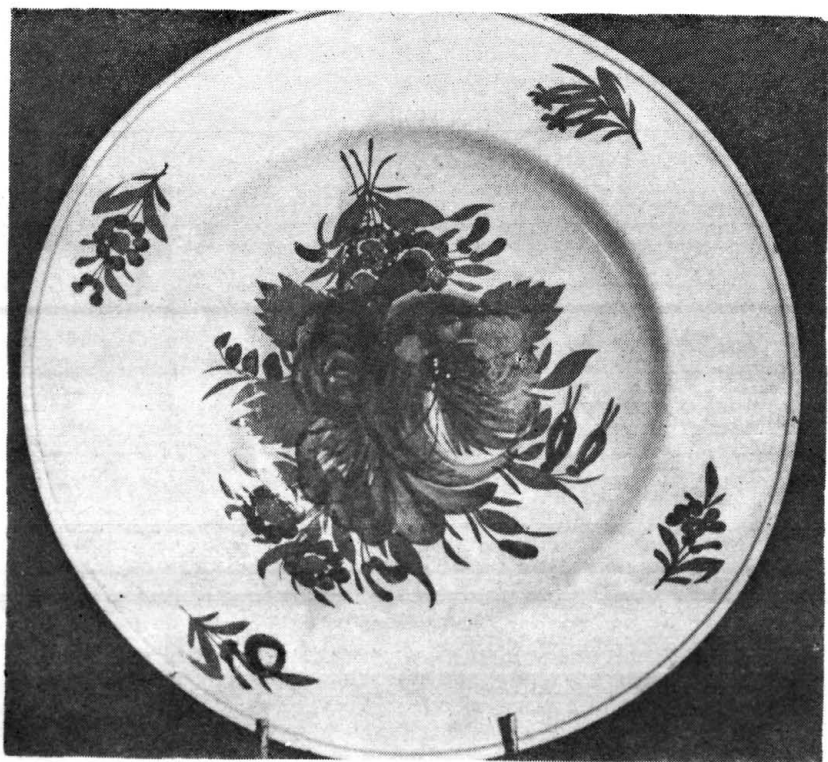
A harmadik MISKOLCZ városneves jegy típusa az álló betűs-höz kapcsolódik, de a betűk mérete majdnem kétszerese ennek. Ezen csak városnév van, sem a készítés éve, sem más jelzés nem található rajta. Ezért használatának ideje csak logikai úton, kizárásos módszerrel tisztázható. Elvben tehetnénk 1837 előttre is, de mivel Butykay 1839-ben eladja üzemét Steiner bécsi bankárosnak, így a nagybetűs MISKOLCZ szövegű jegyet csak 1839 után, 1840—41, esetleg 1842 elején használhatták. A különböző nagyságú betűkkel nyomott városneves jegyek közé illeszkedik a „Butykay Miskoltzon” szövegű is. Ennek használatát korábban, az 1837 előtti időre tettük, azonban számos megfontolásból arra következtethetünk, hogy ezt is 1838 és 1842 között használták. Ez nemcsak abból a valószínű, hogy a Butykay-feliratos jeggyel mutat a legközvetlenebb összefüggést, hanem más körülményből is. A „Butykay Miskoltzon” szövegű jegy egy olyan tálon maradt fenn, melynek plasztikus mintáját — szinte minden változtatás nélkül — a telkibányai tálakon láthatjuk viszont. Az egyik, a miskolcival teljesen azonos tál jegyében egy nagy, benyomott H betű található, ugyanúgy, mint egyik 1838-as készítésű miskolci tálon. Mint már elmondottuk, a H betűben a Telkibányáról 1838 június—júliusában Miskolcra szökött Hüttner József vezetéknevére ismerhetünk. Miután a szőlőmintás tál egyik telkibányai változatán is rajta van a nagy H betű, kétségtelen, hogy ez a tál is Hüttner repertoárjába tartozott. Ő hozhatta magával Csehországból, vagy ő csinálhatta 1835 és 1838 között, Telkibányán. Noha még 1853-ban is találkozhatunk Telkibányán ezzel a szőlőmintás típussal, ennek miskolci változatát mégsem készíthették 1842 után, mert időközben a jegyben olvasható Butykay csődbe került, gyára Povovszkyé lett. Viszont miután mindkét típus Hüttnerhez kapcsolódik, a jegy keletkezésének időpontját nem tehetjük 1838 előttre, hanem csak e két időpont közé. Tovább szűkül a kör, ha megfontoljuk, hogy az 1838-as és 1839-es év jegyei is-

mertek, viszont 1840—41-ből egyetlen kerámiajegyet sem ismerünk. 1840—41-ben és 1843-ban nehezen tekinthető át a gyár helyzete, tulajdonviszonya. Előbb Steiner bécsi bankárosnak adja el Butykay, majd Povovszkynak zálogosítja el anélkül, hogy az előbbtől visszavette volna. Az ügylet legalitása már 1842-ben problematikus, s talán Butykay ezt kendőzvéen hangsúlyozza tulajdonjogát a „Butykay Miskoltzon” szövegű jegyben. Ily módon ezt a jegyet 1841—42-re kell tennünk.

A Butykay feliratú jegyeknek két típusa ismeretes. Egyik „BUTYKAY MISKOLTZON”, a másik pedig egyszerűen csak „BUTTYKAY” feliratú²⁸ A két típus tehát nemcsak abban különbözik egymástól, hogy egyikről hiányzik a városnév, hanem abban is, hogy míg az egyikben egy, a másikon két ty-vel írták Butykay nevét.

Van-e különösebb jelentősége ennek, vagy pusztán véletlennek, elírásnak tulajdonítható a két ty-vel való írás a névben? — Butykay József kőedény- és porcelángyáros, nemesi származású volt. Annak is írják az összes város és vármegyei iratok. 1841-ben, amikor csődbe jut, sokáig kérdéses, hogy Borsod megye vagy az Eperjesen székelő kerületi tábla illetékes-e csődpere felvételére. Bárány Eötvös Ignác, csődje kihirdetésekor kétségbe vonta, mint nemes ember, a megyei törvényszéknek, mint fölötte ítélkező csődbírósnak az illetékességét. Két Butykay-család ismeretes nemesi családjaink közt. Egyik egy, a másik pedig két ty-vel írta a nevét, Butykay József kőedénygyáros és apja, Butykay Sámuel, Miskolc város főfiskálisa, mindig egy ty-t használt neve leírásakor. A nemességszerző Butykay-ós, Buttikai Mihály ugyan két ty-vel írta a nevét 1655-ben, amikor Kottscsak Mártonnal, Derecskei Mártonnal, Szalay Mihályval és Halas Gergellyel együtt, nemességét Miskolcon kihirdették. Butykay Gergely — a nemességszerző fia — Sajószentpéterre került, míg ennek Márton nevű unokája (Mihály fia) 1732-ben Abaújszántón lakik. Butykay József apja, Butykay Sámuel is itt született, de gyermekei, akik közül József — a megyei mérnök és kiváló műgyűjtő a legismertebb — már Miskolcon anyakönyveztetett a reformátusoknál. Ez a család mindig egy ty-vel írta a nevét, talán megkülönböztetésül a Viczmándy-ágtól, mely viszont mindig két ty-t használt neve írásakor. A Viczmándy Butykayak ága ugyancsak észak-magyarországi volt, de sohasem állt összeköttetésben a Miskolcon, ill. Borsod megyében kisebb vagy nagyobb szerepet játszó Butykayakkal.²⁹ Kérdés, hogyan került a két ty-s Butykay név a miskolci kőedényekre — összefüggésbe hozható-e ez a gyár vagy a Butykayak életében bekövetkezett valamilyen eseménnyel, eseményssorral?

81 Elmitettük, hogy Butykay József 1840. szeptember 2-ig a „Miskolci Porcellán és Kőedény gyár” tulajdonosa. Egy ekkor kelt szer-

24. kép. Tál, máz feletti magyaros díszítéssel. Kőedény, 1899 körül

zódás szerint, többé nem Butykay, hanem Povovszky János a gyár „zálogos tulajdonosa”. Így is nevezi magát, mint ez a Pesti Hírlap egyik, 1844. július 14. és 18-i hirdetéséből kiderül. Povovszky azonban csődbe jut, s így 1845. augusztus 29-én átadja összes javait Krandy Lászlónak,³⁰ a gyárat pedig Barkassy Imrének, Barkassy Imre 1849-ig tulajdonosa a porcelángyárnak, ekkor azonban, mint az eddigi tulajdonosok, ő is megbukik. 1851-től a kassai Mildner Alajos Ferencé a kőedénygyár, az ő bélyegét azonban ismerjük, s tudjuk, hogy eltért a Butykay-időszak típusától. Ugyanis a gyár sorsa 1840. szeptember 2-án nem dőlt el véglegesen, mert Povovszky csak, mint „zálogos tulajdonos” jutott a gyár birtokába, mint 1845-ben Barkassy. A gyári jegyben tehát akkor még Butykaynak kellett szerepelnie. Barkassy azonban Miskolcon született, itt éltek szülei, rokonai és részben Bécs és Pest mellett ő is, ha később el is került innen. Ő tehát aligha írhatta két ty-vel a Butykay nevet. Egyébként rokonságban is állt a Butykayakkal, ami szinte teljesen

kizárja, hogy ne ismerte volna a Butykay név írásmódját. Povovszkyra ezek már alig állnak. Mint Miskolcra került görög kereskedő, alig ismerte a Butykay név írásmódját, az ezzel kapcsolatos hazai hagyományokat. Ezek után úgy véljük, hogy a városnév és évszám közül, két ty-s, azaz BUTTYKAY jelzetes edényeknek Povovszky idejében, 1840. szeptember 2. és 1845. augusztus 29-e között kellett készülnie.

A gyár utolsó, ún. Mildner- és Gräfl-korszakából két jegy típusa is fennmaradt. A kettő között nincsen ábrázolási eltérés, pusztán a városnév írásmódja eltérő. Egyiken latin, a másikon pedig gót betűs Miskolc városnév olvasható. A kétfejű sas — mint közhírré vált — a császári privilégium attribútuma. Ezt többek között azok az adatok is bizonyítják, melyek szerint 1842 elején Fischer Móríc herendi porcelángyárosnak is megengedte a helytartótanács, „hogy „czimtábláján, pöcsétjén”, s áruai megjelenésénél cs. k. sast használhasson, s aláírásában e nevezettel „cs. k. kiváltságos porcellángyár” élhessen.”³¹ Tudjuk, hogy az elnevezéssel élt is Fischer Móríc, mint ez az 1843-as iparműkiállítás tárgyjegyzékéből kiderül, azonban a kétfejű sast sem ekkor, sem később — még a Bach-korszakban sem — használta készítményein. Tehát a kétfejű sas pusztán használata is sokatmondó olyan időszakban, amikor még a külsődleges, sztereotíp jegyek — amilyen a kétfejű sas is volt — valamilyen hovatartozást, magatartást fejeznek ki. Azt eddig is tudtuk, hogy a „Miskolcz” feliratos, kétfejű sasos jegyek használatának ideje az 1848—49-es szabadságharc bukása utáni évtized volt, sőt azt is tudjuk meglehetősen pontosan, hogy ekkoriban Mildner Ferenc Alajos volt a miskolci kőedénygyár tulajdonosa. Mildner mellett mindössze 1867-ben szerepel társtulajdonosként felesége, Gräfl Franciska Szerafina. Ők ketten diszponálnak az ápolódának eladott „gyárházon”. Eddig azonban még nem volt nyilvánvaló, hogy Mildner Alajos Ferenc nem egyedül, hanem Gräfl Ferencsel együtt birtokolta a miskolci kőedény- és porcelángyárat. Mildner csak akkor vált a gyár kizárólagos tulajdonosává, amikor Gräfl meghalt, s része feleségére szállt át. Ily módon érthető, ha az 1852-től 1862-ig terjedő tíz év alatt kétféle jegyet alkalmaznak a miskolci edényeken. Egyik a Mildner—Gräfl-korszak produktuma, míg a másik a Gräfl halála utáni esztendőök terméke. A sasos címert csak a szabadság után, vagyis 1852. december 19-e után használták. Miután a címer a gyár működésének végéig megmaradt, pusztán a városnév írásmódjának változásából következtethetünk a gyár életében végbemenő olyan jellegű változásra, mely a jegy megváltozását is eredményezte.

Az 1850-es évek második felében oldódik a szabadságharc közvetlen bukását követő légkör. Megszűnnek az évekig tartó hadbíró-sági ítéletek, s az uralkodóház joviálisabb politikai magatartást

tanúsít a nemzettel szemben. Miskolcon is enyhül a helyzet az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején. 1862-ben folytatják az 1849-ben abbahagyott megyei közgyűlési jegyzőkönyvek vezetését. Ebből nyilvánvaló, hogy a gót betűs városneves jegyzet a latin betűs városneves jegy elé helyezhetjük. A jegy megváltoztatásának okairól közvetlen nincsenek adataink, a társtulajdonos időközbeni halála azonban elegendő indokul szolgálhat a jegyváltozáshoz.

A Butykay—Povovszky—Barkassy—Mildner-féle gyár 1862-ben végleg beszüntette működését. A miskolci kőedények között számos olyan van, melyek magyaros díszítőelemei első pillanatra századvégi keletkezésre utalnak. Ebből is nyilvánvaló, hogy az említett gyáron kívül egy másik, ezektől teljesen függetlenül létesített kerámiagyár is működött Miskolcon, a múlt század végén. Eddigi ismereteink szerint ezt a gyárat Koós Miksa alapította, 1884-ben. Ez a gyár, mely jelenleg nincsen üzemben — olvashatjuk a Miskolczi Napló 1902. ápr. 2-i számában — „a Zsolcai kapunál van, a pénzügyőri biztosság tőzsomszédságában, nem messze a gyalogsági Rudolf lak-tanyától” — míg a másik ellenkező irányban, a diósgyőri úton, a mai úttörőház helyén állt. Koós Miksa, mint kereskedő, 1867-ben tűnik fel Miskolcon, testvérével, Koós Somával együtt nyitották az üveg-, porcelán- és vegyeskereskedési közkereskedési társulzetet.³² Ez az üzlet alakul át 1882-ben porcelánfestődévé — 1884-ben pedig kőedény- és fajanszgyárrá. A magyaros stílus — tehát az 1880-as évek után készült — edényeken háromféle jeggyel találkozunk. Két jegy szövegében egyaránt olvasható a részvénytársaságra való utalás, viszont a harmadik jegyben ez nem fordul elő. A MIS-KOLCZ feliratos, ötágú csillagot magába foglaló jegy kétségtelenül Koós Miksa gyáráé. Tudjuk, hogy a gyár tízévi működése után, 1894-ben alakult át első ízben részvénytársasággá, majd 1899-ben másodszor. Az első részvénytársaság ugyanolyan rövid ideig működött, mint a második. Érthető, ha a gyár jegyeiben a változás kifejeződik. Tudjuk, hogy az első részvénytársaság idejében a gyár megőrizte kontinuitását Koós Miksa üzemével, a kőedény mellett fajanszot is állított elő, míg a második részvénytársaság idejében az üzem csak „kőedénygyártással foglalkozik”, mint ezt a miskolci kereskedelmi és iparkamara 1899. évi jelentésében olvashatjuk (10—12. l.). A két jegy közül az egyikben olvasható: „KŐEDÉNY ÉS AGYAG-ÁRUGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG MISKOLCZON”, a másikon pedig kör alakban: „Kőedénygyár Rt. Steingutfabrik A. G. MIS-KOLCZ”. Tehát míg az első jegyben világosan kifejezésre jut, hogy a gyárban a kőedény mellett más agyagáru is készül, a második, kör alakú bélyegzőben található felirat szerint, akkoriban csak kő-

edény készült Miskolcon. Ebből is kiderül, hogy a hosszúkás alakú bélyeggel ellátott edények az első, a kör alakú jegyet viselő edények pedig a második részvénytársaság idejében készültek.

A Koós-féle kőedénygyáron kívül egy másik kőedénygyárról is tud a miskolci szakirodalom.³³ „E gyár termékei a tataiakhoz hasonlóak, s gyártmányain a város neve mellé Novothny gyártulajdonos neve van beprésselve.” (Mihalik József: A Kassai Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma; Kassa, 1903. 204. l.) Az újabb kutatások, és múzeumaink anyagának áttekintése nem igazolja Mihalik Novothny-féle gyárra vonatkozó feltevését. 1876 és 1903 között elképzelhetetlen a gyár létezése, mert ebben az időben Koós Miklós kívül senki sem foglalkozott Miskolcon porcelánkereskedéssel, porcelánfeldolgozással vagy porcelán-, illetve fajanszgyártással. 1870-ben sem szerepel Novothny nevű iparos Miskolcon, ellenben a kassai iparegyesület tagjai között találkozunk egy Novothny Ferdinánd nevű gyárossal, aki kassai lakos volt 1870-ben. Miskolci kerámiagyárosként való szerepeltetése azonban semmivel sem bizonyítható.

A Göztéglagyár készítményeit is ugyanúgy védjeggyel látták el, mint a korábbi gyárak áruit. A tárgyak legnagyobb részét kézzel festett védjeggyel jelölték meg. A védjegy az avasi templom harangtornyát ábrázolja a dombon, egy fával. A dombvonal alatt egy „M” betű, a Miskolc név kezdőbetűjét jelzi (készült: 1919—1924-ig). Néha a festők neve és betűi is megtalálhatók az edényeken festve vagy karcolva.

Biszterszky és Butykay — a gyár tulajdonosai — miskolci kereskedők voltak. Biszterszky Imre fűszerárus volt és a körmöcbányai kőedénygyár bizománya, majd a kőedénygyárból való kiválása után, ismét kereskedőként szerepel, nemcsak az 1820-as években, az 1830-as évek elején, hanem még a 40-es években, gyártulajdonossága idejében is. Sok mindennel kereskedett, 1838-ban például ő szállítja a városnak a közvilágításhoz szükséges világítóolajat. Úgy hisszük, ezzel meg is adtuk a választ arra a kérdésre, hogy ki volt — legalább az első időben — a kőedények miskolci árusa. Bár 1836-ban már Butykay a kizárólagos tulajdonos és Biszterszkyről — legalábbis a gyárral kapcsolatban — a források nem beszélnek, alig sikerül egyetmást megtudnunk, mégis többször együtt szerepelnek még 1840-ben is. Butykay és Biszterszky valószínűleg közös üzleti ügyel kapcsolatban kerültek egymással kontaktusba. Butykaynak, mint kereskedőnek, később sem volt szüksége arra, hogy Miskolcon lerakatot létesítsen. Furman B. Ferdinánd csak akkor válik a miskolci kőedénygyár bizománosává, amikor a gyár Butykay bukása után átkerül Povovszkyhoz. Butykay kiterjedt kereskedést folytatott már a 20-as évek végén, a 30-as évek elején. Ke-

25. kép. Szószostál, magyaros díszítéssel. Kőedény, 1899 körül

reszkedelmi kapcsolatai a bányavárosoktól Bécsig és még tovább nyúltak. Miután Abaújszántón született és Kassán diákoskodott, érthetően kapcsolatai Észak-Magyarország keleti részeire, sőt az Alföld városaira is kiterjedtek. Már korán, a 30-as évek elején, kapcsolatban állt Friessel és Zeppenzauer Ágostonnal, akik a 40-es évek közepén bécsi gyáruk mellé Pesten is létesítettek szövődét. Hasonlóan intenzív üzleti kapcsolat alakult ki közte és Pseherer Miklós pesti kereskedő között. A velük szembeni fizetésektelensége következtében rendelte el ellene 1836-ban a nádor a szolgabíró útján

a vagyonzárt. 1836-tól kerül üzleti összeköttetésbe Götz és Bähr pesti kereskedőkkel, akik vállalták Butykay kölcsöneinek visszafizetését, ha Butykay áruival — kőedénnyel és porcelánnal — látja el üzletüket. Ez az üzleti összefonódás okozta végül is nemcsak az ő, hanem pesti kereskedőtársainak, Götznek és Bährnek bukását is. Götz és Bähr kereskedők üzletében nagy mennyiségű miskolci kőedény és porcelán halmozódott össze, ugyanúgy, mint Miskolcon, Butykay üzletében, melynek árverés útján történő eladására már 1842 őszén sor kerül. Ezzel szemben a Götz és Bähr kereskedőknél levő miskolci kőedények eladása iránt csak 1846 őszén intézkedik Schiller Károly, Götz és Bähr tömeggondnoka.³⁴ Az árverésen Szloboda Mihály tanácsnok képviseli a csődügyben illetékes pesti törvényezeket.

Egy másik pesti boltban — Bähr Ferencnél — is folyik miskolci kőedények árusítása. Bähr boltjáról váltótörvényszéki ügyiratokból szerezhetünk tudomást. Ezekből, valamint a Váltófeltörvényszék és a Hétszemélyes Tábla ítéleteiből tudjuk, hogy Bähr Ferenc kőedénykereskedő „a Götz és Bähr című kereskedés egyik tulajdonosának, Bähr Keresztélynek öccse, s mint ilyennel és Götz és Bähr pesti kereskedőkkel szemben támasztottak Levinszky A. és Guttmann J. kereskedők váltótörvényszéki keresetét. Ugyanis Bähr Ferenc Wurmudvarban levő kőedényboltját Levinszky és Guttmann J. keresetének helyt adva zárolta a pesti törvényszék, a fellebbezés során azonban kiderült, hogy az üzletből a Götz és Bähr-tömegigényei is kielégítendőek. Miután „Butykay kőedényeket, G. és B. társak számára még 1841 Május 28-ig folyvást szállított”, világos, hogy „a Fr. Bähr című boltban 1840 évi December 18-ig árult Butykay-féle kőedényekhez” való tulajdonjog egyedül és kizárólagosan a Götz és Bähr-tömeget illeti. Ezért a Hétszemélyes Tábla 1842 március 30-án olyan ítéletet hoz, mely szerint Bähr Ferenc boltjában található 4366 Frt 27 korona értékű kőedény árából elrendeli a felperesek 2000 pf-ból álló követelésük kielégítési végrehajtását, a fennmaradó összeget azonban meghagyja az alperesnél, mivelhogy Götz és Bähr kereskedők „már 1839 Július hónapjában Bähr Ferencnek szolgálati fizetése fejében 3108 Ft 19 koronára menő” összeggel tartoznak, továbbá mivel a nevezettnek a törvény értelmében „a bizományi árukra törvényes zálogjoga van.”

A miskolci kőedénygyár készítményeinek árusítását Miskolcon maga a tulajdonos — a magát mindig kereskedőnek és sohasem gyárosnak valló — Butykay végezte. Üzlete a színházzal átellenben, az ún. Gerga-házban állt, mely később, 1850 után a Dursza-örökösöké lett. Csak akkor vált a miskolci árusítás problematikussá, amikor 1842 őszén a Butykay ellen indított csődper következtében az üzletet is elárverezték. Egy évvel később, 1843. június 13-án találkozhattunk az első olyan hirdetéssel, mely szerint „Furman B. Fer-

26. kép. Tál, magyaros díszítéssel. Kőedény, 1900 körül

dinánd egyveleges kereskedésében Miskolczi kőedény nagy mennyiségben kapható”.³⁵ Úgy látszik, Furman B. Ferdinánd Butykay elárverezett üzletének portékáit — köztük a kőedényeket is — megvette, s ezek korlátlan árusítását hirdette 1843 júniusában. Csak augusztus 8-án találkozhatunk „a legújabb gyártásból” kikerült miskolci kőedényekkel. Ezek is csak Furman B. Ferdinándnál találhatók. Ugyancsak ebből a hirdetésből tudjuk, hogy a folyamatos termelés a miskolci kőedénygyárban helyreállt, mert Furman üzlete — a két hónappal ezelőtti hirdetéshez képest — megrendeléseket is felvesz. Miután a gyár „a megbukottnak zavaros pénzügyeibe bonyolódott egyik kezéséhez” Povovszky Jánoshoz került —, nem le-

hetetlen, hogy Furman B. Ferdinánd — az új zálogtulajdonos segítségével jutott Butykay elárverezett üzetének portékáihoz. Ilymódon nemcsak a gyár jutott Butykay volt üzlettársához, hanem üzlete is az ő köréhez. A hirdetés egyébként azt is bizonyítja, hogy az új tulajdonos, Povovszky 1843 július végén, augusztus elején indította el a sokáig veszteglő kőedénygyárban a termelést. A gyár készítményei iránt városszerte megmutatkozó bizalmatlanságot próbálja Furman B. Ferdinánd újabb hirdetésekkel szétoszlatni, amikor nemcsak azt hangsúlyozza, hogy „a legújabb gyártás a legfeszültebb várakozásnak is megfelel”, s hogy természetesen „belőle nagy mennyiségben mindig található a raktárban gyári áron...”³⁶ Még ugyanez év október 24-én jelenik meg a furcsa szövegű, „a miskolczi kőedénygyár” részéről leadott hirdetés is, mely szerint a gyár készítményei „egyedül Furman B. Ferdinándnál gyári áron kaphatók”.³⁷ Nem tudjuk, mi készítette Povovszkyt annak hirdetésben való közzétételére, hogy a gyár készítményei kizárólag csak Furman B. Ferdinándnál kaphatók. 1844 májusában már Furman Frigyes is árulja a „miskolczi Kőedény”-t³⁸ ugyanez év őszén a miskolczi telkibányai és murányi kőedényt is árul üzetében. Úgy látszik tehát, hogy a telkibányai és murányi kőedénygyárak áruikkal Miskolcra is be akartak hatolni. Mihelyt leállt, vagy akadozott a munka a miskolczi kőedénygyárban, azonnal megjelentek készítményeikkel Miskolcon. Valószínűleg tehát már 1843 őszén a folyamatos termelés akadályozása, vagy még inkább a miskolczi gyár maga mögött minőségi kívánni valót hagyó készítményei miatt, a telkibányai és murányi gyár is megpróbál piachoz jutni Miskolcon. Már ekkor, 1843 őszén — alig néhány hónappal a beindulás után — nyilvánvaló, hogy Povovszky nem tud megbirkózni az üzemeltetés következményeivel. Nem véletlen, hogy már 1844. július 12-én kiszivárog „a miskolczi portzellán és kőedény gyár” augusztus 1-i elárverezésének híre.³⁹ Noha csak 1845-ben mondják ki hivatalosan Povovszky János csődjét, Szűcs Sámuel személyében már 1844 őszén kijelölt perügyelője van. Tehát a gyár életében már ekkor megnyilvánuló helyzettel állhat összefüggésben az a körülmény, hogy előbb Furman B. Ferdinánd mellett, majd nemsokára önállóan is, a telkibányai és murányi bizományos, Furman Frigyes a miskolczi kőedények raktárosa. A változást az 1844. december 10-én megjelent hirdetés tükrözi leginkább.

„A beállandó Vásárra a Miskolczi Kő-edény Raktárát azon híres Régéczi vagyis Telkibányai porcellán kőedénnyel meg bővítvén az a gyári áron alólírt árulja... Furman Frigyes.”⁴⁰ 1845-ben a csőd miatt teljesen leáll a termelés a miskolczi kőedénygyárban. Furman Frigyes 1844. okt. 14-én kelt hirdetéséből, így valószínűleg raktárából is, már teljesen hiányzik a miskolczi kőedény.⁴¹ 1845 és 1848 között csak egyszer találkozunk Miskolcon a miskolczi kőedények

árusításával, pedig adatok tanúsítják, hogy — talán 1845 végén, de 1846 elején már egészen biztosan — működik a miskolci kőedénygyár. Barkassy Imre, a gyár ez időbeni tulajdonosa, aki Pesten is megpróbál áruinak depositóriumot állítani, de úgy látszik, nehéz anyagi helyzete miatt nem tud annyi árut előállítani, mely ennek fenntartásához és működéséhez elegendő, ezért egy-két évi sikertelen kísérlet után eláll szándékától, és megelégszik kőedényeinek helybeli árusításával. Bizományosa Sulyán Alajos volt, aki a „Tevénel” című kereskedésében árulta Barkassy kőedényeit. Barkassy kőedényeinek hirdetésével 1847. január 2-án találkozunk első ízben. Noha a miskolci városi tanácson már 1846. jan. 2-án „kiadatni határoztatott” Barkassynak az a bizonyítványa, mely tanúsítja, hogy a „Miskolczi porcellán gyárba folytonosan dolgoznak”, ennek ellenére mégis csak 1846 végén kerülhetett sor az első égetésre, amit bizonyít az is, hogy az 1847. január 2-án kelt hirdetésben úgy emlegetik Barkassy kerámiáit, mint „a Miskolczi Porcellán és Kőedénygyár legújabb készítményei”-t. Ezek — mint olvashatjuk — „jóságok, úgy csínosságok tekintetből nemcsak a gyár virágzó idejébeli, közkedvességű gyártmányaival, de a vidékünkben jelenleg illy nemű gyárak műveivel is méltán versenyezhetnek...” 1848 januárjában Sulyán Alajos egy másik hirdetésében már nincsen említés a miskolci kőedényekről, valószínűleg ekkor már nem folyt égetés Barkassy kőedénygyárában. Tudjuk, hogy Barkassy is Butykay és Povovszky sorsára jutott, ezekhez hasonlóan ő is csődbe jut, illetve hogy a fenyegető csőd elől kitérjen, bíróságilag zároltatja vagyonát. Csak 1854. december 21-én találkozhatunk hirdetéseink közt a „miskolczi kőedény”-ekkel.⁴² Furman Frigyes — Povovszky bizományosa — kapott ismételt jogot a miskolci kőedények árusítására. Ekkoriban Mildner Alajos és a pesti Gräfl Ferenc volt a miskolci kőedénygyár tulajdonosa, így tehát a kőedények árusítását Gräfl végezte, saját pesti üzletében.

Gräfl Ferencel gyakran találkozhatunk, a pesti kereskedelmi és iparkamara levelei közt. Mint Mildner társtulajdonosa, Pesten árulta a miskolci gyár kőedényeit. Még 1856-ban is szerepel, viszont 1867-ben — tíz év múlva — már Mildner Alajosé és feleségéé, Gräfl Franciskáé az a gyárépület, melyet hosszas huzavona után a tanács szegényápolának 1867-ben megvásárolt. Éppen a pesti és miskolci árusítással állhat összefüggésben a miskolci kőedénygyár kétfejű sasos címeres jegye alat olvasható „Miskolcz” városnévnek magyar, ill. németes írásmódja. Ugyanis a német — vagy gót betűs, „Miskolcz” neves jegyű edények az akkor nagyrészt németül beszélő Pesten — Gräfl üzletében — kerülhettek eladásra, míg a latin betűs jeggyel ellátott edényeket közvetlenül Miskolcon, Sulyán Alajos üzletében árusíthatták. Miután ez a Gräfl Ferenczel való társtulajdonlás csak egy ideig — Gräflnek az 1850-es évek közepén bekövetke-

zett haláláig — állt fenn, természetes, hogy a két írásmóddal írt jegytípus kronológiailag is meghatározza a gyár készítményeit.

Az 1880-as években alakult miskolci kőedénygyárat ugyancsak kereskedő, Koós Miksa alapította. Koós-cégre vonatkozó első bejegyzéssel 1876. március 28-án találkozhatunk. Eszerint a bejegyzést a miskolci törvényszék eszközölte Koós Soma és Koós Miksa kérésére. Az ekkor alakult bolt „üveg, porcellán és vegyes kereskedési közkereseti társ üzlet volt. A vállalat kezdődött 1876. március 21-én, s a bejegyzés szerint „mindkét beltag a társzégbejegyzés és képviselőtére egyformán jogosult”.⁴³ 1880. március 8-án, újabb bejegyzés történik a miskolci törvényszéken. „Koós Soma nejének, szül. Resofszky Vilmának 10 000, azaz tízezer forint saját szerzeményű vagyona, azaz 10 000 frt. hitbére és 6000 azaz hatezer frt. női hozománya bejegyeztetik.” Az üzlet 1884-ben alakult át kőedény- és fajanszgyárrá. Mint ilyen működött 1894. január 21-ig, mikor is az alakuló közgyűlésen elfogadott alapszabályok szerint átalakult részvénytársasággá. Az rt. célja: „kőedény, porcellán és egyéb ipari cikkek gyártása és értékesítése”. Alaptőkéje 130 000 Frt., mely 1300 db, egyenként 100 frt., vagyis 200 koronás névértékű, bemutatóra szóló, folyószámmal ellátott, egyenként megoszthatatlan, teljesen befizetett, illetve befizetendő részvényekből áll. A cég neve: Miskolczi Agyagipari Részvénytársaság, németül: Miskolczer Keramische Industrie Actiengesellschaft.⁴⁴ Az értékesítést tehát maga a részvénytársaság végezte. Lényegében ugyanez uralkodott a második részvénytársaság idejében is.

Bevezető

1. Pap János: Az agyagipar technológiája. Bp., 1906. 32. l.
2. Uo. 36. l.
3. Tarczy Lajos: Természettan. Pápa, 1838. I. 57. l.
4. Magyar Üveg- és Agyagújság, 1907. nov 15.

I. A miskolci kerámia történeti előzményei

1. Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara. Miskolc, 1885. 3. l.
2. Uo. 4. l.
3. Magyar Kurir, 1831. nov. 18. 335—336. l.
4. Kereskedési Szemléletek, 1832.
5. Szendrei János: Miskolcz város története, IV. 733—34. l.
6. Adatok a regéczi porcelángyártás történetéhez. Művészettörténeti Tanulmányok, 1954—55. 109—152. l.
7. Porcelán- és kőedénygyártás Miskolcon a reformkorban. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, VI. (1966) 239—257. l.
8. Leszih Andor: Egy kis kérelem a miskolci fajánsz-edények dolgában. Miskolci Napló, 1905. okt. 15.
9. Szendrei János: Miskolcz város története, IV. 734. l.
10. Borsod megyei Lapok, 1896. május 1. — 1896. aug. 28. — 1898. március 15. — 1898. szept. 15., 16. és 23. — Uo. 1898. szept. 30. — okt. 14., 18. — 1899. nov. 21., 29. — 1902. ápr. 2. — 1900. máj. 3. — július 14.
11. Borsod megyei Lapok, 1895. V. 31. — Uo. 1896. márc. 10., ápr. 21.
12. 1833. IV. 1. — Miskolcz város tört., IV. 733—34. l.
13. Leszih Andor: A borsodi cserép. Termés, I. (1937) 4—6. l. Kézirata megvan a Herman Ottó Múzeum adattárában. 73. 676. 24.
14. A két szöveg: Jelenkor: „Miskolczon Buttykay és Biszterszky urak egy kő- s porcellán-edény gyárt állítottak legközelebb, s készítőnyeiket jeles jószágú és szépségűeknek írják az onnani levelek.” — Honművész: „Miskolczon Buttykay és Bisztersky urak cserép és porcellán edényfabrikát állítanak, melynek készítményeit különös szépségűeknek, s jószágúaknak mondják.”
15. 1832. május 2-án.
16. Miskolci ev. egyhk. Lelkészi Hivatal Lt. Egyházgyűlési jkv.-ek. 1821—1844., pag. 768, 492. — MÁL. Borsod m. kgyjk. 1835/1263.

17. A MÁL. Miskolc város kgyjk. 1838/10. — 1838-ban választották 4. tanácsosnak.
18. Uo. Halálozási anyakönyvek.
19. MÁL. Miskolc város tanácsülési jkv. 1842/263. — Molnár i. m.
20. Megay Géza hagyatéka. Miskolc, Herman Ottó Múzeum adattára.
21. Butykay József kőedénygyárossal, kereskedővel többször találkoznak Zemplén m. közgyűlési jegyzőkönyveiben. 1841/192. sz. pag. 658.
22. MÁL., Borsod m. kgyjkv. 1841/3445.
23. MÁL. Miskolc város kgyjkv. 1827/166.
24. Uo. 1827/202.
25. Uo. 1826/51.
26. Ref. Lelkészi Hivatal, Miskolc. Házassultak anyakönyve. 1811—1846. 1825. máj. 2., pag. 168.
„Ano 1825. Mensis Május 2. NS, Nztes Butykay József úr, Szánton lakos Nztes Butykay Sámuel úr fia, mint Kereszt Levele mutatja Reftus, el jegyezvén magának feleségül ezen betsületes Tanuk Tek. Butykay Sámuel fő Fiscalis Kastffy János, Hackenberger urak előtt, Miskoltzi Fő Bíró Nztes Vlő Szalay Antal úr hajadon Leányát Eresbetet, a törvényes háromszori ki hirdetés után egybe köttetek Szathmáry József Predikátor által.”
27. MÁL. Miskolc város közgyűlési jkv. 1826/283.
28. Uo. 1827/494, 600.
29. Uo. 1826/51, 419, 472.
30. Uo. 1830/285.
31. Uo. 1830/268.
32. V. ö. 12. jegyzettel.
33. Benda József helyett új tanítóról kell gondoskodnia a miskolci ev. egyházközségnek. Ezért „megkérték mind a tisztes prédikátor urak, hogy kiterjedett esmeretségek mellett a Lőtsel, Késmárki és Eperjesi prédikátor és tanító urakkal írásban egy alkalmas Individuum eránt — a ki idővel Czipszer és Sennovitz urak Institutumai nyomdokait követhetnék — tudakozódnának NS Biszterszky Imre Curator Ur ajánlotta magát, hogy Czipszer és Schmidt uraknak ez eránt írni és tudakozódni fog.” — Miskolc. Ev. Egyházközség Lt. Curatori Hiv. pag. 499.

II. A gyár fejlődése, alakulása

1. Miskolci Napló, 1912. jún. 9.
2. A Butykay-féle miskolci kőedénygyár történetéhez. Reggeli Hírlap (Miskolc), 1922. dec. 24.
A Borsod megyei kőedénygyárak történetéről, produktumairól. Feljegyzések.
Megay Géza-anyag, 1963. 62. lap; 6 fotó, 19 rajz, 2 neg.
Miskolci Herman Ottó Múzeum adattára, 69. 5. 51.
3. Pesti Hírlap, 1842. febr. 3. (114) 80—81. 1.
4. Jelenkor, 1832. máj. 2.
5. Miskolczi Értesítő, 1852. okt. 14.
6. MÁL. Miskolc város kgyjkv. 1834/283. pag. 134.
„1834-ik Esztendőbeli Szt. György Hava 4-én P. Miskolcz Városa részéről tartott Tanács Gyűlés Jegyző Könyvének folytatása. Tanácsnokok Ács János és Dudok József urak helybeli lakos Horváth György és Jakab Ferentz által a Helybéli Porcellán Gyárnak kemenczéje felett való üregbe berakott fának lett meggyulladására eránt Elnök Ts Fő Bíró Urnál lett panasza folytában lett ki küldetésekhez

képest, a mondott Gyárnak megvizsgálásáról, s az Gyárnál támadható Tűznek mi módon lehető sikeres meg akadályozása tekintetiben tett Javallatainak a Gyár Felvigyázója által lett elfogadásáról tudósítást tévén; —

Mi után a fel Olvasott Tudósítás Szerént a Gyárnál támadható Gyuladásnak minél előbb való meg oltására tett Javallatoknak elfogadásával s már egy részbe lett teljesítésével is foganatos Intézetek tettek s adófizető Lakossaink Javai bátorságba helyeztetek volna a Gyárnak (!) fel nem áthatása éránt fen foroghatott Kérdés elenyészteven, a tett Tudósítás tudomásul vétetik, egyéb éránt Szakaszbeli s ki küldve volt a Tanácsnok Urnak meg hagyattatik, hogy arra, ha vallyon a Tudósításbani a támadható Gyuladás előlthatására s annak meg akadályoztatására lett Javallatok foganatosíttatnak e? Szorgosan s szorgalmasan fel vigyázzon a ne talán tapasztalando s Gyuladást okozható leg kisebb Rendetlenségről is azonnal tegyen tudósítást.

7. Uo. 1835/475.
8. Molnár ism. 25. 1. 5. sz. jegyzet!
9. Ev. Lelkészi Hivatal, Miskolc. Egyházülési jkv. 1821—1844-ig terjedő kötet, pag. 568. — Ugyanakkor a megyei közgyűlési jkv. több hitelezővel kapcsolatban még, mint a „Miskolczi Ekklesia Curátora”-ként emlegeti. MÁL. Borsod m. kgyjkv. 1835/1263.
10. Pesti Hírlap. 1845. március 8. sz. — „8-án Jelent meg a Pesti Hírlapban egy cikkecske a miskolci porcellán gyárról, mit én írtam” — olvashatjuk Szücs Miklós naplójában. Herman Ottó Múzeum adattára.
11. MÁL. Miskolc város kgyjk. 1838/445, 446, 705, 767, 1298, — 1839/132, 378. 1840/202.
12. Molnár i. m. 242. 1.
13. Uo. 242. 1.
14. MÁL. Borsod m. kgykj. 1842/1994.
1835-ik év végén fizetésbeli tehetetlenségét felfedezvén, tőlök tanácsot és segélyt kértt, — 'ennek folytában Göcz Bálint az 1836-ik elején Miskolczon Butykaynál megjelent, Kereskedési könyveit megvizsgálván 'és rendbe szedvén, a' könyv-vitel által vételével, 's a' Butykay József követelési' és tartozási egybehasonlítása után által látta, hogy ez, hitelezőinek 100-tól legfellyebb 40-et ajánlhat; miután azonban a Csökkenést megértett némelly hitelezők fel mondott tőkéi — a Göcz és Bahr portékájok árával kifizettettek, némelly részben borokkal, némely részben követelési adósságokkal fedeztetett Göcz és Bahr kereskedők különös egység mellett, a Butykay József adósságának kielégítését 100-tól 25, fizetés mellett elfogadák, azomban a hitelezők panasza és kifakadása elkerülése tekintetébül, úgy mint lehetett vélők egyeztek.”
15. Uo. 1842/1994.
16. Föv. Lt. Pesti Törvényszéki jkv. 1840/618, jan. 28. és 1840/3657. máj. 29.
17. MÁL. Borsod m. kgyjk. 1842/1994.
18. Magyar Hírlap, 1850. febr. 26. (370. 1.)
19. Értesítő, 1841. 76. sz.
20. „Butykay József Kereskedő tartozási és követeli állapotának fel fedezésével, mint értékében megbukott ön maga ellen a' csődöt megnyitani kéri.” MÁL. Borsod m. Lt. Kgyjk. 1841/3354.
21. Szücs Miklós naplója, II. köt., 22. 1. Herman Ottó Múzeum Adattára.
22. „Butykay Jósev volt kereskedő ellen be táblázást kérő több rendbeli

folyamodók be nyújtott kötelező Levelüket fel olvasatni kéri.”
Uo. 1841/3355—3364.

Uo. 1841/3365—3385.

23. „Butykay József Miskolczi Kereskedő kereskedői rendszeres Könyvére hivatkozva követelési és tartozási állását környülállásosan elő adván, maga ellen a' Csődöt kinyitattatni kérvén, ellen a' Csőd a' Törvény értelmében kinyitattik, minden ingó és ingatlan Javai Bírói zár alá vettetni, s követelése és tartozási állapotának hit alatt leendő le-tételére határ nap szabatik s a' Hitelezők által ideiglenes tömeg-gondnok és felügyelő választani rendeltetik.”
Uo. 1841/3445.

24. Értesítő, 1841. 77. sz.

25. MÁL. Borsod m. lt. 1841/3445 pag. 1196—1203.

26. Butykay József meg bukott Kereskedő mindennemű Javainak Bírói zár alá tett vételéről úgy a' Hitelezők által ideiglenes Tömeggondnok Gáspár Imrének és Perügylőnek tisztí Al Ügyész Szücs Jánosnak el-választásokról Jelentés tétetvén, az elválasztott gondnok és Per-ügylő kinevezetnek s befolyásokkal Butykay József mindennemű javai öszve iratni rendeltetnek.
Uo. 1841/3447

27. Butykay József Hitelezők részéről indítandó Csődületi Perben a' Hi-telezőket öszve hívó végzés az egész Megyébe köz hírré tétetni an-nak külföldre, jelesen Bétsbe és országszerte leendő köz hírré tétele végett az illető Fő Kormány Székek megkerestetni rendel-tetnek.
Uo. 1841/3448

28. Uo. 1841/3449

29. Butykay József megbukott Kereskedőnek Porcellán gyára és lakó há-zainak Povovszky János és Dominkovics Erzsébet által zálogba mi-ként lett bízása felől beadott tudósítás még bővebb tárgyalás végett vissza adatik.
Uo. 1841/3500

30. Butykay József meg bukott Kereskedő Követelési és tartozási álla-potjának felfedezésére a meg állapítottatott Hit formája szerint a hi-tet le tette.
Uo. 1841/3797, 1841/3798, pag. 1360.

31. Butykay József meg bukott Kereskedő megbukása okait írásba fog-lalva be mutatja.

32. Butykay József Hitelezői és Povovszky János között a' Miskolczi Porcellán és kő edény gyár tulajdonossága eránt fen forgó kérdés-nek miben léte eránt tudósítás tétetik.
Uo. 1841/3802

Butykay József megbukott Kereskedő tartására rendezendő pénz meny-nyisége eránt a' hátra levő tudósítás be adása sürgettetik.
Uo. 1841/3803

Butykay József megbukott Kereskedő tartása bére, úgy a Csődtömeg-hez tartozó vagyonok öszve írás, valamint némelly vagyonok meny-nyiben lesz eladása tekintetében tudósítás tétetik.
Uo. 1841/4480

33. Butykay Csődtömege ellen többrendbeli keresetek benyújtatnak.
Uo. 1841/4482

34. Butykay József Csődtömege ellen keresetet formáló 75 Feliknek be-adott kereset Levelekben előterjesztett Követeléseik eránt fen forgó észrevételeiket magában foglaló első feleletét Szücs János Perügylő két példányban benyújtja.
Uo. 1842/416—491.

35. MÁL. Borsod m. lt. Kgyjkv. 1842/746—95, 1842/1764—1792.
36. Uo. 1842/1807, 1842/1838, 1849, 1850, 1842/1994
37. Butykay József Csődtömege ellen követeléseket formált Hitelezők megítélt keresete osztályozását és egyenkénti sorozását Szücs János Per Ügyelő benyújtotta.
Uo. 1842/2362—1842/2362, 1842/2537—2543
38. Butykay József Csődtömegét érdeklő (június 30.) be adott Javak ösz. szeírása a Tömeggondnok által is alá íratni, s az árverés útján el adott vagyonok árverési jegyzéke be adatni, s a' Tömeghez csatolt Miskolczi Porcellán és Kőedény gyár megbecsültetni rendeltetnek.
Uo. 1842/2884
39. Butykay József Hitelezői Választmánya (június 30) a' Tömeghez tartozó Miskolczi Kő és Porcellán edény gyárnak árverésútján el adására rendelt határnapok országsszerte köz hírré leendő tételét ki esz. közzöletni kéri.
Uo. 1842/2885.
Butykay József Csődjének ki hirdetése nyomtatásáért járó díj be vétetni parancsoltatik.
Uo. 1842/2887.
40. Butykay József Hitelezőinek választmánya a' Tömeggondnok Gáspár Imre által készített s megvizsgált Számadását be nyújtván, az Osz. tályozat és sorozat eránti Ítélet hozás tekinteteiből az Osztoknak olvasása elkezdett.
41. Uo. 1842/3977.
42. Butykay József Csőd Perügyelője Szücs János a' Tömeghez tartozó még be nem szedett adósságok eránt tett lépései felől szolló tudósí. tását be adja.
43. Uo. 1842/3981.
Butykay J. megbukott Miskolczi Kereskedő Csőd Perében részint a keresetek valósága és minemúsége, részint az Oszályzat eránt hozott Ítéleteket 17 rendbeli Hitelezők feljebb híván (!), ezen tárgyalásban Ítélet hozattatik.
Uo. 1842/4071—4087.
Butykay J. Csőd perben határ nap kinyomásaért járuló dijjról költ nyugtatvány ő Felségének felküldetik.
Uo. 1842/4961.
44. Butykay József Csődületi Perügyelője a' Göcz és Bähr Csődtömeg gondnokának úgy az Egri Alapítványi Pénztárnak gondnokának és Glancz János Hitelezőknek a' Butykay József ellen lefolyt Pernek feljebb viteli folyamodására a maga észrevételeit beadja.
Uo. 1842/4186, 4187, 4188, 4189.
45. MÁL. Borsod m. 1846/4575.
46. Föv. Lt. Pesti Törvényszéki jkv. 1841/3638.
47. Uo. Pesti Törvényszéki jkv. 1841/11.708.
48. MÁL. Borsod megye kgyjk. 1842/2884.
49. Uo. 1842/949.
50. A' Főméltóságú királyi Főtörvényszékeken úgymint Főméret. Hétsze- mélyes Táblán és a Tek. Kir. Váltó Feltörvényszéken 1844 ben váltó és csődület ügyekben hozott bírói Határozatok.
Trattner és Károlyi 25—26.1. Oszk. 24010.
51. MÁL. Borsod m. kgyjk. 1846/4575.
52. MÁL. Borsod m. ügyjk. 1842/1994, pag. 5836591.1.
53. Szücs Sámuel, Az ügyvédi karról és ügyvédi oklevéllel bírt elhun- tainkról. Borsodmegyei Lapok, 1887. III. 18.
54. MÁL. Miskolc város lt. 1835/108.
55. MÁL. Borsodmegyei Kgyjkv. 1841/3447 (aug. 23.).

56. Molnár L. i. t. 242. 1.

57. Uo. 242. 1. Molnár ezeket írja:

Provászký (sic) János kihallgatása során előadja, hogy hitelezők és közte egyezség nem jött létre. Ezzel kapcsolatban kerül szóba, hogy 1840. Szt. Mihály hó 2-én kelt szerződés szerint Provászkýnak „...nem valóságos zálog gyanánt adatott által a gyár...” hanem egyedül biztosításra szolgáló speciális hypotheca gyanánt kötötte le, amit most a csődtömeghez kíván csatolni. — Provászký ez ellen tiltakozik — állítja (Borsod Megye közgy. Ikv. 1841/3802 sz.-ra hivatkozva) Molnár, majd így folytatja. Sajnos az ügynek további folytatását nem ismerjük, mert az egész idevonatkozó iratcsomó hiányzik a miskolczi levéltárból.

58. Uo. 242. 1.

59. P. H. 1844. júl 1418.

A miskolczi porcellán- és kőedény-gyár
árverése f. évi augusztus 1so napjára levén kitűzve;
az árverésre a venni szándékozók meghívotnak

Povovszky János
a fent említett gyár zálogos
tulajdonosa által.

60. MÁL. Borsod vm. lf. 1844/4270.

61. P. H. 1844. dec. 5/833 1/

62. Szücs Sámuel naplói V. köt. 17. 1. Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolcz.

63. Uo. V. 37.

64. Pesti Hírlap, 1844. dec. 5/833. 1./

65. Szücs Sámuel naplói V. köt. 44—45. 1. Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolcz.

66. Szücs Sámuel: Az ügyvédi karról és ügyvédi oklevéllel bírt elhunytainkról. Borsodmegyei lapok. 1887. III. 15.

67. Szücs Miklós naplója. II. 31. 1. Miskolczi Herman Ottó Múzeum Adattára.

68. Föv. Lt. Pesti tvszki jkv. 1843 I. 29/1247.

69. Uo. 1845/14.192, aug. 29., 1845/14.711. szept. 10; 1845/14.826, szept. 10. 1845/16.145. szept. 30; 1845/16.791. okt. 13. stb.

70. Uo. 1846 I/1362. febr. 6.

71. Uo. 1846 I/1443. febr. 9.

72. Uo. 1846 II/12.268. szept. 20.

73. Szücs Sámuel — apja ugyancsak Szücs Számuel volt † 1844. III. 6. Id. Szücs Sámuel táblabíró kétszer nősült. Első felesége. Szathmáry Zsuzsanna halála után 1826. április 22-én elvette Barkassy Klárát, aki 1859. októ 8-án halt meg. Id. Szücs Sámuel Barkassy Imre apjánál, id. Barkassy Imrénél volt „törvénygyakorlaton”, mint ezt Szücs Sámuel naplójába is feljegyzí „1865. Január 19 temettetett néhai Barkassy Imre Borsod m. főügyész úr özvegye, Csabai Dókus Klára úrhölgy, 88 éves korában. Boldogult e. atyám az elhunynak férjénél volt törvény gyakorlaton”. Szücs S. naplója VIII/68. E kapcsolatok ügyhíszem megbízhatóan illusztrálják a Szücsök és a Barkassyak kapcsolatát.

74. MÁL. Miskolcz város kgyjk. 1846/3.

75. Relationes a. n. 13783.

76. Föv. Lt. Pesti Törvényszéki jkv. 1846 II/16408 nov. 30.

77. MÁL. Borsod m. közgyjk. 1845/3495.

78. Uo. Borsod m. közgyjk. 1841/3359.

79. Szücs Sámuel naplója, V. köt. pag. 51.

80. Szücs Sámuel: Borsodmegye és Miskolcz, a m. t. Académia, Kiskaludý

- és Petőfi társulatok irányában. Borsodmegyei lapok, 1885. III. 31. — „Barkassy Imre, született Miskolczon, egykor udvari agens volt Bécsben, később budapesti lakos”.
81. Molnár L. im. 247—48. l.
 82. Magyarország általános statisztikája. Magyar Föld, 1846. IV. füzet 2. l.
 83. P. H. 1845. júl. 29.
 84. Szűcs Sámuel naplója, V/41. l.
 85. Miskolczi Értesítő, 1847. jan. 2.
 86. MÁL. Morsod m. kgyjk. 1849/874.
 87. Szűcs Sámuel naplója, II. 31. l.
 88. Szendrei János: Miskolcz m. kir. város tört. IV. 734. l.
 89. Fényes Elek: Magyarország leírása, Pest, 1851. III. IV. 94. l.
 90. Jahres-Bericht des Pest-ofner Handels und Gewebekammer, Pest, 1852, pag. 109. Steingutfabrik im Miskolcz, Borsoder komitat, diese bestand Seit 1832, stellte jedoch später ihrem Betrieb ein, um verflossenen Jahre, übernahm sie der paster Handelsmann Franz Gräfl in Gesellschaft des. A Möldner, welche num eifrig bemüht sind, sie wieder in Gang, und Aufschwund zu bringen, zu welchem Zweiche sie ein Mühlwerke an dem dortigen Kanale erbauten und bereits 14 Arbeiter beschäftigen. Nach muthmasslicher Berechnung wird, diese Fabrik Jährlich bei 150 Führen Thonerde von dem nahe liegenden Badeorte Tapolcza und 600 Klafter Brennholz, aus den Kameral — Waldungen benöthigen — der Absatz wird sich von der Hand auf Miskolcz selbs und die Umgebung beschränken dürfte aber auch hier von sie erzeuger ihrem Fabrikate Amerkenkung zu verschaffen beflissen sein werden einen ausgedehnten Mark finden.
 91. Bericht der Pest-ofner Handels- und gewebekammer über den Zustand des Handels und der Industrie um Jahre 1853, Pest, 1854, 147—148.
 92. Mihalik Sándor szíves közlése.
 93. Bericht der Pest-ofner Handels- und Gewebekammer über den Zustand des Handels und der Industrie im Jahre 1853 Pest, 1854, pag. 147—148.
 94. Kubinyi—Vahot: Magyarország és Erdély képekben. II. köt. 114. l. Dalnoki Barna, Kis Gábor és Vahot Imre: Miskolcz és Diósgyőr c. leírásban.
 95. Fényes Elek: Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Pest, 1857. 262. l.
 96. Magyar Hírlap, 1850. ápr. 21. (606. l.)
Boltváltozási jelentés
Graefl Ferencz
porcellán- és kőedény kereskedő
jelenti, hogy a kishidutcai „Vadászkürttel” szembeni porcellán és kőedénygyárát áthelyezte a Servita-
térre, uriutcza elejéni Müllerházba.
Ajánlja válogatott bécsi és csehországi
porcellán és kőedényt stb.”
 97. Főv. Lt. 28/1 Pesti Törvényszéki jkv. 1850.
 98. Szendrei im. IV. 734. l.
 99. Borsod, 1883. nov. 14.
 100. Szűcs Sámuel napló, VII. 181. l. Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolc.
 101. Miskolczi Értesítő, 1863. 50. sz.
 102. Molnár László: Porcelán és kőedénygyártás Miskolcon a reformkorban. Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI. (1966) 239. l.

103. Magyar Üveg- és Agyagújság, 1904. okt. 15.
104. Leszih Andor: Egy kis kérelem a miskolczi fajanszedények dolgában. Miskolczi Napló, 1905. okt. 15.
105. Leszih A.: Dr. Szendrei János előadása. Miskolczi Napló, 1905. nov. 14.
106. Jelenkor, 1832. máj. 2.
107. Központi Értesítő. 1876. (I. félév, máj. 4./21. sz.)
108. Uo. 1880 (I. félév. márc. 18./20. sz. v. ö. 41. sz.-al!)
109. Uo.
110. Borsodmegyei Lapok, 1882, szept. 30.
111. Borsodmegyei Lapok, 1884. július 18.
112. A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése 1883. évről, Miskolc, 1884. 51. l.
113. Borsodmegyei Lapok, 1886. július 6. — Uo. 1891. február 24. — december 29. —
114. 1891. III. 20. 19—20. o.
115. Iparügyek, 1891. II. 15. — Petrik Lajos: A budapesti agyagipari kiállításról. Technológiai Lapok, 1891. jún. 30 (101. l.)
116. Uo.
117. A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara. 1890. évi jelentése. 34—35. l.
118. Közp. Ért. 1889. (2 félév, jan. 6.)
119. Uo. 1890. (I. félév, jan. 26. 8. sz.)
120. Pap János: Az agyagipar az ezredéves orsz. kiállításon, Ungvár, 1897. 20. l. —
121. Iparügyek, 1894. márc. 15. 180. l. —
122. Magyar Ipar, 1894. dec. 31.
123. Pap J. i. m. 12. l.
124. A miskolczi kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1898. évi közgazd. viszonyokról. 12. l.
125. Borsodmegyei Lapok. 1899. nov. 21.
126. A miskolczi kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1899. évi közgazd. viszonyokról. Miskolc, 1900, 11—12. l.
127. A miskolczi ker. és iparkamara... jelentése az 1900 évi közgazd. viszonyokról. 1901, 33. l.
128. Szabadság, 1900. júl. 14; A 9. fejezetet Tury József adatai alapján írtam.

III. A miskolci gyár termelése

1. Természettan az alkalmazott mathesisssel egyesülve. A haladás jelen lépcsője szerint nyilvános tanításra szánt, mint magányos tanulásra kézikönyvül dolgozta Tarczy Lajos, magyar t. t. lev. tag. 's a' pápai ref. főiskolában természettan 's természetrajz professzora. I. köt. ... Pápán, a' ref. főiskola betűivel, Szilárdy Károly által 1838. n8r. 56. l.
2. Pap János: Az agyagipar az ezredéves orsz. kiállításon. Ungvár, 1897. 20 l.
3. Iparművészeti Múzeum, Ltsz. 21.865.
4. Borsod Megyei Tanács VB. Lt. Borsod megye kgyjk. 1841/3445.
5. Pesti Hírlap, 1843. III. 16, 177. l.
6. Szendrei: Miskolc város tört. IV. 733. l.
7. Miskolc Városi Tanács VB. Lt. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek, 1839/68.
8. Uo. 1839/68.

9. Mihalik Sándor: Adatok a regézi porcelángyártás történetéhez. Művészettörténeti Tanulmányok, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat. Bp. 1957. 124. l.
10. IV. 89 l.
11. Molnár: i. m. 240. l.
12. Uo. 244—45. l.
13. Jelenkor, 1832. máj. 2.
14. Pesti Hírlap, 1842. febr. 3. (80—81. l.)
15. Borsod Megyei Tanács VB. Lt. Miskolcz város tanácsulési jkv. 1839/932.
16. Uo. Borsodmegyei kgyjk. 1841/3445.
17. Katona Imre: S-betűs herendi porcelánok a Bakonyi és Iparművészeti Múzeumban. A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei V. kötet (1966) 247—258. — Katona I.: A herendi gyár máz- és masszakísérletei az 1840-es évek elején. Építőanyag, 1966. nov. (11. sz.) 432—435. l. —
Katona: A herendi porcelángyártás előzményei és kezdetei. Művészettörténeti Értesítő, 1968. (1—2. sz.) 85—94 l.
18. Wartha Vince: Az agyagipar technológiája, Bp. 1892, 138—139. l.
19. 1846. I. 9.
20. Szendrei: IV. 734. l.
21. Értesítő, 1837. 14. A.
22. Az ausztriai birodalom statisztikája földrajzi leírása Pest, 1857. 262. l.
23. Uo. 281. l.
24. Pap: Az agyagipar ... 14. l.
25. Tury József kerámikus (Amerika, Metuchen) szíves írásos tájékoztatása alapján.
26. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VI. 1966. 239—263. l.
27. Borsod megyei Tanács VB. Lt. Megyei Közgy. jkv. 1841/3445.
28. Iparművészeti Múzeum, Kerámia oszt. Ltsz. 53.487, 1714.
29. Viczmándi és Butykay Viczmándy Tamás: Az én őseim. Bp. 1930. — Czobor Alfréd, Turul, 1931 (45. köt.) 101. l.
30. Szücs Sámuel Naplói, V. köt. 44—45. l.
31. Világ, 1842. febr. 19.
32. Központi Értesítő, 1876. május 4.
33. Szendrei im. IV. 734.
34. Miskolczi Értesítő, 1843, jún. 13.
35. Miskolczi Értesítő, 1843. aug. 8. 32. sz.
36. Uo. 1843, szept. 5. 56. sz.
37. Uo. 1843. okt. 24.
38. Uo. 1844. májs. 21.
39. Uo. 1844. júl. 12. 28. sz.
40. Uo. 1844. dec. 10.
41. Uo. 1845. okt. 14.
42. Megyei Közlemények, 1854. dec. 21.
43. Központi Értesítő, 1876. máj. 4. 21. sz.
44. Uo. 1894. febr. 22.

MISKOLCER STEINGUTFABRIKEN (Auszug)

Die Miskolczer Steingutfabrik war eine der Fabriken, die am Anfang des XIX. Jahrhunderts gegründet wurden. Ihre Geschichte war bis zur jüngsten Zeit kaum bekannt, obwohl sie ein bedeutendes Gebiet des Landes mit Steingut versorgt hatte.

Die Fabrik wird 1832 zuerst erwähnt. Wie aus damaligen Urkunden hervorgeht, waren ihre Begründer Imre Biszterszky und József Butykay. Auf den Produkten der Fabrik ist jedoch nur der Name Butykay zu finden. Laut einer Mitteilung im „Jelenkor“ (Gegenwart) vom 2. Mai 1832 hatte die Miskolczer Fabrik 4 Brennöfen und war von ihrer Gründung an eine der grössten Steingutfabriken. Die Fabrik stand schon 1832 vor dem Ruin und konnte nur durch die finanzielle Unterstützung seitens der Pester Kaufleute Götz und Bähr vor der Pleite gerettet werden. Beide wurden vom Wiener Bankier Steiner unterstützt, und so gelangte auch österreichisches Kapital in Butykays Unternehmen.

Nach dem Pester Hochwasser von 1838 zogen die Wiener Banken ihre Anleihen allmählich aus dem vom Hochwasser heimgesuchten Pest zurück. Opfer dieser Massnahmen wurden Götz und Bähr und mit ihnen auch Butykay. Die Fabrik machte Pleite. Anfangs stand sie monatelang still, bis sie 1845 auf Pfandrecht von Imre Barkassy übernommen wird, der sie aber auch nicht vor dem Ruin retten konnte. Nach einer Angabe in Elek Fényes' Lexikon, dass er 1851 schrieb, hat die Fabrik zu dieser Zeit immer noch keinen Besitzer. 1852 gelangt die Fabrik in den Besitz von Alajos Ferenc Mildner, der unter vielen Schwierigkeiten die Produktion in Gang setzt, Facharbeiter sucht. 1853 arbeitet die Fabrik wieder, bis sie 1862 endgültig stillgelegt wird.

In Miskolc wurde auch Porzellan hergestellt, wie das eine Porzellanschüssel mit chinesischen Figuren und der Aufschrift Miskolc 838 beweist. Ähnlich wie in anderen ungarischen Steingutfabriken wurde Porzellan natürlich nur in kleinen Mengen, eher versuchsweise, hergestellt. Das Hauptprodukt war immer das Steingut. Zur

Steingutherstellung fand man in Görömböly-Tapolca bei Miskolc graues Tonmaterial, das nach dem Ausbrennen gelblich-weiss und feuerfest wurde.

Es stand in der Zeitung „Heti Lap“ (Wochenblatt) vom 9. Januar 1846: „Im Tal von Tapolca Hévízfürdő wir gute Tonerde gefunden. Von hier lassen es auch die Fabriken von Telkibánya und Apátfalu kommen. Ausserdem hat diesen Ton auch die Drasche-Fabrik um die Jahrhundertwende zur Herstellung von Schamottziegeln benutzt. Das Miskolcer Porzellan wurde wahrscheinlich nicht aus geschlämmten Kaolin, sondern aus einheimischen Grundstoffen hergestellt. Im Buch von Vince Wartha ist zu lesen: Durch die lebenswürdige Geste Ottó Hermans sind wir im Besitz folgender Angaben: Zu der Miskolcer Topffabrik, die im Jahre 1841 bankrott gemacht, wurde der beste Ton aus einem Keller aus Szerencs geliefert, der schön weiss, angeblich Kaolin war.“ Möglicherweise hat man diesen Stoff mit der Steingutmasse vermischt.

Die Miskolcer Steingutfabriken haben — besonders in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts — vorwiegend Töpfe volkstümlichen Charakters produziert.

Wir können von einer Steingutfabrik lesen, in deren Bezeichnung ausser dem Namen Miskolc auch der Name Novotny vorkommt. Über ihre eventuelle Existenz gibt es keine weiteren Angaben. Andor Leszih schreibt 1905, dass in der Stadt Miskolc drei Steingutfabriken existierten. Die älteste von ihnen — die Butykay'sche — arbeitete in den ersten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts, die zweite wurde von Alajos Ferenc Mildner um die Mitte des XIX. Jahrhunderts gegründet. Diese Fabrik wurde in den 60-er Jahren stillgelegt, 1885 gründete István Koós eine Fayence-Fabrik. Andor Leszih ist anscheinend nicht informiert, dass die Butykay'sche und Mildner'sche Fabrik identisch sind.

Von der Fabrik Koós gibt es eine ausführliche Beschreibung. Sie war zwischen 1882 und 1884 nur eine Porzellanmalerei, doch die Borsodmegyei Lapok (Blätter des Komitats Borsod) schreiben 1884: „... die Fabrik wird ihren Raum schon in diesem Jahr völlig verändern, die Majolika- und Porzellanherstellung wird erweitert, Brennröfen werden gebaut, um den immer grösser werdenden Ansprüchen Genüge leisten zu können.“ Die genaue Beschreibung der umgebauten Fabrik sowie die Zeichnungen der ehemaligen Einrichtungen sind im Jahrgang 1891 der Budapesti Látogatók Lapja (Blatt der Budapester Besucher) zu finden. Nach 10-jähriger Tätigkeit wurde aus der Fabrik eine „Tonindustrie AG“ mit Miksa Koós als Direktor. Die schwierige Lage der Fabrik erkennend, reichte er 1896 seine Kündigung ein. Die Aktiengesellschaft schliesst die Fabrik und entlässt die Arbeiter. Nach längerer Pause, nach 1900 übernimmt eine neue Aktiengesellschaft die Fabrik, mit 200 000 Kronen Grund-

kapital wird die Produktion wieder aufgenommen. Der Werkleiter ist Engelbert Fleick. Der Konjunktur von 1900 folgt ein nicht erwarteter Rückfall, die Fabrik wird schon 1902 für immer geschlossen.

Von den Produkten des ehemaligen Koós-Betriebes sind zahlreiche Exemplare erhalten geblieben, aus dem etwa einjährigen Bestehen der Aktiengesellschaft wurde nichts überliefert.

1918 wird erneut versucht, eine Steingutfabrik in Miskolc zu gründen. József Thury, der Direktor der damaligen Dampfziegelwerke AG war der Gründer. Das Keramikwerk von Thury arbeitete zwischen 1928—1930, wegen Mangel an Fachpersonal musste es dann seine Tätigkeit beenden. In den 20-er Jahren wurden in Miskolc vorwiegend volkstümliche Töpfe hergestellt, einige von ihnen sind im Kunsthandel noch aufzufinden. Ihr Markenzeichen ist der Avas-Turm mit einer Trauerweide und verschiedenen Monogrammen. Das sind die Initialen der Maler.

IMRE KATONA

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Ansicht der Fabrik

Abb. 2a—b: Salzfass mit chinesischen Standfiguren. Porcellan, 1837

Abb. 3: Tablett. Steingut, 1838

Abb. 4: Markenzeichen der Miskolcer Steingutgefäße aus dem Jahre 1837

Abb. 5: Tischschmuck. Steingut, um 1839

Abb. 6: Schüssel. Steingut, um 1839

Abb. 7: Bauchige Schüssel. Steingut, um 1840—42

Abb. 8: Krug. Um 1844

Abb. 9: Teller. Steingut, um 1844—46

Abb. 10: Schüssel. Steingut, um 1844—46

Abb. 11: Schüssel. Steingut, um 1846

Abb. 12: Schüssel. Steingut, um 1846

Abb. 13: Schüssel. Steingut, um 1846

Abb. 14: Schüssel. Steingut, um 1846

Abb. 15: Schüsselchen. Steingut, um 1846

Abb. 16: Schüssel, Malerei auf der Glasur. Steingut, um 1854

Abb. 17: Schüssel mit ungarischer Verzierung. Steingut, um 1894—1899

Abb. 18: Salzfass mit ungarischer Verzierung. Steingut, zwischen 1884—99

Abb. 19: Krug mit ungarischer Verzierung. Steingut, zwischen 1884—99

Abb. 20: Markenzeichen der Miskolcer Steingutfabrik. Oben aus der Koós-Zeit, unten aus der Zeit der Aktiengesellschaft.

Abb. 21: Schüssel mit Kobaltschmuck. Steingut, um 1890

Abb. 22: Schüssel mit gelber Glasur. Steingut, um 1890

Abb. 23: Schüssel. Steingut, um 1890

Abb. 24: Schüssel mit ungarischer Verzierung auf der Glasur. Steingut, um 1899

Abb. 25: Sauciere mit ungarischer Verzierung. Steingut, um 1899

Abb. 26: Schüssel mit ungarischer Verzierung. Steingut, um 1900

Abb. 27: Schüssel mit ungarischer Verzierung. Steingut, um 1900

Abb. 28: Schüssel mit ungarischer Verzierung. Steingut, um 1900

Abb. 29: Schüssel mit ungarischer Verzierung. Steingut, um 1900

TARTALOM

Bevezető	— — — — —	5
I. A miskolci kerámia történeti előzményei		8
1. Miskolc a XIX. század elején és közepén	— — — — —	8
2. A kőedénygyártás előzményei	— — — — —	11
3. Gyáralapítási kísérletek, gyáralapítás	— — — — —	17
II. A gyárak fejlődése, alakulása		21
1. A gyár Butykay idejében	— — — — —	21
2. A gyár első bukása	— — — — —	25
3. A gyár a 40-es években	— — — — —	29
4. A gyár 1840—1845 között	— — — — —	32
5. Az 1845—1848 közötti időszak	— — — — —	36
6. A Mildner- és Gräfl-féle üzem	— — — — —	43
7. A Koós-féle üzem	— — — — —	51
8. Agyagipari Rt. 1894—1901	— — — — —	54
9. A Miskolci Gőztéglagyár Edény- és Kályhagyára (1918—1929)		60
III. A miskolci gyárak produktumai		65
1. A kőedények technikája	— — — — —	65
2. Nyersanyagok, kísérletek, a gyár munkásai	— — — — —	70
3. A gyár jegyei	— — — — —	77
Jegyzetek	— — — — —	92
Miskolczer Steingutfabriken (Auszug)	— — — — —	101

